

Danica Pinterović

Mirko Bulat

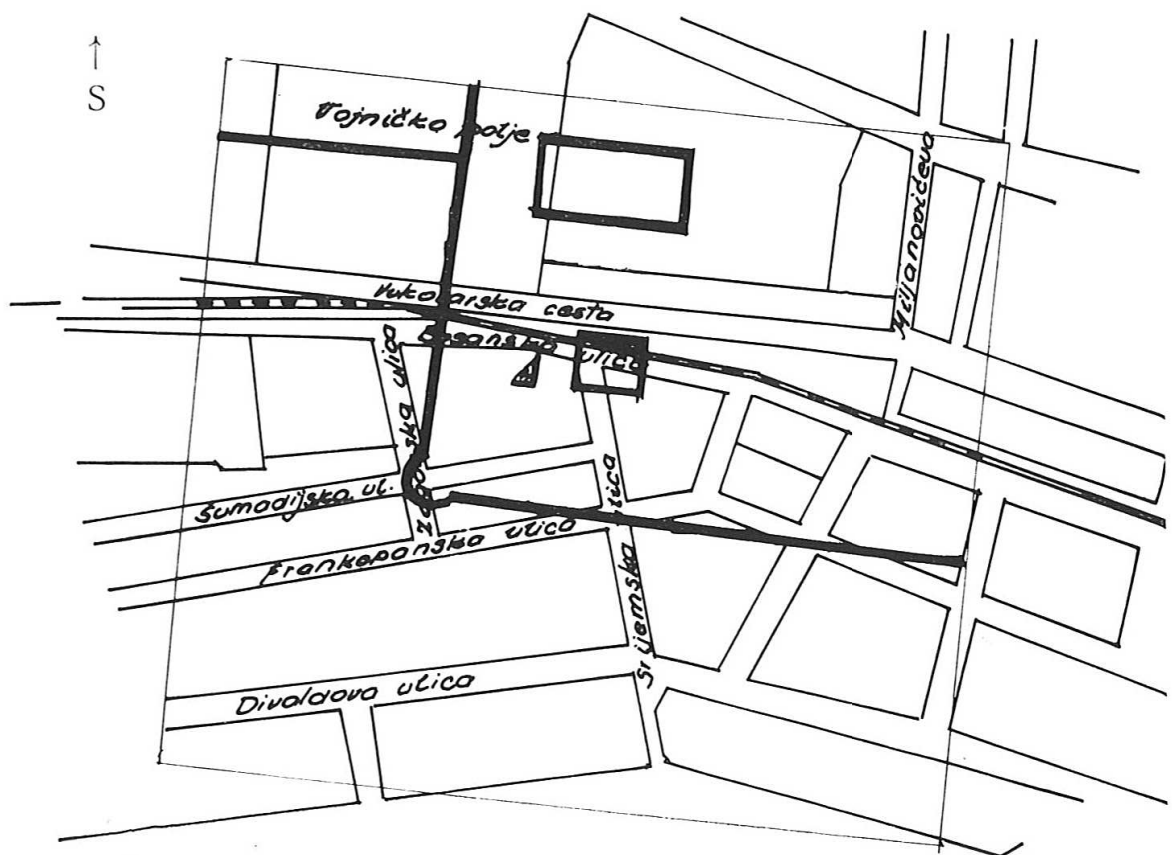
IZVJEŠTAJ O ARHEOLOŠKOM ISPITIVANJU NA TERENU MURSE U 1968. GODINI

U okviru zadatka koje je Međuakademijski odbor za istraživanje Limesa povjerio Muzeju Slavonije, izvedeno je u 1968. godini detaljno i dokumentirano arheološko ispitivanje na terenu donjeg grada Osijeka — nekad rimske Murse.

Topografske studije koje se temelje na opažanjima M. P. Katančića, učenog franjevca 18. st. i inž. R. Franjetića iz početka našeg stoljeća omogućile su vrlo vjerojatnu pretpostavku, da se zidni plašt oko Murse prostirao u obliku četverokuta na području današnjeg donjeg grada i da se unutar tog prostora nalazilo naselje kolonije sa svojim javnim i upravnim zgradama¹.

Od Katančićevog doba sve do 1968. bilo je brojnih prigodnih iskopavanja u donjem gradu², a u novije doba izvršen je i oveći broj zaštitnih iskopavanja s manje ili više dokumentarnosti, od kojih su neka i objavljena³, no tek u jesen 1968. pristupilo se prvom sistematskom ispitivanju, za koje je odabran omanji sektor u Bosanskoj ulici. Taj je sektor odabran iz više razloga: prvo, jer su se ljeti 1968. u rovovima za kanalizaciju i vodovod vidjeli u profilima rimski slojevi i tragovi rimskih zidova; drugo, jer se vjerovalo da taj sektor uz željezničku prugu, na kome se pred kućama nalaze baštice, nije u prošlosti doživljavao poremećenja u slojevima, i, treće, što se iz topografskih podataka zaključivalo, da su ovdje u Katančićevo doba bili viđeni temelji rimskih kuća (sl. 1).

Nakon svih potrebnih priprema ispitivanje je obavljeno u vremenu od 14. do 24. X pod rukovodstvom dr Branke Vikić, arheologa i naučnog suradnika Arheološkog muzeja u Zagrebu, uz asistenciju dr Aleksandre Faber, arhitekta i arheologa Arheološkog instituta Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U ispitivanju su sudjelovali i članovi Muzeja Slavonije prof. Mirko Bulat, arheolog, dr Danica Pinterović, naučni suradnik i Stevan Tucakov, preparator i crtač. Geodeta Šime Šikić izvršio je premjeravanja i izradio skicu ispitanog terena.

Sl. 1 Dio Donjeg grada Osijeka sa djelomično ucrtanim zidnim plaštem Murse i temeljima rimskih zgrada

Kako sl. 2 pokazuje, načinjeno je u baštama ispred kuća od br. 1 do 8 u zapadnom dijelu Bosanske ulice osam sondi raznih veličina u pravcu I — Z i S — J. Otprilike 30 m udaljeno na sjever Bosanskoj ulici prolazi željeznička pruga Osijek — Dalj. Kako sl. 1 pokazuje, a to je u stvari dio Franjetićevog nacрта, na kome se u blizini Bosanske ulice vidi zapadni i južni potez zidnog plašta i unutar toga prostora jedna velika i jedna manja zgrada, željeznička pruga manju zgradu presjeca. Ovaj podatak, kao i blizina pretpostavljenog zapadnog dijela zidnog plašta koji pruga također presijeca, potaklo je, uz ostalo već spomenuto, ispitivače da sondama, grupiranim oko rova za vodovod ispred ulaza kuće br. 7 (sonde 1, 3, 4, 6, 7 i 8) uđu u trag spomenutoj zgradi, a sondama na zapadu ulice pred kućama br. 2c i 2a (sonde 2 i 5) u trag zidnom plaštu.

Arheološko ispitivanje 1968. god. je vjerojatno ušlo u trag već u 18. stoljeću devastiranog zidnog plašta na zapadnom kraju Bosanske ulice a potvrdilo je postojanje nekih već davno razorenih i iščupanih zidova rimskih kuća u baštama pred kućama br. 6, 7 i 8. Stratigrafski dale su se uglavnom utvrditi dvije rimske građevinske faze na tom malom sektoru, jedna starija i jedna mlađa. Mnoštvo građevinskog materijala, seskvipedala, tegula, žljebnjaka (imbrekta), kamenja, podnih kockica, komada terrazza i podne kao i lijepe zidne žbuke, te mnoštvo ulomaka keramike govori o

O S I J E K

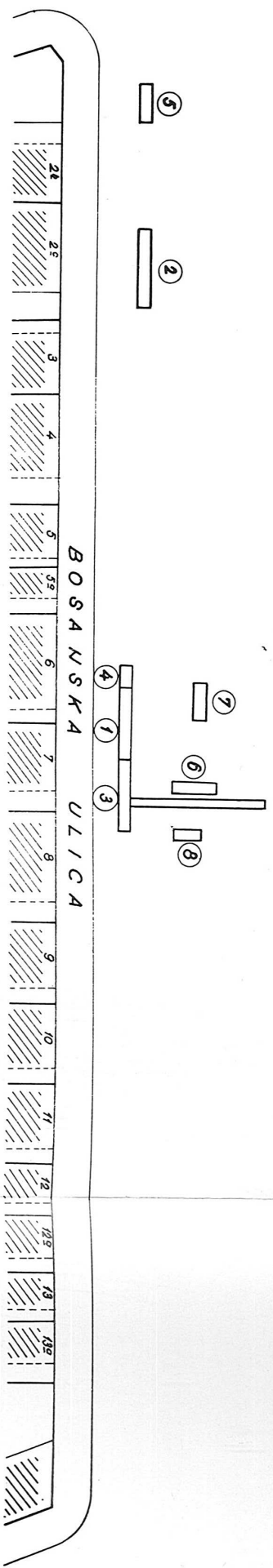
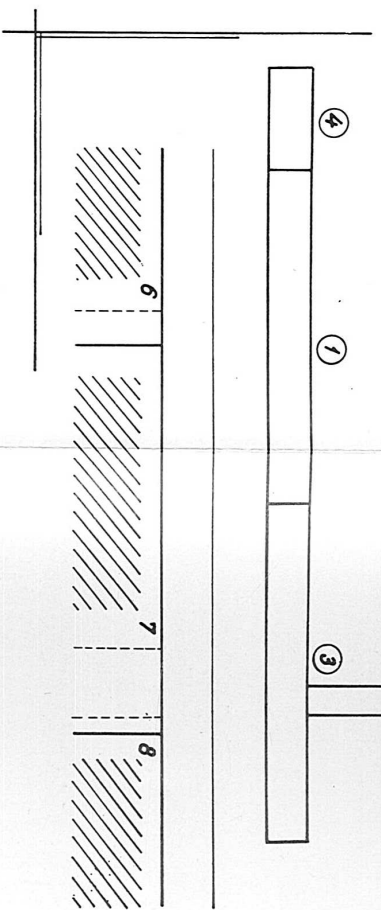
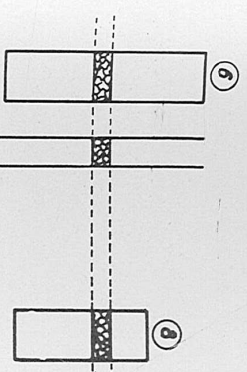
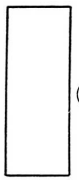
- SITUACIONI PLAN -

BOSANSKA ULICA
- POLOŽAJ SONDI -
MJERILO = 1:750

DETALJ

MJERILO = 1:200

Sl. 2 Situacija u Bosanskoj ulici i položaj sondi

IZRAĐIO:
Šikrić Šime

tome da su tu bile uglednije rimske zgrade, no da li su one u vezi zgrada, koje je Katančić opisao, a Franjetić pokušao na svom nacrtu locirati, na to se zasada, dok se podrobnije ne ispita cijeli teren na ovom sektoru, ne može dati odgovor.

Opis sonde

Sonda 1. Iskolčena je pred kućom br. 6 i 7 uz sjeverni rub kolnog puta. Smjer joj je I—Z, a veličina 10x1,25 m (sl. 3—1). U drugom i trećem otkopnom sloju (0,20 do 0,60 m) nazirala se masnija smeđa zemlja s fragmentima opeka i tegula, žbuke guste fature, kamenja i keramike; tu je nađen i vrlo izlizan brončani novac, na kojemu se ipak dalo pročitati ime CLAUDIVS (Gothicus, 268—270, inv. 8200 T. XXVII-1).⁴ U četvrtom sloju (0,60 do 0,80) u smeđoj rahloj zemlji ponovili su se fragmenti opeka i keramike, pojavio se polukružni glineni segment (inv. 8777) od stupova u hipokaustima (T. XV-1), fragmenat žućkastog klesanog mramora duguljastog oblika, ukrašenog plitkom profilacijom (vel. 14x9x3,8 cm; inv. 8783, XIV-2), možda detalj arhitekture; zatim oveći pločasti kamen pješčenjak (35x25x8 cm), nešto zidne žbuke bijele boje i životinjskih kostiju. U tom sloju se zapažalo, da je u zapadnom dijelu sonde bilo više rimskog građevnog gruha nego u istočnom i da se tu javlja žbuka guste fature i sitnog agregata (debljine 9,5 i 4 cm). Stoga je sonda jer je pregradnim zidom bila prepolovljena, ispitivana odvojeno na zapadu i na istoku. Na zapadu (sektor A) u petom sloju, u smeđoj rahloj zemlji s mnogo gruha pojavio se u dubini od cca 0,87 m prosloj žute ilovače debljine 5 do 6 cm u rasponu od cca 0,80 m u smjeru S—J. Taj prosloj leži u tamnije smeđoj zemlji, punoj žbuke i fragmenata keramike. Prema sredini sonde, a u rasponu cijele njene širine ležala je u dubini od 1,0 do 1,25 m urušena bijela oslikana zidna žbuka kvalitetne fature, okrenuta licem bilo gore bilo dolje (sl. 3—2). Na njoj su se na bjelkastoj podlozi nazirali razni motivi, ponajviše širi ili užiji pojasevi u raznim bojama, te zeleni listići kopljastog oblika. Na jednom većem fragmentu naslikana je ptica kojoj se vidi tijelo s dijelom repa i glava s okom, a na drugom kraj crvenosmeđeg repa (T. XVIa-1,3). Zidne slikarije se javljaju i u sloju do 1,40 m u tom sektoru, no one su izmrvljene na male komadiće, na kojima se ponavljaju duguljasti zeleni listovi (kao vlati trava), te pojasevi i trake u više tonova crvene i ružičaste boje. Među fragmentima se javljaju i dva koja su očito pripadala, sudeći po profilaciji i po lomljenim trakama, uglu prostorije (T. XVI b-13,14). Prema istočnom kraju ovog sektora u dubini od 1,30 m pojavio se prosloj gara na površini od cca 1 m² sa nešto fragmenata keramike. Zbog množine zidnih slikarija u zapadnom sektoru sonde odlučeno je na ovoj strani otvoriti još jednu sondu, jer se moralo pomišljati na blizinu zida s kojega se žbuka srušila. Obzirom na to da je sa sjeverne strane bio rov vodovoda, a s južne kolni put, otvorena je sonda 4 na zapadnoj strani sonde 1. Dotle se nastavljao rad u zapadnom sektoru u dubini od 1,40 do 1,70 m, no nalaza je bilo sve manje i na dubini od 1,60 m pojavila se smeđe siva zdravica. Među nalazima bilo je manjih ulomaka opeka, zidne žbuke i keramike među kojom se isticao ulomak sigilatne posudice narančastocrvene boje, tipa Drag. 37 s reljefnim prikazom Venere pri toaleti pod lukom (inv. 8223 T. XVII-3). Nakon što je dosegnut sloj sterilne zdravice na dubini od 1,70 m dovršen je rad u ovom sektoru sonde. — U sektoru B

unutar petog otkopnog sloja javio se također prosloj žute ilovače, a tamnije smeđa zemlja sadržavala je ulomke opeka, žbuke i keramike, među kojom se isticao ulomak širokog ruba crnog tanjura sa pečatanim ukrasom (inv. 8207, T. XXI-4). Pri nastavku rada u 6. i 7. sloju još uvijek se ponavljaju nalazi rimske keramike i gruha; u dubini od 1,30 uočljiv je cca 10 cm debeo pojas s gari, a na dubini od 1,40 m nađen je oveći rog jelena i rog srndaća uz nešto životinjskih kosti. U 3., 5. i 7. otkopu nađen je po jedan čavao (inv. 8205, 8213 i 8245, T. XIII-1, 2, 3). — Na dubini od 1,65 m ulazi se u sloj zdravice, te se na dubini od 1,70 m prestaje s iskopom osim na krajnjem istočnom rubu gdje se kontrole radi kopalo do dubine od 2 m u kojoj se zdravica nastavljala. Dok se zapadni dio sonde čistio i priređivao za arhitektonsko i fotografsko snimanje, počela je pucati zemlja sa južne strane gdje se nalazio kanalizacioni rov, te se veliki dio zapadnog dijela sonde počeo urušavati; stoga se hitno pristupilo zatrpavanju sonde i nije se moglo izvršiti njeno snimanje. Istočni dio sjevernog profila snimljen je tehnički samo do dubine od 1,20 m od središnjeg pregradnog zida prema istoku (skica 1).

Sonda 4. Nalazi se pred kućom br. 6, sonde 1 na zapad (sl. 2), a veličina joj je 3x1,25 m. Nada, da će se ovdje naići na zidove prostorije s koje se srušila zidna žbuka iz sonde 1, nije se ispunila. Ispod sloja humusa slijedili su jednolični slojevi nasipa sve do dubine od 0,90 m s mnogo ulomaka seskvipedala, tegula, žljebnjaka, podne žbuke, terrazza, među kojima se našlo i šesterobridnih podnih kockica, dok se među ulomcima keramike isticala stijenka sigilatne posudice s reljefnim ukrasom (inv. 8506, T. VI-1). U petom otkopnom sloju istog karaktera nađen je fragmenat stropne opeke s ravnim i valovitim žljebovima i tragovima bijele žbuke (inv. 8513,) te nešto životinjskih kostiju, dok se na dnu tog istog sloja javila velika množina bijelih valutaka i manjeg kamenja smeđe i sive boje, laporaste građe, koji potječu vjerojatno iz kamenoloma kod Batine Skele. Pri daljnjem ispitivanju pokazalo se da je naslaga valutaka i kamenja imala debljinu od cca 0,20 m i da je prekinuta u sredini sonde idući od istoka prema zapadu, ali se na zapadnom rubu sonde ponovno pojavljuje u dužini od cca 0,30 m, a ležala je na podlozi tamnosmeđe zemlje bez značajnijih nalaza. U nastavku rada nailazi se na istočnoj strani sonde u dubini od 1,70 m na sterilnu zemlju, te se dublje kopalo samo na zapadnoj strani gdje je zemlja bila rahla, a da bi se lakše moglo raditi načinjen je na istočnoj strani stepenast pristup. Rad je na zapadnoj strani sonde nastavljen sve do dubine od 3 m, te su se u rahloj zemlji sve do dna pojavljivali nalazi građevnog materijala i ulomci keramike, kao npr. sigilatne posude s reljefnim ukrasom (inv. 8514, T. VI-2), te ulomak tanjura dobre fature koji se našao u dubini od 2,10 m (inv. 8515, T. VI-11). Kako je izbacivanje zemlje iz te dubine bilo gotovo nemoguće, prestalo se s iskopom, jer se s dovoljno razloga moglo konstatirati, da je na zapadnoj strani sonde bio bušen bunar. Kako su profili na sjeveru, istoku i zapadu sonde pokazivali, u jedan vjerojatno dvorišni rimski prostor popločen valucima i laporastim kamenom, bio je na dubini od 1,20 m ukopan bunar, kojega se pravi promjer od 1,25 m u silueti na dnu sonde dao naslućivati (sl. 3—4 i skica 2). Prilikom teh-

ničkog snimanja i analize ove situacije utvrđeno je da se radi o pokušaju bušenja bunara u novije doba i da su tom prilikom antički slojevi probijeni, a probijen je i antički dvorišni pločnik. Kako do pojave vode nije došlo, bunar je ponovno zatrpan rimskim nasipom gornjih slojeva, ranije izbačenim, tako da ispitivanje nije moglo dati nikakovu stratigrafiju, osim konstatacije jednog rimskog dvorišnog prostora na dubini od 0,90 do 1,10 m, a to je nivo gornjeg, mlađeg rimskog horizonta ovog lokaliteta, kako će se vidjeti.

Sonda 3. Leži u nastavku sonde 1 prema istoku pred kućom br. 7 i 8; ima također pravac I—Z i veličinu 10x1,25 m (sl. 2 i 3 — 3 i skica 3). Prva dva otkopna sloja imala su pomiješano recentnih i rimskih nalaza, a među rimskim se isticao komad mramora sa ljubičastim žilicama, debljine 1,6 cm, veličine 9x6,5 cm, glačanog na obje strane (inv. 8358). Možda je pripadao stolu ili nekoj oplati. Antički nasip počinje od trećeg otkopnog sloja i u njemu je obilato zastupan rimski građevinski materijal i keramika. U četvrtom otkopu u sektoru A bilo je bijele zidne žbuke (inv. 8391), fragmenata sigilate (inv. 8386) i dvije željezne šipke. U istočnom dijelu sonde u sektoru B u petom otkopu u rahloj zemlji dolaze na vidjelo grumeni grublje podne žbuke sa zdrobljenim česticama opeka, te zidna žbuka i rog jelena. U šestom otkopu na toj strani pojavljuje se prosloj ilovače koji leži na sloju pepela, a u njemu žbuka, fragmenti stakla i finije keramike. U sedmom otkopu dužinom cijele sonde nailazi se na pojas ilovače, pomiješane garom, a u njemu na fragmente lucerne, pehara s naborima, sigilate, na dva ključa raznog oblika i veličine i na grumen lijepa s otiscima pletera (inv. 8465). Taj se pojas na istočnom sektoru proširuje, a on leži na pojasu smeđe zemlje nejednake širine, ispod kojeg se u osmom otkopu nailazi na pojas nabijene žute ilovače koji se prema istoku proširuje i do 20 cm debljine. U istočnom dijelu sonde uz sjeverni profil u dubini od 1,5 m ležala je zdrobljena oveća trbušasta posuda iz crvene gline od koje se sačuvao samo gornji dio s otvorom, a unutar nje nađena je omanja životinjska kost (inv. 8978, T. XXII-1). Sonda 3 dala je najveći broj keramičkih nalaza, a isticala se i brojem zanimljivih željeznih predmeta: dva ključa (inv. 8475 i 8476), dvije svinute šipke (inv. 8478b i 8408), klin (inv. 8478a) i dva čavla (8498 i 8477), v. T. XXVI-1-7. U devetom otkopu nalaza je bivalo sve manje, a na dubini od 1,90 m ušlo se u zdravicu i prestalo s iskopavanjem.

Rovovi. U toku rada na sondama 1, 3 i 4 ispitani su profili i nalazi u dva rova za vodovod, već zatečena pri dolasku na teren i to ispred kuće br. 5, pravca S—J i ispred kuće br. 7, također pravca S—J. Rov za vodovod ispred kuće br. 13 već je bio zatrpan, ali su nam nalazi predani, a sastojali su se pretežno od sive i crne rimske keramike. Iz rova ispred kuće br. 5 potječe nalaz fragmenta jednog tubulusa (koji se nije sačuvao) te arhitektonski detalj od bjelkastog tvrdog sitnozrnatog vapnenjaka. To su dva fragmenta, debljine 5 cm nekog omanjeg trostruko profiliranog luka, možda sa neke niše u larariju ili sl. koji zajedno daju dimenzije od 30x25x5 cm (inv. 8740 1 i 2), T. XIV-1).

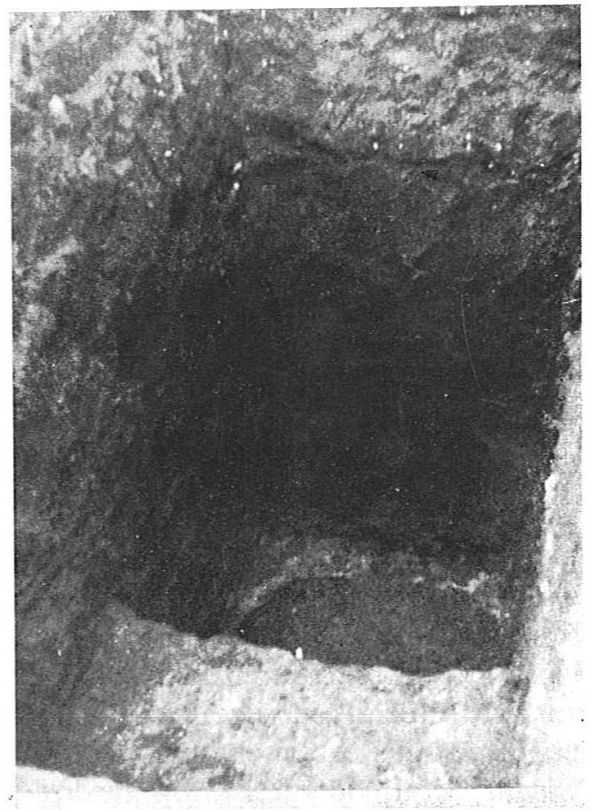
1

2

3

4

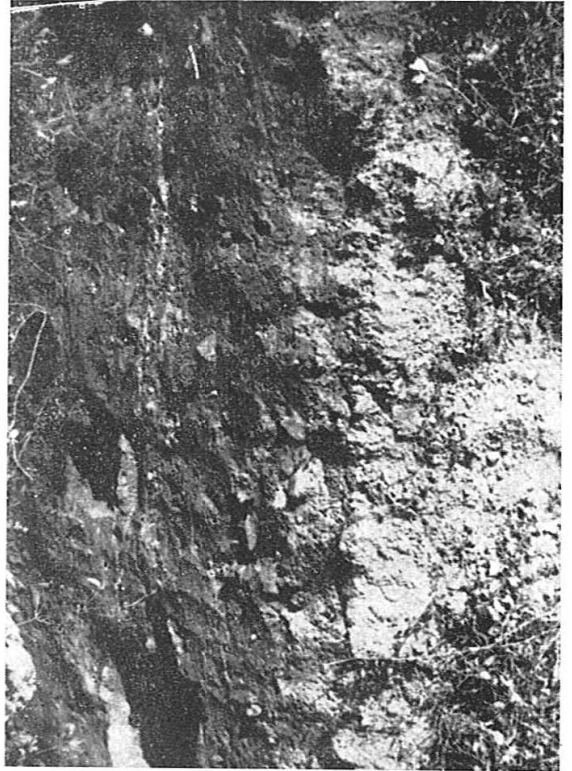
Sl. 3 1. položaj sonde 1
3. Položaj sonde 3

2. Žbuka sonde 1 in situ
4. Popločenje oko bunara u sondi 4

Posebna je pažnja posvećena rovu ispred kuće br. 7 (sl. 2) koji je služio za spoj sa glavnim vodovodom na Vukovarskoj cesti. Nakon što je detaljno pregledan istočni i zapadni profil, konstatirano je da se u zapadnom profilu jasno ocrtavaju dva poda i trag od dva zida, od kojih je jedan potpuno uništen (v. situaciju u Bosanskoj ulici i detalj gore desno na sl. 2, a dio sjevernog profila toga rova na skici 4). Već na cca 11 m udaljeno od ulaza kuće br. 7 okomito prema sjeveru, u dubini od 0,95 m mogao se pratiti jedan antički pod. Na naboju od žutosive gline zapažao se horizontalan sloj smeđe gline debljine oko 2 cm, a iznad njega deblji sloj sivožute gline i gara uz poneku česticu žbuke i drobljene opeke. — Iznad oba sloja uočavao se pojas debljine od 10 do 12 cm rahlije i rastresite zemlje od smrvljene žbuke, gara, opeke i keramike, koji se blago penjao prema razdjelnom zidu A. (v. sl. 4—1-4) Zid je bio građen od opeke, debljine 50 cm, no bio je poremećen i prekopavan, a temeljen iznad prva dva u profilu spomenuta sloja, koja su se pod njegovim pritiskom na tom mjestu udubila. Trag tog zida mogao se pratiti do gornje površine, tj. kroz gornja dva sloja koji čine oko 30 cm debeli sloj crne zemlje izmiješane antičkim šutom i oko 40 cm debeli sloj gornje obradive zemlje s nešto ulomaka opeka i keramike. — Na 1,25 m udaljeno od južnog ruba opisanog zida prema sjeveru primijetio se trag još jednog zida B, smjera I—Z, debljine također oko 0,50 m, ali od nekadašnjeg zida ostalo je u dubini ušćevano tek nešto žbuke uz njegovo sjeverno lice, a nasutom ilovačom bila je ispunjena šupljina na mjestu gdje je bila nekada zidna opeka. Dalje prema sjeveru slijedio je trag drugog antičkog poda na višem nivou, u dubini od 0,60 m koji je očito pripadao kasnijoj građevinskoj fazi, jer leži iznad ušćevane bočne žbuke netom spomenutog eksploatiranog zida B. Nad tim podom leži 2 cm debeo sloj gara, a ispod njega djelomično in situ tanki sloj pečene ilovače. Sam pod je od sivobijele žbuke koja leži na debelom sloju ilovače pomiješane česticama gari, a u njemu je vidan tanki prosloj gara. — Na udaljenosti od 2,30 m na sjever od zida A konstatiran je u dubini od 0,90 do 1,20 m dimovodni kanal, čije su bočne stijene bile nagorjele od prolaza vrućeg zraka. — Još dalje na sjever ispod podnih slojeva nalazilo se udubljeno ognjište u obliku korita, širine oko 0,35 m. Dno mu se sastoji od nekoliko slojeva pečene zemlje, gara i pepela. — Tragovi arhitekture nestaju u profilu, koji je, kako skica 4 pokazuje crtan samo u dužini od 5 m; no kojih 18,50 m udaljeno od ulaza u kuću br. 7 prema sjeveru pojavio se trag još jednog zida. Zbog toga je odlučeno da se sondama 6, 7 i 8 s obje strane toga rova ispita teren i slijede tragovi njegovih zidova. Ispitan je koliko je bilo moguće spomenuti rov i s onkraj željezničke pruge sve do oko 24 m na sjever od ulaza kuće br. 7. Rov je bio prorovan i ispod željezničke pruge i pokazivao je i tu u dubini od 0,70 do 1,10 m antički gruh. Međutim za daljnja ispitivanja taj dio rova nije dolazio u obzir, jer je teren zbog željezničke pruge, ceste te kanalizacije i vodovoda bio mnogo puta prekopavan.

Sonda 6. Udaljena je 1m na zapad od rova za vodovod, a 12,30 m na sjever od ulaza kuće br. 7. Dužina joj je 6, širina 1,50 m, a smjer S—J. (Sl. 2) Ispod vegetacije i humusa u nasipu s ostacima rimskog građevinskog materijala, pojavila se 0,40 m duboko u jugozapadnom uglu sonde oveća

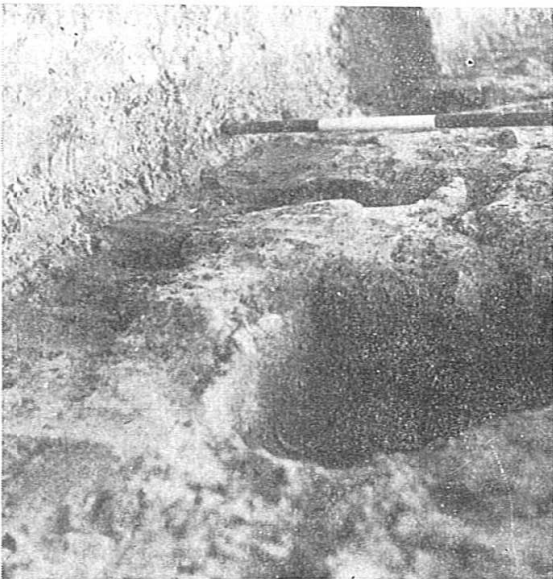
1

2

3

4

Sl. 4 1. Trag pada u

zapadnom pro-
filu rova za
vodovod

2. Dimovodni ka-
nal

3. Urušeni zid A

4. Ognjište

kamena ploča. U srednjem dijelu sonde nađeni su fragmenti opeka u liniji zida B, konstatiranog u istočnije ležećem rovu za vodovod. U daljnjem procesu rada ostavlja se kamena ploča in situ, dok joj nisu došle na vidjelo sve konture i veličina. Mjere su joj iznosile 0,53x0,45x0,30 m (sl. 5—1). — U sjevernom dijelu sonde pojavljuje se u 4. otkopnom sloju uz opeke i podna žbuka, koja se nastavlja i kroz peti otkop na cijeloj širini sonde na površini od 1,5x1,8 m. U toku ispitivanja ne dira se niti ovaj pod, već se kopa u ostalom dijelu sonde. Gornja površina poda ležala je cca 0,90 m duboko, a boja žbuke bila je bijeložuta. Pod je u svojoj sredini imao kružno oštećenje. Nakon tehničkog snimanja pod je skinut i on je u svom presjeku pokazao cca 3 cm debeo sloj bijele žbuke na 10 cm debelom sloju crvene ilovače sa komadićima opeka, koji je ležao na naboju od žute ilovače sa proslojima pečene ilovače, sve zajedno u debljini od 35 cm (sl. 5—2).

Detaljna analiza istočnog i zapadnog profila dala je slijedeću sliku (v. skicu 5): po sredini sonde prostirao se zid smjera I—Z, koji je dijelio sondu na dvije prostorije, I i II. Od ovog je zida bila sačuvana sjeverna bočna žbuka koja se priljepila uz sloj žute gline, dok je jezgra bila eksplo- atirana vjerojatno u dva navrata. U dubini od 1,30 do 1,50 m konstatirano je horizontalno izravnanje u dužini oba profila na istoku i zapadu do sloja homogene zelenosive gline koja je ležala na zdravici. U južnom dijelu sonde u dubini od 1,60 m uočljivo je u zapadnom profilu jedno koritasto udublje- nje u sterilnom sloju, širine oko 0,65 m. Ono može potjecati vjerojatno od prehistorijskog ognjišta, a sastoji se od nekoliko cm debelog sloja pečene zemlje i 1 cm debelog sloja pepela. Južna prostorija I pokazuje u zapadnom profilu dva nivoa sa dva poda. Donji pod u dubini od 1 m leži na 25 cm debelom sloju žutosive gline, a očituje se u 1 cm tankom sloju gara koji možda potječe od istrunulog ili nagorjelog daščanog poda. Na tom sloju prati se sloj urušene bočne zidne žbuke u nježnim pastelnim bojama, među kojom se ističu i komadi pompejansko crvene boje (inv. 8668 do 8674). Iznad toga nalazi se oko 8 cm širok sloj žute ilovače i usitnjenog raspadlji- vog crijepa s nešto tragova paljevine. Drugi pod na samo 0,80 m dubine sadrži tanki sloj gara ispod 5 do 10 cm širokog sloja građevinskog šuta, miješanog sa zemljom i garom. U sredini ovog južnog prostora javlja se uz istočnu stijenu gomila opeka od urušenog zida, kojemu se u profilu ocrta- vaju linije. — Sjeverna prostorija II pokazuje u zapadnom profilu u dubini od 1,30 m sloj žutosive gline, što je u stvari bio pod; iznad njega se nalazi urušeni krovni crijep. Nad tim podom i urušenim crijepom ležao je 10 cm debeo sloj šuta i gara izmiješanog žutom glinom. Drugi pod na dubini od 1,10 m očituje se u 1 cm debelom sloju gara i crveno obojenom sloju od rastočene opeke. Iznad toga leži 5 cm debeo sloj žute gline u blizini devastiranog zida. Uz njega se po duljini nadovezuje sloj gline i gara i antičkog šuta. Treći pod u dubini od 0,80 m sadrži 1 do 3 cm debeo sloj gara mjestimično crveno obojenog od primjesa opeke, a između njega je žuta glina izmiješana žbukom i šutom. U blizini razdjelnog zida javlja se u zapadnom profilu oko 8 cm i više debeo sloj žute, pjeskovite gline. Iznad toga slijedi crnica izmiješana antičkim fragmentima opeke i keramike i gornji obradivi sloj. Kako iz navedenog slijedi južna prostorija I imala je

dva nivoa, donji koji je istovremen sa pregradnim zidom, na kojemu su bile urušene zidne slikarije i gornji, kasniji. Ognjište leži ispod antičkog nivoa. Sjeverna prostorija II imala je tri nivoa, tj. tri poda od kojih je najdonji pripadao nekoj zgradi vjerojatno drvene konstrukcije; srednji pod je vremenski odgovarao nestalom zidu, od kojeg se sačuvala žbuka, dok je treći pod bio najmlađi, a nalazio se u istoj prostoriji ili izvan nje (?). Srednji pregradni zid odgovara u smjeru, sastavu i debljini zidu B konstatiranom u rovu za vodovod. Kako je bilo za očekivati, ova zanimljiva sonda dala je obilato keramike, među kojom se ističu ulomci 6 traonika, dviju kadionica, dviju svjetiljki i dr. Tu je bilo fragmenata stakla (inv. 8637a, 8637b, 8667, sl. 7 — 1, 2, 3), jedan nožić i željezni klin (inv. 8606 i 8607, T. XIII-4,5).

Sonda 7. Iskolčena je 8 m zapadno od sonde 6, a 15 m od fasade kuće br. 6 prema sjeveru. Smjer joj je I—Z, a veličina 5x2 m (sl. 2). U zapadnom dijelu ove sonde recentna šljaka probila je gornje slojeve i antički nasip do dubine od 1 m na površini od 1,5 m po cijeloj širini sonde. U četvrtom otkopnom sloju pojavila se na sredini sonde na površini od cca 1,5 m² crveno pečena ilovača, debljine 4 do 10 cm. Uz južnu stranu srednjeg dijela sonde pojavila se na dubini od 0,8 m veća količina ulomaka tegula većih dimenzija s utisnutim koncentričnim i eliptičnim krugovima (inv. 8770, T. XV-2). U petom sloju crnosmeđa zemlja sa proslojima žute i crvene ilovače sadrži manje ulomke opeka kao i keramike, dok u šestom sloju zemlja zadržava isti karakter s proslojima ilovače, no osim nalaza keramike pojavljuje se oslikana zidna žbuka. Na žbuki se vide široke crvene trake na bijeloj podlozi (inv. 8693a—c) i smeđe trake na žutoj podlozi (inv. 8700). — U sedmom otkopnom sloju pojavila se na zapadu sonde u dubini od 1,25 m šupljina pravilnog okruglog oblika, promjera 18 do 20 cm. Trasirka je sezala kroz rahlu zemlju do dubine od preko 1,5 m. Prema istoku uz južni rub sonde mogao se pratiti trag bijelo žbukano podu, debljine cca 3 cm, na rasponu od 1,5 m koji je ležao na naboju od smeđe ilovače. Prema istoku sonde u dubini od 1,25 m pojavila se druga šupljina istog promjera kao prva, a mogla se pratiti do dubine od 1,70 m. Otprilike u sredini između dvije šupljine konstatirana je i treća šupljina istog karaktera. Linija koja je spajala sve tri jame činila je neznatan otklon prema sjeveroistoku u odnosu na istočno-zapadni smjer sonde. Razdaljina između pojedinih šupljina iznosila je oko 1 m (sl. 5—3).

U blizini srednje jame u dubini od 1,40 m nađene su dvije firmalampice (inv. 8981 i 8982), nešto ulomaka keramike, držak brončane kasrole (inv. 8988), brončan prsten (inv. 8989), dvije koštane ukosnice (inv. 8991 a i b), jedna koštana igla (inv. 8992) i nekoliko fragmenata duvanog i lijevanog stakla od boca i posudica (inv. 8993 do 8997). Ti su predmeti skupno prikazani na T. VIII, 1-8 i T. XXV, 1-12 te na sl. 7—4 i 5. U blizini te skupine nađen je i brončani novac u dosta lošem stanju. Čišćenjem i analizom ustanovljeno je da je to brončani centenional, da je kovan u Sisciji od Valensa (364—378). Av. (vjerojatno): DN VALENS P F AVG, rev.: GLORIA ROMANORVM, Coh.^s 103, 11; inv. 8990, T. XXVII-2⁴.

1

2

3

4

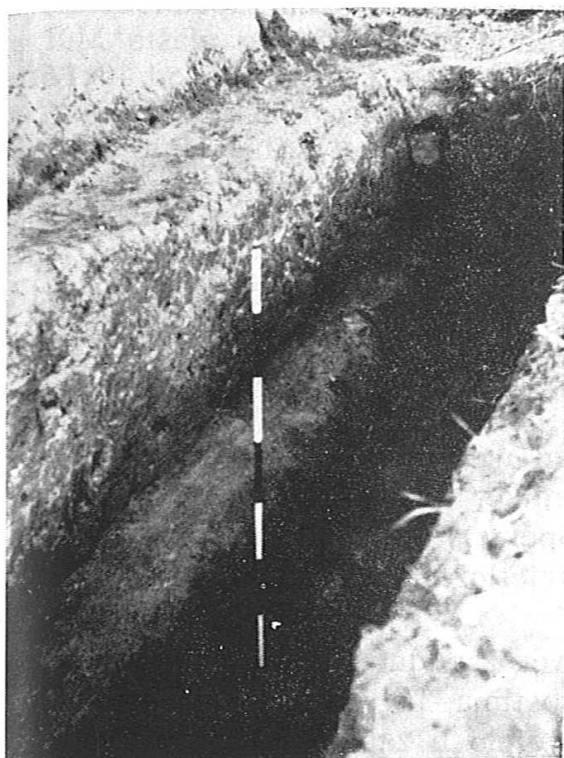
- Sl. 5
1. Kamen u sondi 6
  2. Trag poda u sjeverozapadnom profilu sonde 6
  3. Jame u sondi 7
  4. Zid B u sondi 8

U osmom sloju cijela površina sonde dala je osim ulomaka opeka i keramike u obilju podne i zidne žbuke. Podna je bila debljine 4 do 5 cm a boje bjelkasto žute. Među zidnom su se isticali pojedini komadi: manji ulomak sa crvenom bojom (inv. 8706 b) i ulomak sa širokom smeđom trakom u krugu i tamnije smeđim prugama (inv. 8706 a); veći ulomak

(vel. 14x12 cm) tamnocrvene boje, na kojem je ostatak još tamnije crvenog pojasa sa svjetloplavim tankim potezima kista (inv. 8707 b, T. XIV-5). — Pri nastavku rada u devetom sloju zaobilaze se šupljine, a nalazi su bili ponovno žbuka, među kojom se ističu: oveći ulomak, vel. 14x12x3,2 cm, sa širim i užim prugama u pastelnim bojama i s plavobijelom rozetom (inv. 8708 a, T. XIV-3) i ulomak vel. 12x8,5x 3 cm, s raznobojnim prugama i krupnim crvenim točkama, (inv. 8707 c, T. XIV-4). — Pri skidanju zemlje oko šupljine u srednjem dijelu sonde nađeni su ulomci velikog crvenog tanjura uvijenog ruba s tragovima vatre (inv. 8718, 1-10), a pri skidanju desetog sloja nađen je brončani prsten jednostavnog oblika, promjera 2, 3 cm (inv. 8998, T. XXV-11) na samoj zdravici. — Opis sonde 7 je dan prema stratigrafskim podacima iz dnevnika, a oni se u profilima nisu odrazili.

Sonda 8. Zbog toga što su se u rovu za vodovod pred kućom br 7 i u sondi 6 pokazali fragmenti zidova, koji se u svojem pravcu, u svojoj širini i po sastavu međusobno podudaraju, odlučeno je otvoriti istočno od rova još jednu sondu da bi se vidjelo ne produžava li se zid i na istočnu stranu. Očekivanje se ispunilo. (Skica 6).

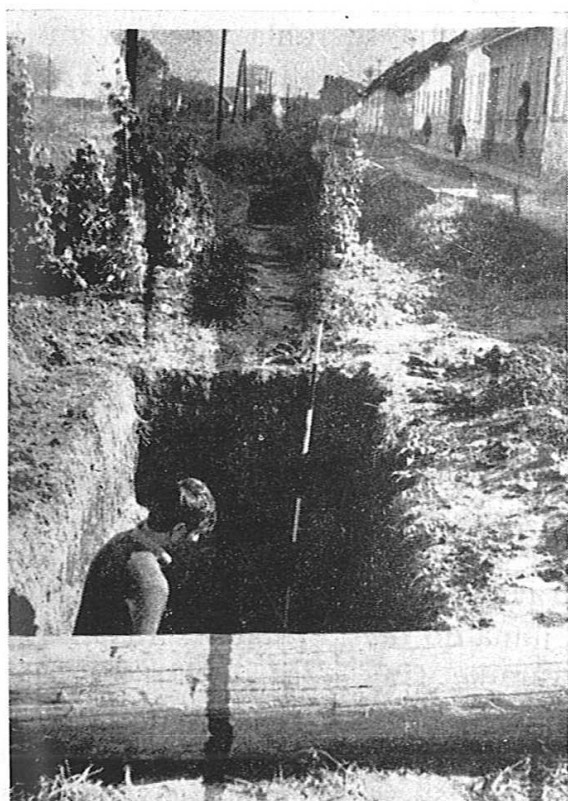
Sonda je iskolčena 3 m istočno od rova, a 12,5 m udaljeno ravnim pravcem na sjever kuće br. 8. Pravac sonde je S — J, veličina 3x1,5 m (u toku rada ona je produžena na sjeveru za još 1 m). Ispod humusa i sub-humusa prostirao se kroz drugi i treći otkopni sloj nasip sa ulomcima rimske žbuke i opeke. U južnom dijelu sonde pojavila se jama ispunjena tamnije smeđom zemljom, koja možda potječe od nekog eksploatiranog zida. Od sredine sonde prema sjeveru uočava se u četvrtom sloju žuta ilovača s brojnim ulomcima opeka, a u nastavku rada nailazi se ovdje na zid od opeka (sl. 5—4). Na dnu tog sloja pojavljuje se crveno pečena zemlja i tanki slojevi gara i žbuke, koji se najbolje očituju u zapadnom profilu prema sjeveru i u sjevernom profilu. Zid se kod daljnijega rada zaobilazi, a da se može lakše raditi produžuje se sonda prema sjeveru za 1 m. U petom otkopu između 0,80 i 1,00 m dubine nailazi se u sjevernom produžetku sonde na više tankih slojeva gari, žbuke, crvene i žute ilovače, što se sve odrazilo u zapadnom i sjevernom profilu. Zid koji se obilazi u radu ima smjer I — Z, a pruža se cijelom širinom sonde; na zapadnoj je strani viši, na istočnoj niži, dok je u sredini presječen kamenim pragom. U ovom sloju konstatirana mu je širina od 0,5 m. U šestom sloju kopa se uski rov od kamenog praga prema jugu, jer se vidjelo da je ispunjen tamnijom zemljom, fragmentima građevnog materijala i keramike, a prostirao se između dva sloja žute zemlje. U nastavku rada na osmom sloju radilo se samo oko zida sjeverno i južno u sjevernoj polovici sonde. U ovoj dubini bila je najveća širina zida 0,8 m, a prostirao se kroz cijelu širinu sonde, dok mu je sastav bio od lomljenog kamena i opeke. Smjer ovog zida odgovara eksploatiranom pregradnom zidu između dviju prostorija s podovima u sondi 6 i sa konstatiranim iščupanim zidom B u rovu za vodovod. U ovoj sondi nađena su osim žbuke i keramike i tri čavla (inv. 8726 a i b i 8733, T. XIII-6, 7, 8) i fragmenti stakla.

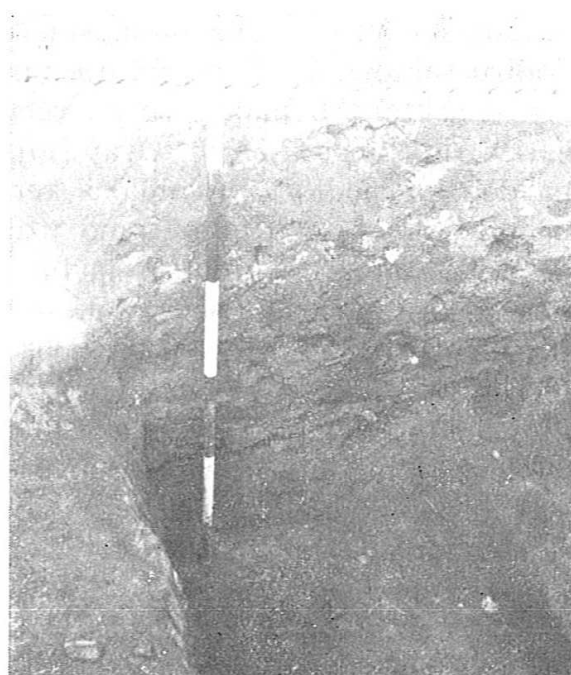
1

2

3

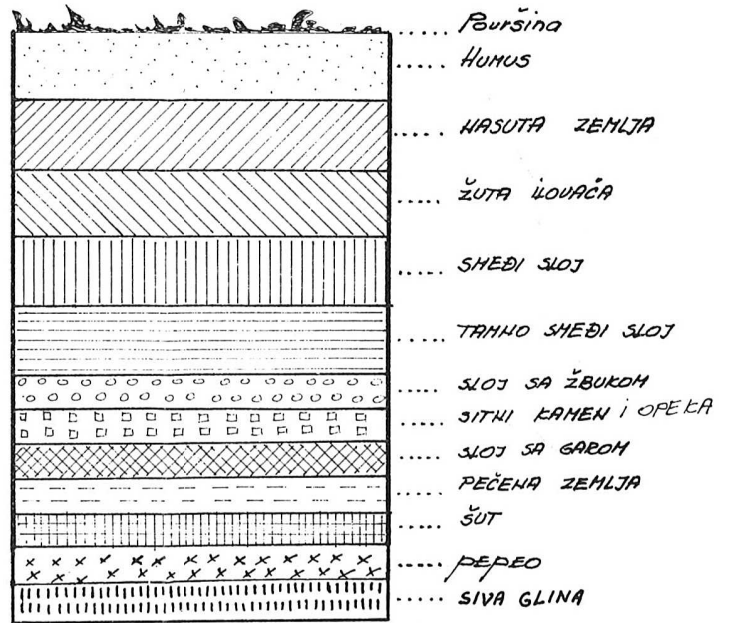
4

Sl. 6 1. Sjeverni profil sonde 2
2. Ognjište u sondi 2

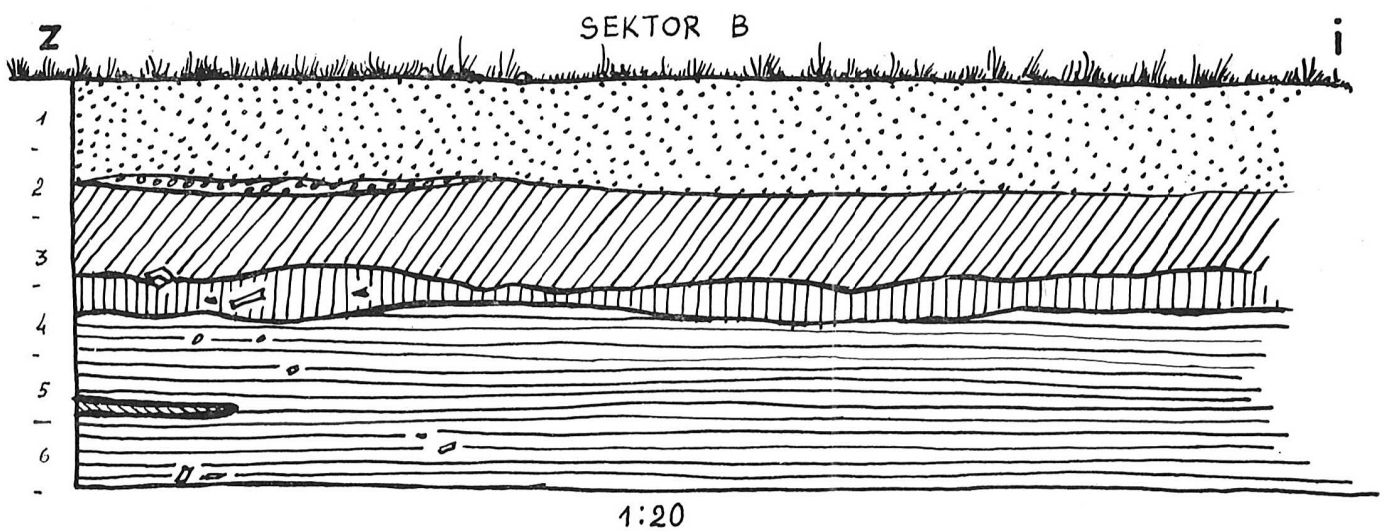
3. Položaj sonde 5 i 2
4. Tragovi dva poda u sondi 5

Sonda 2. Kako je već spomenuto sondama 2 i 5 na zapadnom kraju Bosanske ulice htjelo se ući u trag zapadnog poteza zidnog plašta Murse. Sonda 2 iskolčena je pred kućom 2 c u smjeru 1 — Z u veličini od 10x1,5m. Ona leži na sjeverozapad sondi 1 na udaljenosti od cca 50m (Sl. 2) — Već u prvom otkopu, tj. u sloju humusa našao se željezni stilus (inv. 8254, T. XIII-9). Od drugog do šestog otkopa slijedio je nasip tamnije rahle zemlje s raznim ulomcima opeka, tegula, žljebnjaka, kamenja, žbuke, keramike, te željeza među kojim se nalazio neki atipični fragmenat i jedan čavao (inv. 8261, T. XIII-10). U četvrtom otkopu veći je broj keramičkih fragmenata nađen na zapadnoj strani, k tome građevnog materijala, životinjskih kostiju i jedna ukosnica od kosti sa valjkastom glavicom (inv. 8268, T. X-5). Već u petom otkopu na zapadnoj se strani nazire svjetlije smeđa zemlja na dužini od cca 0,5 m, a u sjeverozapadnom uglu sonde naišlo se na goveđe kosti i jedan manji rog, ulomke keramike, na jedan čavao s velikom glavicom (inv. 8277, T. XIII-11), jednu opeku s velikom bradavicom i plastičnom valovnicom (inv. 8319), te na svjetložutu i ružičastu žbuku (inv. 8320).

U šestom otkopu uočljiva je u sjeverozapadnom uglu sonde smeđe pečena zemlja sa životinjskim kostima, na koju se horizontalno nastavlja pojas štuta i gari, kako se to vidjelo u zapadnom profilu. U tom uglu sonde sa pečenom zemljom nađen je rog od tura (inv. 8287), ulomci keramike i željezni nož (inv. 8999, T. XIII-12). Prema istoku sonde u sektoru B bilo je nalaza keramike i grlo staklene boce s ovratnikom (inv. 8286, sl. 7—6). — U sedmom sloju nastavlja se rahla smeđa zemlja, osim na zapadu gdje se pojavljuje sloj sa gari i proslojima pepela i žute zemlje. U osmom otkopu u sektoru A uočava se u dubini od 1,4 do 1,6 m da pojas s gari leži na tamnosmeđem sloju, dok se prema sredini sonde na dodiru sektora A i B pojavljuje manja jama s rimskim grupom. U istočnom dijelu sektora B nailazi se na veću jamu sa crnom zemljom i primjesama gari u dužini od 2,20 m. Ovaj sloj je dao nešto opeka, tegula, bijele žbuke na debeloj podlozi i ulomaka keramike (8292 do 8295). Od osmog sloja nadalje skida se zemlja samo uzduž sredine sonde u širini od 0,75 m. U devetom otkopu sektora B javlja se prema zapadu tamnija zemlja, prema istoku nastavlja se nasip, dok se u sredini jame sa šutom i gari javljaju fragmenti sigilate (inv. 8307, 8308 a i b, T. IX-9), ulomci ostale keramike i životinjske kosti. U desetom otkopu sektora B nastavlja se jama, a u njoj ulomci tegula i jedna velika tegula koso u zemlju zabodena, vel. 56x46x2,8 cm. Jama ovdje ulazi u sloj zdravice, no s iskopom se nastavilo sve do dubine od 2,20 m, da bi se ispitala jama do dna. Prilikom zatrpavanja sonde nađeno je u izbačenoj zemlji keramike (inv. 8344—8349), porozan kamen bjelkaste boje (inv. 8350), podna žbuka krem boje (inv. 8351) i komad terrazzo poda ružičaste boje (inv. 8352). Ova je sonda dala najveći broj životinjskih rogova i kostiju, među kojima su se nalazila 3 goveđa roga s malim dijelovima lubanje, jedan dio goveđe lopatice, polovica gornje čeljusti krave, dva fragmenta donje čeljusti konja, dvije polovine gornje čeljusti vepra, dio donje čeljusti praseta, dva fragmenta humerusa velikog preživača, fragmente čeljusti i ključnjače malog preživača i dr.^{5a}

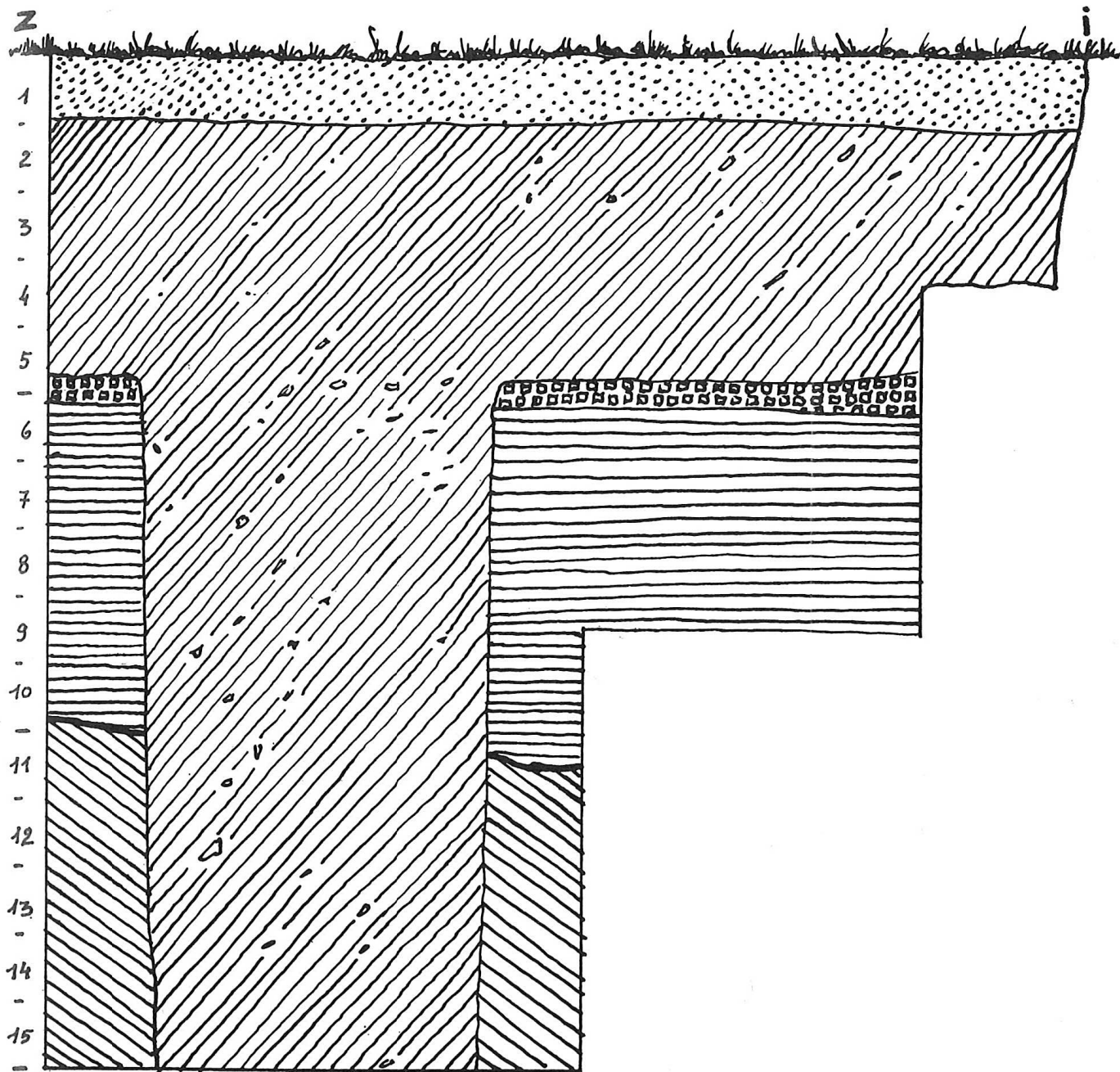

TUMAČ ZNAKOVA

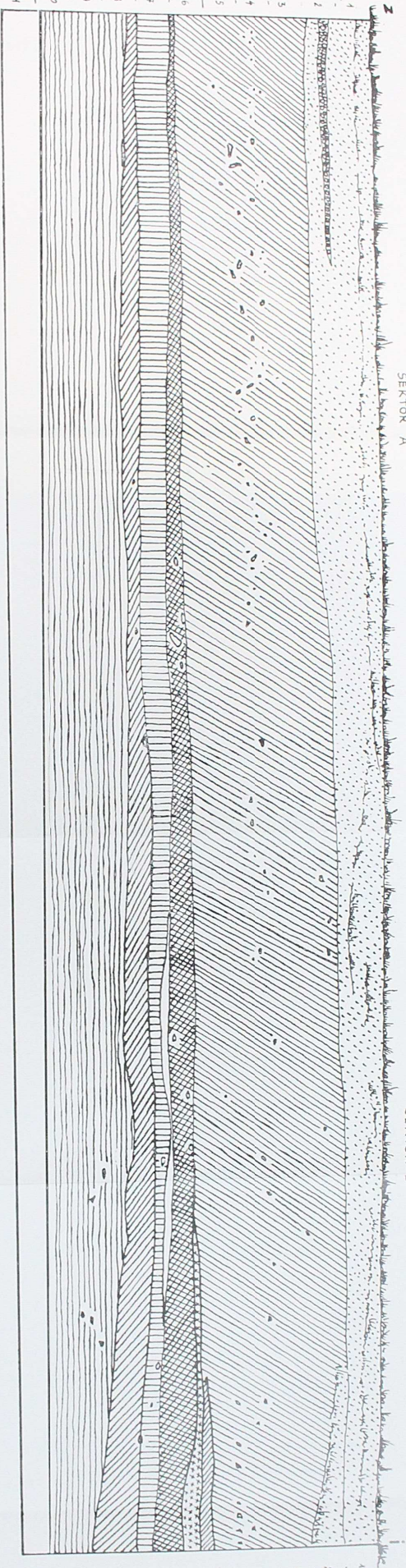
Skica 1 Sonda 1 — istočni dio sjevernog profila

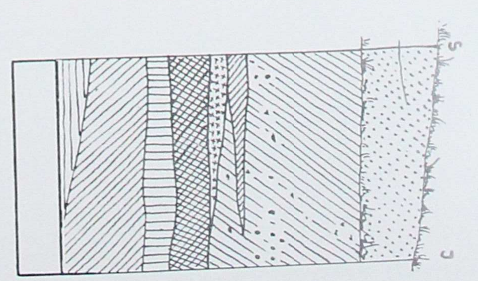
1:20

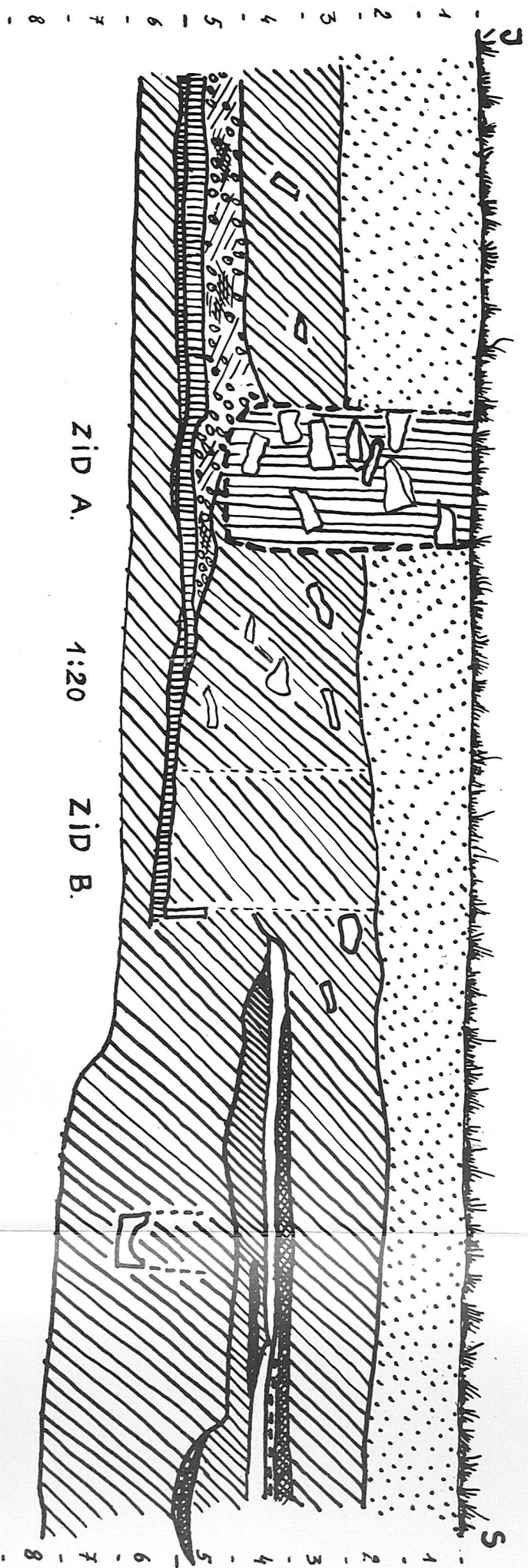
Skica 2 Sonda 4 — sjeverni profil

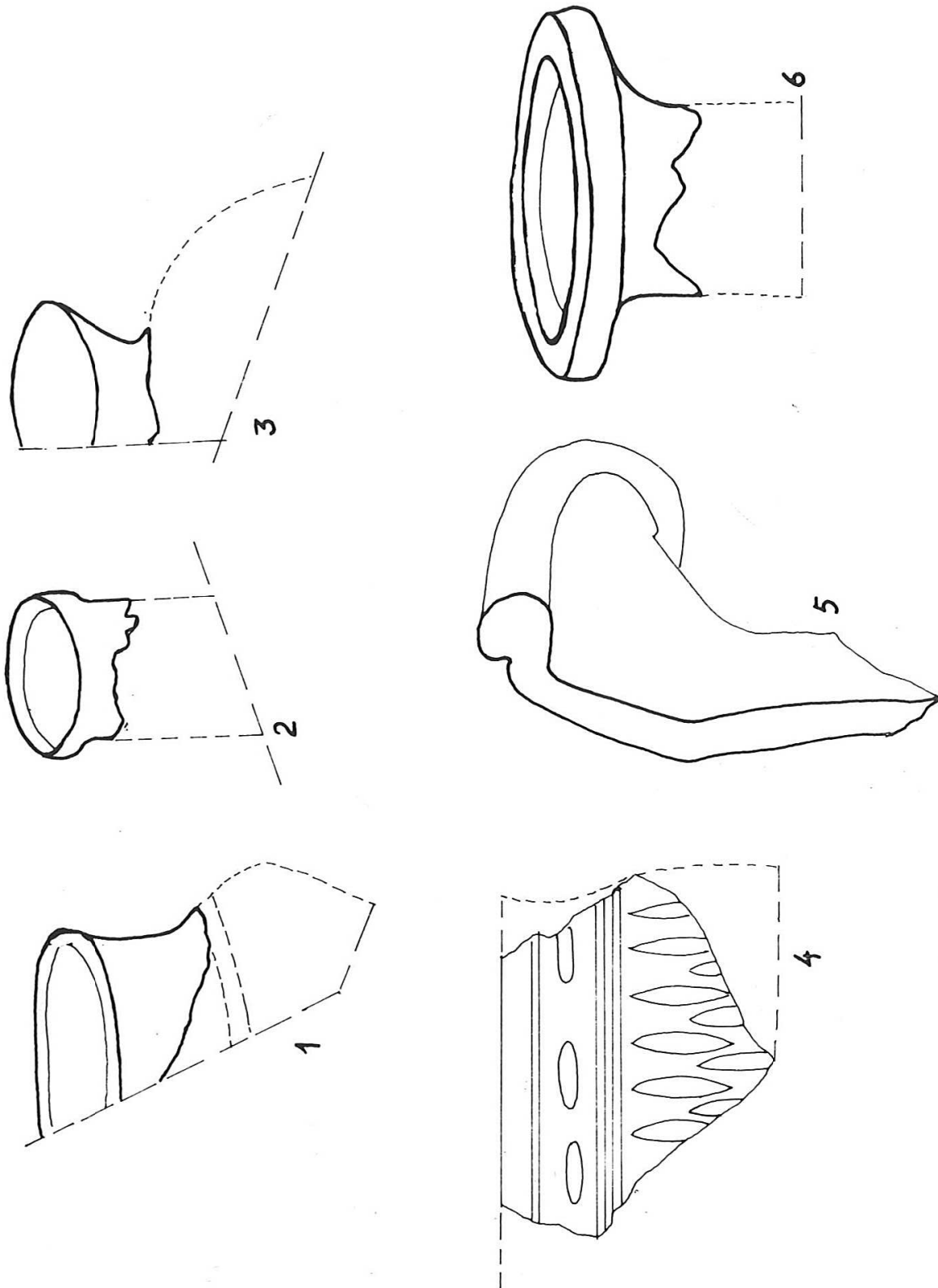
1:20

Skica 3 Sonda 3 — sjeverni i istočni profil

Skica 4 Rov za vodovod — dio zapadnog profila

Sl. 7 Fragmenti stakla

Slojevi i glavni elementi ove sonde s ognjištem, velikom i malom jamom prikazani su na skici 7, sjeverni profil nalazi se fotografiran na sl. 6 — 1, a ognjište na sl. 6 — 2.

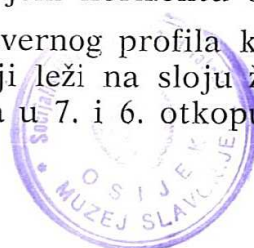
Sonda 5. 14,9 m na zapad sonde 2 iskolčena je još i sonda 5, udaljena 7 m na sjever kuće br. 2. Veličina joj je 5x1,5 m, pravac I — Z. — U drugom i trećem otkopu bila je rahla tamna zemlja sa uobičajenim ulomcima rimskog građevinskog materijala i životinjskih kostiju, te keramike. U četvrtom otkopu ponavljaju se slični nalazi, pojavljuju se goveđi rogovci te dvije jako korodirane šipke od željeza (inv. 8526 a i b, T. XIII-13, 14). — U petom se otkopu nazire na istočnoj strani sonde sivožučkasta zemlja pomiješana šutom u kom se nailazi i na keramiku (napr. fragmenat kadičnice, inv. 8532). U zapadnom sektoru sonde nailazi se na čestice gari, komad žrvnja, jako korodirani željezni predmet (inv. 8533, T. XIII-15) te na keramiku. Od šestog sloja nadalje mimoilazi se na istočnom sektoru žbuka i kamenje na podlozi od gline i kopa dalje u smjeru zapada, gdje se nailazi na mnogo gari sa ulomcima opeka i keramike u mješavini sivo-crne zemlje, na ulomak sigilate (inv. 8544, T. XII-1 i T. XVII-1), na kamen laporaste građe i na korodiranu željeznu šipku (inv. 8546, T. XIII-16). U sedmom otkopnom sloju skida se zemlja od istoka prema zapadu, ne dirajući temelj od nabijene gline s tragovima žbuke i nailazi na novi sloj gari pomiješan ulomcima opeka, žbuke i keramike. — U osmom otkopu slijedi se gar s ulomcima keramike, opeka te životinjskim kostima, među kojima se nalazi i goveđi rog. Kako se iz profila vidjelo podloga tog sloja gari bila je tamna zemlja, u kojoj je i dalje bilo nalaza, kao napr. šiljato dno amfore, dvije trećine lijepo izrađenog sivog tanjura (inv. 8573, T. XXI-3), čavao sa širokom plosnatom glavom (inv. 8597, T. XIII-17), ulomak sigilate, (inv. 8580, T. XI-1 i XVII-2) i ulomci masivnih opeka. — U devetom otkopu u nešto svjetlijoj zemlji nađeno je vrlo malo rimskih nalaza i doskora se pojavila zdravica, te se prestalo s radom u toj sondi. Profil pokazuje skica 8, dok položaj sonde i tragove dva poda pokazuje sl. 6 — 3 i 4.

Stratigrafija

Sonda 1. Za stratigrafska objašnjenja u sondi 1 upotrebljavamo osim na skici 1 prikazanog dijela sjevernog profila još i podatke iz dnevnika. Prema tim podacima ovdje su se očitovale dva antička horizonta. Stariji se proteže kroz 7. i 6. otkop, dok mlađi kroz 5. i 4. Obilata zidna žbuka očito pripada prostorijski s izgorjelim podom u 7 otkopu, a za vrijeme mlađe građevinske faze ta je žbuka utrpana u podlogu za novi nabijeni pod u 5. otkopu. Nad gornjim horizontom došlo je u 4. otkopu do poravnanja površine, nepoznato kada i iz kojeg razloga. Kako se iz opisa može suditi, slojevi i prosloji ilovače i gari nisu se nalazili kontinuirano u oba sektora sonde, već su bili isprekidani i probijeni već u antiki, a to znači da više nije moguće oštro lučiti horizonte.

Sonda 4. Kako skica 2 pokazuje u sondi 4 konstatiran je samo 1 horizont: njemu pripada pod ili pločnik koji je probijen prilikom bušenja bunara u novije doba, a taj nivo odgovara gornjem horizontu sonde 1 i 3.

Sonda 3. Na skici 3 uneseni su slojevi sjevernog profila koji također odrazuju dva antička horizonta: donji stariji koji leži na sloju žute ilovače iznad 9. i 8. otkopa. Šut, gar i pepeo iznad njega u 7. i 6. otkopu pripadaju

njegovim devastiranim arhitektonskim dijelovima. Gornjem mlađem horizontu pripada nabijena ilovača u 6. i 5. otkopnom sloju (vidljiva u istočnom profilu) i ostaci nalaza u nasipu iznad njih u 5., 4. i 3. sloju. Ovi se horizonti donekle podudaraju s onim u sondi 1.

Rov za vodovod ispred kuće br. 7. Skica 4 pokazuje dva poda i dva zida. Donjem horizontu pripada pod na granici 6. i 5. otkopa, na kojem leže zidovi A i B, dok gornjem horizontu spada pod koji se očituje u 4. i na dnu 3. otkopa.

Sonda 6. Skica 5 pokazuje u sredini sonde zid koji leži u liniji zida B rova za vodovod. Sa sjeverne strane nalazi se prostorija II, a sa južne prostorija I. U južnoj prostoriji dva su nivoa sa dva poda, donji leži u dubini od 1 m i očituje se u tankom sloju gara, jer je vjerojatno bio od dasaka, a gornji leži u dubini od 0,80 m. Kamena ploča je očito pripadala gornjem horizontu. U sjevernoj prostoriji se radi o tri nivoa sa tri poda, koji su se dobro odrazili u zapadnom profilu. U dubini od 1,30 m bio je pod od nabijene gline, na koji se srušio crijep, šut i gar. Drugi pod ležao je na dubini od 1,10 m i očitovao se u sloju gara i šuta nad njim, a isto tako i treći pod na dubini od 0,80 m. Ova je sonda na sjevernoj strani pokazivala samo tri građevinske faze, koje su se desile u kraćem vremenskom razmaku. Donji pod prostorije II na sjeveru pripadao je valjda nekom zidu koji je nestao i ne očitava se u profilu. Srednji pod vremenski odgovara zidu B koji je eksploatiran, ali ipak u profilu konstatiran, dok je treći najmlađi na izravnanom terenu mlađeg horizonta.

Sonda 8. Na skici 6 prikazan je zid koji odgovara pravcu i širini zida B u rovu za vodovod, a isto tako odgovaraju i nivoi podova uz taj zid onima iz prostorije I i II u sondi 6, a to znači da se sa sjeverne strane sponiraju tri poda, donji u 5. otkopu, te srednji i gornji unutar 4. otkopa (koji mogu također značiti samo adaptacije zgrade u kraćem roku, a ne dva horizonta). S južne strane zida podni nivoi se uočavaju u 6. i 5. otkopu, pa se čini da onaj u 6. otkopu pripada eksploatiranom zidu ove sonde, koji se nije ispitivao, ali su mu se opeke pojavile u 7. otkopu u središnjem rovu koji je kopan od kamenog praga pravcem na jug.

Sonda 7. U profilu sonde 7 se nisu odrazile ni građevinske faze ni horizonti onako kako su mogli biti horizontalno gledani i u dnevniku opisani. Od četvrtog do devetog sloja izmjenjivali su se prosloji pečene i žute ilovače, te zidne i podne žbuke u raznim nivoima, tako da granica između horizonata nije bilo. No ipak mnogobrojni građevinski fragmenti uz obilne nalaze keramike ukazuju na intenzivan život vjerojatno na dva, a možda i tri horizonta. Najdonjem horizontu pripadaju jame usred sonde od drvenih trupaca koji su možda nosili neko otvoreno potkrovlje, a njemu možda pripada i bijelo žbukani pod, vidljiv u 7. otkopu, kao i zidna žbuka 6. otkopa. Grede su bile razmjerno duboko u zemlju ukopane, vjerojatno zbog težine velikih tegula koje su nosile. Mlađi horizont očituje se u oštećenim partijama zemljanog poda u petom i četvrtom otkopu sa odnosnim nalazima, dok se najmlađi gornji horizont prostire na nivou kompaktnog poda od pečene ilovače, sačuvanog na površini od 1,5 m² na dodiru 4. i 3. otkopnog sloja. Međutim mlađi i najmlađi slojevi nisu ostali intaktni na većoj površini i stoga nije bilo moguće oštro lučiti dva gornja horizonta.

Sonde 2 i 5. Stratigrafski se razlikuju od grupe sondi na istoku. Nasip u njima seže u nešto veću dubinu, pa se i kulturni horizonti ocrtavaju u većoj dubini.

Sonda 2. Skica 7 pokazuje u sondi 2 bitne elemente, kako su se u profilu ocrtali: 20 cm visoko ognjište na debelom sloju šuta i gari od 8. do 6. otkopa; središnja otpadna jama u 8. otkopu; i, velika, duboka jama od 11. do 8. otkopa, širine preko 2 m koja se ističe nalazima građevinskog materijala, a vjerojatno potječe od devastiranog i uklonjenog moćnog zida. Možda se sva tri elementa moraju pripisati samo jednom kulturnom horizontu, o čemu se zasada još ne može izreći konačan sud.

Svakako kod sonde 2 upada u oči činjenica da tu nema kao kod drugih sondi tragova građevinskih elemenata, zidova i podova, te se zaista može pomišljati na blizinu gradskih bedema.

Sonda 5. Kako skica 8 pokazuje sonda 5 dala je u profilima slijedeće stratigrafske podatke: na sterilnom nivou u dubini od 1,5 m počinje konstrukcija drvenog antičkog poda tako da su na poravnanu površinu poredane gredice i oblice promjera 8 do 10 cm u razmaku od cca 0,4 m (u profilu je ucrtano 5 uočljivih tamnih tragova istrunulih gredica). Na njih je bio položen tanak, drven pod, 5 do 6 mm debljine, koji je istrunuo, pa mu je trag u profilu tanji, dok je originalni bio vjerojatno širok 2,5 cm. Međuprostor između gredica i oblica bio je ispunjen smjesom šuta i drvenog iverja. Nad spomenutim podom nalazi se cca 25 do 30 cm širok pojas zemlje pomiješane s gari, žbukom, opekam i keramikom. Gore je omeđen drugim, mlađim podom, na dubini od 1,10 m, koji je bio također drveni, a pokazuje ga 1,5 do 2 cm tanka linija crne gari u profilu; on se penje u istočnom sektoru sonde prema temelju jednog zida, uočljivog već od 5. otkopa. Taj je temelj konstruiran od nabijene ilovače, a sam zid, jer je nestao, bio je vjerojatno od drvene konstrukcije. Pripadao je donjem podu. Čitav gornji dio sonde bio je kroz dva šira pojasa recentno prekopavan. Građevinski objekt kojemu se tragovi u sondi 5 ocrtavaju vjerojatno je stajao izvan zidnog plašta Murse.

Za vrijeme iskapanja 1968. godine dobili smo uvida i u inače nam poznate osnovne karakteristike devastiranih rimskih slojeva koji leže ispod osječčkog donjeg grada. Kod prigodnih i zaštitnih iskopavanja konstatirano je da se protežu od samo 0,5 m dubine kroz više slojeva čak i do dubine od 4 m, što se podudara s intenzitetom i kontinuitetom života rimske Murse od 1. do 5. stoljeća. Kako pregled slojeva pokazuje u Bosanskoj ulici bio je gornji obradivi sloj nejednake širine, jer u sondi 3 i 6, kao i u rovu za vodovod siže do otprilike 0,40 m dubine. Ispod njega antički nasip koji je ovdje prilično homogen bez tragova srednjovjekovnog ili turskog života, također u svim sondama ne pokazuje podjednaki nivo, jer on leži na podovima najmlađeg horizonta već na dnu 3. ili 4. otkopa, kao što je slučaj u sondi 1, u rovu sjeverno od zida B, te u sondama 7 i 8 (sjeverno od zida). Najdonji horizont (sa izuzetkom duboke jame u sondi 2 koja prodire u dubinu do preko 2,20 m) siže u 9., 8. i 7. otkop, kao što je slučaj u sondama 1, 3 i 7. Srednji se horizont odrazio u sondama 1, 3 i 4, u rovu sa devastiranim zidovima te u sondama 6, 7 i 8, i to ponajviše u 6. i 5. otkopu na 1 do 1,2 m dubine.

Analiza slojeva i sadržaja sonde grupiranih oko rova za vodovod, pokazuje, unatoč jasnih dokaza ekstremne devastacije zidova u staro i novije doba, da su tu stajale rimske kuće na prostoru od najmanje 30×30 m², ako se naime uzme u obzir, da je rov dao podatke o rimskom životu sve do onkraj željezničke pruge, i, ako se poslužimo usmenim podacima vlasnika kuća br. 6, 7 i 8 da su prilikom gradnje temelja svojih kuća naišli na rimske zidove. Nadalje, ustanovljeno je da su te kuće bile rušene ili nasilno požarima razarane u većim vremenskim razmacima, dok su neke bile i pregrađivane u kraćim vremenskim razmacima.

Stratigrafski podaci koje su dale sonde 2 i 5 vrlo su značajne za rasprostranjenje gradskog izgrađenog prostora Murse, no kakvog su karaktera bili njihovi eksploatirani zidovi i kakovim su građevinskim objektima pripadali, to zasada nije moguće reći. Moglo bi se pomišljati da je moćni zid sonde 2 pripadao zidnom plaštu Murse — no testis unus testis nullus — trebat će mnogo više sistematskog arheološkog ispitivanja prije nego što će se smjeti sa sigurnošću utvrditi pravac, tekstura i širina zidnog plašta. Prema crtežima Katančića i Kollera⁵ zidni bi se plašt sastojao od dva paralelna zida, te bi se morali supponirati jaki zidovi sa međuprostorom za kazemate, pa je i zbog toga preuranjeno za ovaj problem operirati samo s podacima dobijenim iz sonde 2 i 5.

Kronologija

Budući da je u Bosanskoj ulici 1968. god. izvedeno prvo sistematsko arheološko ispitivanje Murse, pokušat ćemo analizom sadržaja sonde prema pretpostavljenim horizontima doći do bar približne datacije života koji se na ovom lokalitetu odvijao. Ovakova analiza moći će u budućnosti pri daljnem istraživanju poslužiti i kao osnova za komparaciju intenziteta destrukcije i devastacije, jer nisu na terenu Murse na svim mjestima slojevi do istog stepena destruirani. Moći će poslužiti i kao ishodna točka ili čak stimulans za nove i naprednije metode u ispitivanju.

U svemu su se desila dva nalaza novca i to: u sondi 1 u drugom sloju (0,20 do 0,40 m) brončani novac Klaudija Gotika (av. CLAVDIVS GOTHICVS, rev. nečitljiv, Coh.⁶, 143, 135; inv. 8200), — a u sondi 7 u sedmom sloju (1,20 do 1,40 m) brončani centenional Valensa (avers potpuno nečitljiv, revers

I
GLORIA ROMNOR (um) ———, Coh. 8, 103, 11; inv. 8990)⁴
TSIS

Prvi spomenuti nalaz je novac 3. stoljeća, no jer potječe iz gornjeg nasipa ne dolazi u obzir za dataciju, a ne dolazi u obzir ni drugi novac, jer je nađen suviše duboko u sloju u kojem se nisu mogli očekivati nalazi 4. stoljeća, te se mora supponirati da se on tokom rada u sondi spustio toliko na niže.

Poslužiti ćemo se uglavnom keramikom za okvirnu dataciju, a prigodice i lucernama i žbukom. Željezni, rijetki koštani predmeti i prstenje zbog svog samo funkcionalnog oblika ne dolaze u obzir za dataciju. Posebno će se analizirati keramika sonde 1, 3 i 4, te sonde 6, 7 i 8, i opet zasebno sonde 2 i 5.

Sva je keramika po karakteru naseobinska i s izuzetkom dviju lucerni sva je fragmentirana. Ipak se iz tih fragmenata može zaključiti da je bila vrlo raznovrsna i po fakturi i po obliku i po tehnici ukrašavanja. Prednost se dala fragmentima na kojima rub, ručka, stijenska ili dno pomažu pri determinaciji oblika po tipovima i po tehnici ukrašavanja, no oni će biti prikazani samo pregledno, dok će rijetki ili vrlo karakteristični i tipični fragmenti biti prikazani detaljnije. Pokazalo se da je osječka rimska keramika vrlo srodna vinkovačkoj, dobivenoj pri ispitivanju 1966. god.,⁶ koja se mogla datirati od 2. do 5. stoljeća sa prevagom na keramici 3. i 4. stoljeća. Stoga ćemo se kod opisa keramike držati redoslijeda kojim je prikazana vinkovačka rimska keramika, a s tim ujedno slijedimo utrte putove našeg najkompetentnijeg stručnjaka za južnopanonsku keramiku.

Redoslijed će biti ovaj:

- a) sigilata (»terra sigillata«), bolje i slabije kvalitete;
- b) firnisana keramika bolje i slabije kvalitete;
- c) obojena keramika;
- d) siva i crna keramika (glačana, facetirana, dimljena i grafitirana);
- e) keramika grube fature;
- f) žuta, crvena i smeđa kućna keramika;
- g) ocakljena keramika (olovnom glazurom).

U daljnjem tekstu bit će navedene vrste keramike označene samo slovima a) do g) po ovom redoslijedu.

Slijedi analiza sadržaja sonde prema pretpostavljenim horizontima, koji su, kako je već napomenuto, na mnogo mjesta bili probijeni i prekinuti, tako da se može očekivati samo približna datacija, u koju se moraju unijeti poneke korekcije.

Sonda 1, stariji horizont, otkop 7 i 8, dubina 1,20 do 1,60 m.

b) : 1. rub polukuglate zdjele dobre svjetlosive fature s tamnijom prevlakom firnisa, neznatno odebljan, ispod njega pravilna brazda. Vel. $5,8 \times 3,7$ cm, inv. 8235. T. I-1. Ovaj fragmenat ukazuje na tip Schörgendorfer 19, koji se datira u drugu polovicu 1. st., a oblik mu potječe iz latenske baštine,⁷ dok oblik Bonis XIX 46, također ovom srodan, datira se približno u 1. i početak 2. st.⁸ — 2. fragmenat prstenastog dna s nešto stijene plitke zdjele ili tanjura od svjetlosive gline s prevlakom tamnijeg firnisa. Promjer dna 10.5 cm, inv. 8239, T. I-2. Mogao bi po obliku odgovarati tipu Gose 284⁹ koji se datira u 1. st.; Schörgendorfer 43, datirano u kraj 1. ili početak 2. st.; Bonis XXI 19, u ranocarsko doba.

c) : 1. fragment lonca iz dobre smjese gline oker boje, s vodoravno izvrnutim rubom; visok vrat se konično proširuje prema ramenu, na njemu dvije brazde, trakasta ručka s jednim plitkim žlijebom direktno prelazi u ušće, a završava na ramenu; crveno obojeno, na ručki i ispod ručke nepotpuno. Vel. 9×7 cm, inv. 8247, T. I-3 i T. XVIII-7. Po kružnoj liniji otvora sudeći, on je bio širok te se može pomišljati na posudu sa dvije ili čak tri ručke. Odgovarala bi tipu Schörg. 540. — Obojena keramika nalazi se najčešće zastupana među tanjurima i većim posudama s vodoravnim rubom. Obojene posude su u upotrebi od 2. st. na dalje i stoga se ne mogu pobliže datirati.¹⁰

d) : 1. fragment trbušastog lonca od dobre smjese sive boje, ima vodoravno izvrnut rub, nizak vrat s četiri paralelne brazde na prelazu u oblo rame. Vel. $9,5 \times 4$ cm, inv. 8234 d, T. I-4, T. XXIV-2. — Oblik potječe iz latenske baštine, koja se uvelike očituje u ranocarsko doba, no javlja se ponovno i u kasnijoj fazi. — 2. rubovi crnog (dimljenog) i sivog lonca, inv. 8228 i 8234 a, T. I-5 i 6.

e) : 1. fragment stijene velike posude za spremanje hrane, nejednako pečene, tamnosive boje, grube smjese sa kremenčićima, debljine 1,5 cm; na mjestu loma ostale su prepolovljene 4 rupice, vjerojatno od žice kojom je posuda bila ponovno sastavljena. Veličina 11×7 cm, inv. 8229 T. I-7. — 2. fragment okruglog ravnog dna posude grube smjese nejednako pečene sive boje. Inv. 8249, T. I-8.

f) : 1. fragment amfore od koje se sačuvao koso izvrnuti rub, nizak vrat i strmo rame; ružičasto pečena fina glina ima prevlaku krem boje. Vel. 14×8 cm, debljina stijene 1,5 cm, inv. 8227, T. I-9; T. XXII-2. Vjerojatno pripada tipu amfore niskog vrata s dvije ručke, trbušastog ili jajolikog tijela, te šiljatog dna ili uske noge, približno tipu Gose 432, koji se datira s drugom polovicom 2. st., ili Schörg. 546, 1. do 2. st. Možemo zamisliti, da je amfora kojoj naš fragment pripada dospjela u Mursu s importiranom tekućinom (vinom ili uljem) iz južne Istre. U Fažani kod Pule zna se da je u 1. st. bila figlina amfora, a u južnoj Istri bilo je tvornica ulja koje su radile za izvoz. Stoga nije isključena pretpostavka, da se u našem slučaju radi o proizvodu tamošnje figline i da je u njemu iz tih krajeva u Mursu dopremljeno vino ili ulje tokom 1. ili 2. st.¹¹ — 2. fragment kadionice od koje se sačuvao komad stijene sa 4 jače profilacije, na rubovima ukrašene urezima kotačićem (Rädchenverzierung); na prelomu 7 mm debele stijene, vidi se da je glina ružičasto pečena, no u jezgri siva, a na unutrašnjoj i vanjskoj površini ima prevlaku bijele boje, koja je na mnogo mjesta oljuštena, a na rubovima gotovo nestala. Ispod treće profilacije opaža se s unutrašnje strane pregib, jer se posuda ovdje sužavala prema nozi. Vel. 14×10 cm inv. 8236, T. II-1, T. XIX-3. Modelacija stijene pokazuje tendenciju širenja prema rubu, no kako je rub bio modeliran, to se ne zna. Posuda je svakako imala šuplju ili kompaktnu uobičajenu nogu. Primjeri koje Gose navodi (443 do 448) datira od 1. do početka 4. st.¹² Schörgendorfer porijeklo kadionice u obliku kaleža (tipovi 152 do 163) dovodi u vezu s grčkim oblicima keramike i svoje primjere također datira od 1. do 4. st.¹³ E. Bonis tvrdi da je datiranje kadionica nerješiv problem.¹⁴ Svoje primjere (T. XXIII-11 do 21) datira zbog okolnosti nalaza rano, no kaže da su oblici u mnogo varijanata živjeli do kraja rimske epohe. Ipak primjer iz Ptuja na kome je ukras načinjen kotačićem, ona bezuvjetno datira ranije. — Kadionice su bile, kako se općenito misli, ukrasne posude koje su služile za voće pri gozbama ili kod kulturnih obreda ili u razne druge kućne svrhe. U grobovima ih se nalazi upotrebljene kao poklopce za urne. Mnogobrojni primjeri u zbirci Muzeja Slavonije pokazuju mnoštvo varijanata u profilacijama i u ukrasnim tehnikama (urezi, plastične valovnice ili kombinacije obojega). U velikoj većini imaju tragove bijele prevlake. — 2 a. fragment šuplje noge kadionice, koja se dolje sužava, a baza joj nedostaje; pripada po svoj prilici netom opisanom fragmentu kadionice što se može suditi po fakturi, boji gline i ostacima bijele prevlake. Promjer 7,5, vis. 4,5 cm, inv. 8237. — 3. tri fragmenta

rubova s početkom ručki koji su pripadali vrčevima razne veličine. Širina ručke najmanjeg fragmenta vrča iznosi 3 cm, inv. 8246, T. II-2. Vjerojatno se radi o tipovima panonskih ranocarskih vrčeva. — 4. četiri fragmenta dna vjerojatno vrčeva: jedno je dno vrlo usko sa ostatkom stijene koja se strmo penje, pripada vrlo raširenom tipu mursanske lončarije koja se odlikuje uskim grlima, vrlo trbušastim kruškolikim tijelom i uskom nožicom. Vis. 5,5, promjer dna 5 cm, inv. 8230, T. II-4. — Ostala tri fragmenta jesu prstenasto naglašena šira dna vrčeva: inv. 8240, T. II-7; inv. 8250, T. II-3; inv. 8251, T. II-6. — 5. fragment stijene žućkastocrvenog dolija sa 4 pojasa gustih brazda, vel. 9×6 cm, inv. 8238, T. II-5. — Ukrasi paralelnih brazda (Rillenzierung) nalaze se kombinirani i s drugim ukrasima, napr. s valovnicama, a nalazimo ih često na latenskim oblicima i dakako i na ranijim prehistorijskim. Rimski ukrasi ove vrste uzeti su iz latenske baštine i nalaze se u upotrebi do u kasnu antiku, pa i preko toga u srednjem vijeku.¹⁵ — 6. fragment poklopca grublje fature ciglaste boje s tragovima vatre, vel. 7×4 cm, inv. 8243. Poklopci su služili za poklapanje urna i lonaca.

Sonda 1, mlađi horizont, otkop 5 i 6, dubina 0,80 do 1,20 m.

a) : 1. fragment sigilatne zdjele tipa Drag. 37; sačuvan je obli dio stijene s ostatkom aljkavo izrađenog jajastog niza ispod kojega reljefni ukras: pod lukom na stupiću lik Venere pri toaleti, stablo, životinja u trku, nad njom dio luka s rozetom; prevlaka svjetlocrvene boje slabog sjaja. Vel. 10×8 cm, inv. 8223, T. III-1 i T. XVII-3. — Potječe vjerojatno iz neke istočnogalske radionice kasnoantoninskog perioda.

b) : 1. prstenasta oštećena noga plitke zdjele sivo pečene, no sa sjajnom crnom prevlakom firnisa, promjer prstena 7 cm, inv. 8209 a, T. III-2. Možda pripada primjeru Gose 234 koji je datiran sa 2. polovinom 3. st.

c) : 1. fragment trakaste ručke sa dvije brazde od vrča ili lonca žute boje, dobre fature, ima prevlaku u crvenoj boji, inv. 8210 c.

d) : 1. fragment vodoravnog ruba sivog tanjura debele stijene s tamnosivom prevlakom i pečatanim ukrasom od unakrsnih igličastih grančica i polukružnog igličastog ornamenta. Vel. $5,5 \times 4,5$ cm, inv. 8207, T. III-3, T. XXI-4. — Analogiju za ovu rijetku vrstu keramike nalazimo među nalazima na Fövenypushti kod Táca koja se općenito pripisuje proizvodnom krugu majstora Resatusa i njegovih učenika. Moda pečatanog ukrasa na sivoj keramici poznata je u Panoniji još od vremena Kelta, a domaći majstori postavili su ovakvom fabrikacijom i u rimsko doba. U ranocarsko doba na zapadu nije bila poznata, njena se pojava ograničava na područje srednjeg Dunava, na područje između Save i Drave, na istočni dio Panonije, te na Meziju i Daciju. Prema istraživanjima E. Thomas siva pečatana keramika nađena na TÁC-Fövenypushti ide u doba cara Vespazijana i Domicijana, tj. na posljednju četvrt 1. st.¹⁶ Polukružni motiv na našem fragmentu sličan je motivu na fragmentu iz Fövenypushte. Što se igličastog ornamenta tiče (Tannenzweig ili Fischgrätenmuster), on se javlja kao česti ukras na kasnolatskoj keramici.¹⁷ — 2. fragment stijene svjetlosive velike posude s pojasom paralelnih brazda i s valovnicom. Vel. 6×5 cm, inv. 8208 c, T. III-4. — 3. fragment trakaste ručke s 3 žlijeba ovećeg vrča ili amfore, inv. 8226. — 4. fragment valjkaste ručke lonca, inv. 8210 b.

e) : 1. fragment koso izvrnutog ruba i oblog ramena velikog lonca niskog vrata, na ramenu niz paralelnih brazda; gruba smjesa crne boje od dimljenja, duž 13 cm, inv. 8222, T. XXIV-1. — 2. fragmenti rubova raznih posuda : vodoravni i kanelirani, inv. 8206 a, T. III-5; izvijen i vodoravan, inv. 8206 b, T. III-6; prstenasti, inv. 8206 c, T. III-7; vodoravni uski od lonca s kratkim vratom i jako trbušastom stijenom, inv. 8206 d, T. III-8.

f) : 1. fragment stijene dolija žućkaste boje, inv. 8208 a. — 2. fragment stijene žućkaste boje s metličastim ukrasom, inv. 8208 b. — 3. fragment ručke poluoblog presjeka amfore svjetložute boje, inv. 8210 a. — 4. naglašena noga, na kojoj gusto poredane kružne sitne brazde, inv. 8209 c, T. III-9. — 5. ravno dno lonca, inv. 8209 b; — 6. prstenasto dno plitke zdjele svjetložute boje, inv. 8209 d.

Sonda 1, nalazi iz gornjih otkopa, dubina 0,40 do 0,80 m.

c) : 1. posve ravno dno tanjura žute boje, obojenog crveno, inv. 8198.

e) : 1. četiri ruba posuda i lonaca sive i crne boje : blago izvijeni rub, inv. 8193 a, T. IV-1; vodoravno izvrnut s nešto oble stijene, inv. 8193 b, T. IV-2; vodoravno izvrnuti, inv. 8201 b, T. IV-3; odebljali izvijeni, inv. 8201 c, T. IV-4.

f) : 1. izvijen, snažno profiliran i urezima ukrašen rub kadionice žutosmeđe boje, bez tragova bijele prevlake, vel. $8 \times 5,5$ cm, inv. 8214, T. IV-5, T. XIX-1. — 2. širok, ravan i kaneliran rub velike posude žute boje debele stijene, inv. 8202, T. IV-6. — 3. rub i početak trakaste ručke sa dvije brazde velikog vrča, inv. 8195. — 4. rub smeđeg poklopca s jednom ukrasnom brazdom, inv. 8215. — 5. naglašena dna dviju posuda, inv. 8204 a, T. IV-7 i s kružnim linijama, inv. 8204 c, T. XXIV-6. — 6. fragment stijene vrča crvenožute boje s pojasom paralelnih i valovitih brazda, inv. 8196, T. IV-8. — 7. fragment ramena lucerne s bradavicom, tip firma-lampice, inv. 8203, T. IV-9.

g) : 1. fragment dna posude debele, nejednako pečene stijene, s unutrašnje strane smeđezelena caklina, vel. $6,6 \times 3,9$ cm, inv. 8197. Proizvod kašnog vremena, 4. st., vjerojatno lokalne radionice.¹⁸

Poneki fragmenti nisu navedeni jer ne obogaćuju sliku raznovrsnosti keramičkih produkata.

Kako se iz ovog pregleda keramičkog nalaza sonde 1 moglo primijetiti, mogli su se iz starijeg horizonta za raniju dataciju upotrijebiti napr. predmeti prikazani na T. I-1, 2, 9 i T. II-1 i 2, a to znači za kraj 1. i početak 2. st., dok iz mlađeg horizonta potječe tanjur s pečatanim ukrasom, koji vjerojatno pripada kraju 1. st. ili poč. 2. st., T. III-3 i fragment sigilate s kraja 2. st., T. III-1. Iz gornjih slojeva nasipa potječe primjer ocakljene domaće keramike koja nesumnjivo spada u 3. ili 4. st. Prema tome nalazi nisu dali sasvim oštre granice za dataciju, jer je pečatana keramika napr. dospjela u gornje slojeve, no ipak imamo u nađenoj keramici svjedoke i ranog i kasnog carstva, od kasnog 1. st. sve do 4. st.

Sonda 1 značajna je i zbog zidnih slikarija u enkausto-tehnici, kojima su se boje dobro sačuvale, a po motivima sjećaju na slikarije grupe panonskih vila na Balácapuszi kod mjesta Nemesvámos u području Blatnog jezera. Istraživači su pokušali mnoštvo tamo sačuvanih fresaka rekonstruirati da dobiju jasniju sliku o rasporedu na zidovima. Vidjelo se da je u centralnim poljima na zidovima bilo raznih lebdećih figura i prizora, da su po-

lja, i centralna i pobočna, bila oivičena širim ili tanjim razdjeljnim prugama, te da je i podnožje (Sockel) oivičeno prugama i da je također imalo svojih motiva. Takozvana žutoljubičasta soba i crvena blagovaona imale su, kako je rekonstrukcija pokazala, na svojim podnožjima prikazane prizore s močvarnim pticama u šašu i travi.¹⁹ Grupa najranijih fresaka pripisuje se 1. i 2. st. do markomanskih ratova dok se freske druge grupe pripisuju kraju 2. i početku 3. st. Međutim kod pomnijivog istraživanja i datiranja fresaka na Balácapushti pokazalo se da su slikarije na bijeloj podlozi mogle potjecati najkasnije iz sredine 2. st. te da su one jedan kasni odraz slikarija na bijeloj podlozi Vespazijanova vremena.²⁰

Sačuvana žbuka iz Bosanske ulice sastoji se od 55 komada (inv. 8761 do 8766, T. XVI a i b) na kojima je odreda bijela podloga. Na 22 fragmenta nalaze se deblje i tanje ljubičaste pruge na podlozi svjetlokrem boje, na 11 fragmenata crvene pruge na bijelom, na 4 komada tanke tamne pruge na bijelom, na 9 komada tamno-crvene pruge, od kojih se neke ukrštavaju, dok je na 4 fragmenta prikazana ptica s dugim repom, a na 5 zelene duge vlati trave, sve na bijeloj podlozi. Ovi nam fragmenti sugeriraju, da su na freskama bile prikazane scene s pticama u travi ili šašu i to vjerojatno na podnožju zidova, a raznobojne pruge, da su i tu gornje plohe bile razdijeljene na polja, unutar kojih je moralo biti figuralnih, floralnih ili geometrijskih motiva. — Čak i u dalekoj rimskoj Britaniji na ispitanim lokalitetima, gdje se našlo fresaka, konstatalo se, da su se ponajviše sačuvali najdonji dijelovi do 0,50 m visine, rjeđe gornji, i da su i tu fragmenti pokazali razdiobu zidova na polja s figuralnim i ostalim motivima, kao i sa scenama ptica uz vodu. Ova sličnost u koncepciji i kompoziciji fresaka i među udaljenijim pokrajinama nameće nam misao o intenzivnim trgovačkim i kulturnim vezama Panonije s ostalim dijelovima carstva, a također i o knjigama uzoraka koje su unutar Panonije morale kolati među obrtnicima. Analogije s freskama na Balácapushti dopuštaju datiranje fresaka u Bosanskoj ulici s krajem 1. ili prvom polovicom 2. stoljeća, za što je i keramika starijeg horizonta dala uporišta, a stratigrafija 1. i 3. sonde sa slojevima gara i pepela najvjerojatnije govori o razaranjima za markomanskih ratova od 166. do 181. godine.

Seskvipedali, tegule, imbreksi, stropne opeke s krivudavim ili paralelnim brazdama, čavli od drvenih dijelova zgrade, segment stupa hipokausta, kamen s profilacijom (T. XIV-2) te žbuka s freskama jesu posljednji ostaci jedne zgrade na ovome mjestu koja je bila dobro opremljena, ali je uslijed ratnih razaranja za markomanskih ratova potpuno uništena. Njen debris je uklopljen u nove temelje zgrade koja je sudeći po keramici nastala još tokom 2. ili početkom 3. stoljeća.

Sonda 3, stariji horizont, otkop 7., 8. i 9, dubina 1,20 do 1,60 m.

Treća je sonda najbogatija keramičkim nalazima (106 inventiranih komada), ističe se željeznim predmetima i raznovrsnim ostacima građevinskog materijala. Keramika se prikazuje kako slijedi, a na sličnosti s keramikom prve sonde samo se ukazuje.

a) : 1. zadebljani rub i stijena s neznatnim ostatkom jajastog niza, vjerojatno posude tipa Drag. 37, tamne boje, vel. 8×5,5 cm, inv. 8464.

b) : 1. tanka stijenka pehara fine izvedbe, crvenkaste boje, prevučena smeđecrvenim firnisom i nabačena sitnim zrnjem (Griesbewurf), vel. 4×3,9

cm, inv. 8489. — Ovakove firnisane posude u tehničkoj savršenosti nadvisuju čak i sigilatne posude. Radionice ovakove robe bile su u Trieru i Kölnu. Pojavljuju se svuda u ranocarsko doba, no cvat im je bio u 3. st.²² Karakterističan način ukrašavanja posude nabačenim zrnjem od gline također počinje rano i održava se do u kasno doba.²³ Crvenosmeđa boja firnisa na našem fragmentu ukazuje na 1. st. (imitacija bronce).²⁴ Fragment se ne prikazuje crtežem ni fotografijom jer je suviše sićušan, no kako se nekoliko puta ta vrsta keramike pojavljuje, prikaz će slijediti poslije. — 2. tri fragmenta stijene crveno firnisiranog pehara, facetiranog na ramenu, a u donjoj partiji nabor (Faltenbecher). Vel. najvećeg fragmenta 8×7,5 cm, inv. 8446/1-3, T. XVIII-2. — 3. stijenka istog tipa pehara s naborima, nešto grublje površine, a s ostatkom nabačenog zrnja, vel. 5,4×4,7 cm, inv. 8495. — Ukrašen s naborima na prethodnom primjeru nalazi se na donjem dijelu trbuha i vjerojatno je bio duguljast. Taj je tip ukrašavanja (Dellenverzierung) uobičajen kod firnisiranog suđa i kod staklenih posuda već od 1. st., no pojavljuje se i kod grubljeg suđa.²⁵ Gose svoje primjere datira kasnije, u 2. i 3. st.²⁶ — 4. fragment gornjeg dijela zdjele sa zadebljanim rubom i oštrom profilacijom prema donjem dijelu. Siva prečišćena glina, prevučena crnim, sjajnim firnisom (terra nigra). Vel. 12,5×4,5 cm, inv. 8428, T. V-1 i T. XVII-5. — Ovo je tip zdjele Schörgend. 43 koja u donjem dijelu ljevkaisto prelazi u nisku nožicu, a datira se u kraj 1. ili poč. 2. st. — 5. izvijeni rub posudice od sive prečišćene gline, prevučene crnim firnisom, ispod ruba stijena je svjetlosivo isprugana. Vel. 9,4×2,2 cm, inv. 8434, T. V-2 i T. XVII-6. — Analogije u našoj zbirci nema; po obliku možda se približava tipu Schörgend. 37, rano 2. st. — 6. rame i stijena štedne posude (Sparbüchse) dobre fakture, firnis žućkastocrvene boje, unutra tragovi bijele boje. Takove su posude gore završavale kružnim udubljenjem usred kojega je bio uzak otvor za ubacivanje novca. Kad je posuda bila napunjena, razbijala bi se, da bi se ušteđevina mogla izvaditi. Vel. 11×8 cm, inv. 8503. — Oblik je kod nas poznat, a poznat je i u istočnoalpskim zemljama; jedan se primjerak iskopao u Virunumu na tlu nekog Dolichena, te se dovodi u vezu sa sakupljanjem fonda za uzdržavanje svetišta i datira najkasnije do god. 300.²⁷ Za dataciju našeg fragmenta nemamo nikakovog oslonca, no ako zaista pripada svom stratumu, mogao bi potjecati iz ranocarskog doba.

d) : 1. vodoravni, nenaglašeni rub oveće posude, vjerojatno jajolikog oblika od sive gline, s vanjske strane sa crnom prevlakom blijedog sjaja. Vel. 11x7 cm, inv. 8479 a, T. V-5, T. XX-5. — 2. vodoravni i profilirani rub (ima udubinu za poklopac) sličnog tipa posude sive boje, s pojasima svjetlih pruga. Vel. 7,5x6 cm, inv. 8479 b, T. V-3, T. XX-4. — Oba lonca ili urne spadaju u tip 356 po Goseu; oblik im se naslanja na latenske forme i datira u 1. st.²⁸ U osječkoj zbirci ti oblici jajolikih lonaca zastupani su sa dosta fragmentiranih primjera, koji ukazuju na veće dimenzije lonaca za spremanje hrane. — Sivim ili crnim posudama pripadaju i fragmenti nešto grublje fakture kao inv. 8433, T. XXIV-5 ili inv. 8435, T. XXIV-4, a pripadaju i ručke, kao valjkasta ručka, inv. 8485, T. XXIII-6 i trakasta s jednom brazdom, inv. 8486, T. XXIII-4.

e) : ovdje se nalaze rubovi, stijene ili dna lonaca ili posuda sive, crne ili smeđe boje, kojih je glina miješana pijeskom, kremenčićima ili česticama školjki, a oni su ponajviše produkti domaćih lončarskih radionica.

f) : 1. vodoravni rub sa žlijebom i široko rame velikog lonca za spremanje hrane, rub i pojas ispod ruba crno su obojeni. Vel. 11x10 cm, inv. 8466, T. V-4 i T. XX-1. Promjer otvora tog velikog lonca, također tipa Gose 356, bio je vjerojatno oko 20 cm. Ovaj tip u crvenoj boji rjeđe se nalazi uspoređeno s ovom vrstom u sivoj boji. — 2. fragment ravnog dna, oble stijene i uvijenog ruba oveće zdjele (pladnja) svjetlije boje; rub i unutrašnja strana ružičasto su firnisani; vis. 5.5 cm, inv. 8430. T. XXI-2. Takovih se fragmenata u Mursi već našlo mnoštvo i takovih se našlo u većem broju i u Bosanskoj ulici. To je oblik Gose 465 koji se već od ranog 1. st. pojavljuje i dugo zadržava, a preuzet je od sigilate i smatra se domaćom imitacijom sigilatne robe. Schörgendorfer tanjur oblika 111 datira u 2. st.²⁹ — Potpuno su slični fragmenti 8429, 8431 i 8493 iz istog horizonta. — 3) fragment vodoravnog ruba traonika s profilacijom s unutrašnje strane, vel. 11x5,5 cm, inv. 8449. — Nalazi traonika su vrlo česti u Mursi i muzejska zbirka čak posjeduje oveći broj prilično potpuno sačuvanih. Za iskapanja u Bosanskoj ulici također je nađeno mnogo ulomaka ovog tipa posude, neophodne u rimskom kućanstvu i neophodne u vojničkim garnizonima uzduž Limesa. Oblici su im različiti, rub može biti vodoravan ili pomalo viseći, zdjela može biti plića ili dublja, izljevi su uglato ili oblo modelirani, a površina je u kasnocarsko doba ocakljena. No bez izuzetka su na unutrašnjoj strani utisnuti kremenčići da bi stijena kod tucanja i usitnjavanja hrane bila otpornija. Izljevi služe za tu svrhu da se nakon ispiranja tekućina lakše izlije. K ovom tipu posude za tucanje i ispiranje hrane spada tučak ili drobito od kamena, koje obično nedostaje. Traonici s vodoravnim rubom i unutrašnjom profilacijom, kao što je naš primjer datiraju se ranije, eventualno u 2. st.³⁰ Na T. XX-6 prikazan je oveći fragment jednog traonika iz sonde 5. — 4. fragment lucerne od smeđe pečene gline (u jezgri sive), na kojem je zdjelica ispupčena i probušena te služi za prihvataljku. Vidljiv je trag plastičnog ruba diskosa. Vel. 3,3x6,3 cm, inv. 8447, T. V-6. — Koliko fragment dozvoljava možemo suditi da se lampica približava po obliku tipu kasnoantičkih lampica 3. i 4. st. koje su ovalnog oblika tijela i sjećaju na helenističko grčke lampice³¹. — 5. dva fragmenta stijene vrča ili dolija, ukrašena paralelnim i valovitim brazdama, inv. 8463 i 8490. — 6. trakasta ručka sa žlijebom u sredini i sa ostatkom vertikalnog vrata i strmog ramena, vjerojatno ovećeg vrča, duž. 15 cm, inv. 8451, T. XXIII-1. — 7. slomljeni fragment ručke sličnog tipa sa dubokim žlijebom po sredini, duž 12 cm, inv. 8453, T. XXIII-2. — 8. manjem tipu vrča tamnije boje pripada ručka, duž 10 cm, inv. 8456, T. XXIII-3. — 9. Kako je u stratigrafiji treće sonde spomenuto, u 8. otkopnom sloju ležala je zdrobljena amfora, od koje se 18 fragmenata sačuvalo. Od njih je bilo moguće restaurirati otvor vrata i dio vrlo širokog oblog ramena, na kojemu je ostao trag jedne od odlomljenih ručki. Radi se o tipu trbušaste amfore dužeg uskog vrata, kojemu su ručke usađene ispod ruba, a oslonjene na oblo široko rame. Ovakovi elementi upućuju na oblik Gose 414 ili Schörgend. 548, a datirani su sa 1. ili 2. st. Promjer otvora na vratu 10 cm, promjer sačuvanog dijela ramena 35 cm, inv. 8978, T. XXII-1.

U ovoj grupi rimske keramike nalazi se još: konkavno dno masivnog lonca, inv. 8470; uska dna malih vrčića, inv. 8461 i 8471; relativno uska dna većih vrčeva, inv. 8491 i 8492; fragment stijene dolija s pojasom brazda,

inv. 8462 i fragment stijene velikog vrča, svjetložute boje dobre fakture, inv. 8468; masivna slomljena ručka na ostatku strmog ramena debele stijene, možda amfore jajolikog oblika i šiljatog dna, inv. 8452; grubo izrađene prihvateljke poklopaca, inv. 1440 i 8441 itd. Oni svi upotpunjuju raznovrsni niz žutocrvene kućne keramike najnižih slojeva treće sonde.

Kako je iz opisa ovih dubljih strata uočljivo, možemo s vjerojatnošću u ranocarsku keramiku uvrstiti firnisane pehare (inv. 8489, 8495 i 8446, T. XVIII-2), plitke zdjele (inv. 8428, T. XVII-5 i 8434, T. XVII-4), sive urne jajolikog oblika (inv. 8479 a i b, T. XX-4 i 5), žuti lonac sa crnim rubom (inv. 8466 T. XX-1), tarionik (inv. 8449) i amforu (inv. 8978, T. XXII-1). Od ostalog materijala koji ne može poslužiti za dataciju, treba spomenuti dva ključa, jedan u obliku slova T, drugi u obliku ljudskog stopala (inv. 8475 i 8476, T. XXVI-1 i 4), dva čavla (inv. 8477 i 8493, T. XXVI-5 i 6), željezne klinove (inv. 8478 a i b, 8408, T. XXVI-2, 3. 7). — Od građevinskog materijala od značaja je grumen pečene gline s otiscima debelog granja i šiblja (inv. 8465) i oveća količina debele zidne žbuke, što možda opominje da su ovoj kući pripadale i prostorije sa nabijenim zidovima.

Sonda 3, mlađi horizont otkopi 5. i 6., dubina 0,80 do 1,20 m.

a) : 1. odebljali rub i stijena smeđocrvene posude s neobično izraženim jajastim nizom: polukružni oblik i kosi prutići, a ispod njih zrnati niz; u reljefnom polju ostatak prizora: konj u trku na lijevo. Vel. 5,4x4,5 cm, inv. 8395 a, T. V-8. Analogiju za ovaj tip jajastog niza nalazimo na jednom fragmentu iz Ptuja koji se pripisuje proizvodnom centru u Lezouxu i datira u 2. polovicu 2. st.³² — 2. dva fragmenta sigilate s ostatkom jajastog niza, vel. 5,5x4,5 i 4,5x4 cm, inv. 8394 a i b, T. V-7 i 9. — 3. dva fragmenta sigilate tamnocrvene boje bez ukrasa, inv. 8395 b i c.

b) : 1. rub i stijena plitke firnisane posude, inv. 8415; sličan je fragmentu iz starijeg horizonta, T. V-1 i T. XVII-5.

d) : 1. zadebljali i izvijeni rub, niski vrat i strmo rame lonca, inv. 8414. — 2. trakasta ručka sa žlijebom, duž 13 cm, inv. 8425 T. XXIII-7. — 3. profilirani rub i stijena kadionice sive boje, profilirani dijelovi ukrašeni urezima kotačićem, vel. 5x4,5 cm, inv. 8416, T. V-10 i T. XIX-5.

e) : 1. rub i stijena lonca, inv. 8396/1, T. XXIV-3 i njemu slični fragmenti lonaca. — 2. oštećeni poklopac sa prihvatom, čađavocrne boje, promj. 13 cm, inv. 8405, T. XXIV-7 i rub i stijena crnog poklopca; inv. 8419.

f) : 1. vodoravni rub i nešto stijene velike urne, inv. 8398, T. XX-3. — 2. vodoravni rub sa žlijebom velikog lonca, inv. 8412. Oba ruba pripadaju sličnom tipu lonca ili urne kao primjer u starijem horizontu, T. XX-1, 5. — 3. izvijeni i profilirani rub s nešto stijene kadionice dobre fakture svjetle boje s mnogo tragova bijele prevlake; ukrašen urezima kotačićem, vel. 12x5 cm, inv. 8411/1, T. XIX-4. — 4. trakasta ručka vrčića s jednim žlijebom u sredini, inv. 8426, T. XXIII-5. — 5. uvijeni rub i obla stijena tanjura, inv. 8399, slično primjeru iz starijeg horizonta, T. XXI-2.

Sonda 3, gornji otkopi, dubina 0,40 do 0,80 m. Zbog potpunije evidencije navodimo i iz tih slojeva nekoliko značajnijih fragmenata, koji su možda naviše dospjeli nasipavanjem.

b) : 1. vertikalni rub i kanelirana vertikalna stijena pehara fine fakture oker boje, prevučen crvenim firnisom, vel. 5x4,5 cm, inv. 8364, T.

V-11 i XVIII-5. Takovi pehari tipa Gose 185, 186 ili 193 često su ukrašeni pojasima ureza, a pojavili su se u provincijama već u rano carsko doba i održali kroz cijelo vrijeme trajanja imperija.³³

f) : 1. trakasti vertikalni rub i kosa stijena lonca dobre fature, s plastičnim brazdama na rubu i ramenu, vel. 8x5,5 cm, inv. 8384, T. XVIII-3; 2. vertikalni i kanelirani rub, vrat i početak trakaste ručke vrča, vel. 8x6 cm, inv. 8382, T. XVIII-8; — 3. dva fragmenta traonika od dna i stijene s kremenčićima, o b a o c a k l j e n a, inv. 8389 i 8376, mogu se datirati u 4. st. — 4. pravilno oblikovana izdužena noga pehara, (tip »Zapfenfuss«), inv. 8387 a, datira se u 4. st.³⁵

Analiza materijala iz mlađeg horizonta i gornjih slojeva također nije dala posve pouzdanu podlogu za dataciju, ali je ukazala na svjedoke kasnijeg carstva primjerima ocakljenih traonika i pehara s izduženom nogom.

Sonda 4. Daje se analiza nekoliko karakterističnih komada keramike ove sonde bez obzira na stratigrafiju.

a) : 1. fragment stijene tamnije crvene boje posude (Drag. 37?) s reljefnim ukrasom: vodoravni tanki vijenac, ispod njega kosi i vertikalni stupić s glavicom, medaljon s lavom u trku na desno, vertikalni stupić, uspravna ljudska figura u obući i kratkom odijelu, u rukama rog obilja (?). Vel. 10x5 cm, inv. 8506, T. VI-1. — Ovdje nam motivi lava u trku nadesno i ljudska figura, koja se interpretira i kao karijatida ili amazonka pomažu pri određivanju porijekla ove vrste sigilate. Motiv stajaće figure najbliži je varijanti Ricken M 238 b, (jer nedostaje ruka uzdignuta do glave), a javlja se kod nekih majstora rajncabernških radionica, kao Verecundusa, Marcellusa, Augustalisa i Primitivusa, dok motivu lava u trku nadesno po obliku i veličini najbliža je varijanta Ricken T 21 a majstora Verecundusa³⁶. Jer se radi o smanjenim i nepreciznim kopijama motiva, treba sponirati kasniju dataciju, tj. kasnoantoninski period. — 2. vrlo oštećen fragment sigilate, no po boji i fakturi sličan prethodnom, u reljefu su prikazana dva stopala, trodjelni ornament i zrnati prutić. Vel. 7,5x5,5 cm, inv. 8514, T. VI-2 — 3. neznatni fragment sigilate s dvije kružne linije, vel. 5,5x4 cm, inv. 8516, T. VI-3. — Ova tri fragmenta potječu iz raznih otkopnih slojeva, no njihova boja i faktura sugeriraju da potječu od iste posude.

b) : 1. neznatno naglašeni rub i brazdom ukrašena tanka stijena posude fine fature; ispod brazde nabačeno je sićušno zrnje od gline, tragovi crvenosmeđeg firnisa. Vel. 6,5x5 cm, inv. 8508, T. VI-5. — Kako je rečeno u rubrici b) 1 sonde 3, stariji horizont, boja bronce ukazuje na 1. st.

c) : 1. prstenasto oštećeno dno s nešto stijene plitke posude od žućkasto pečene gline; s unutrašnje strane crvenožuta prevlaka; na dnu s vanjske strane urezan križ (znak majstora?). Promjer 8, vis. 3,2 cm, inv. 8511, T. VI-9. — 2. dva fragmenta tanjura blijedo žute boje sa crvenom prevlakom unutra i preko ruba, inv. 8515 i 8517, T. VI-10 i 11. — Ovaj tip tanjura, kako je već rečeno, javlja se u rano doba carstva i traje tokom kasnijih stoljeća, a nalazi ih se vrlo često³⁷.

e) : 1. visoka nožica (Zapfenfuss) lončića, promjer 3,5 cm, vis. 4 cm, inv. 8518, T. VI-8. — Datira se u 4. st.

f) : 1. uska nožica i obla strma stijena ukrašena paralelnim brazdama od vrčića svjetlije boje, mekše fakture, na dnu polukružne guste brazde. Promjer 3,2, vis. 4 cm, inv. 8509, T. VI-6. — Našem primjeru sličan je fragment iz Jalžabeta, koji se datira u 3. st.³⁸

Od građevinskog materijala nađeno je podnih šesterobridnih kockica, stropnih opeka s valovitim žljebovima i tragovima žbuke, te veliki komad terrazzopoda (inv. 8520). I taj je materijal po svoj prilici pripadao kući ili grupi devastiranih kuća kojima su ostaci konstatirani u sondi 1 i 3.

Rovovi. Za dokumentaciju sakupljena je i keramika izbačena iz rovova ispred kuća br. 5, 7 i 13, među kojom je bilo brojnih nalaza sivog i crnog domaćeg suđa. Zbog mogućnosti datacije ovdje treba spomenuti: a) : 1. stijenu posude sa reljefnim ukrasom : dio medaljona s floralnim motivima, vel. 3x3,5 cm, inv. 8737, T. VI-4. — Vjerojatno produkt jedne od rajncabernških radionica kasnijeg perioda.

b) : 1. neznatno izvijen rub i trbušasta tanka stijena posudice ili kupice svjetlosive boje s prevlakom firnisa tamnosive boje, dobre fakture, vel. 5x4,5 cm, inv. 8755, T. VI-7. — Oblici finih kupica kojima su mogli ovakovi fragmenti pripadati jesu najbliži tipu Schörgend. 19 sa niskim nenaglašenim dnom ili pak tipu 63 ili 103 s naglašenim dnom, koji se datiraju u 2. polovicu 1. st. ili u 1. polu 2. st.³⁹ (Uspor. i T. I-1)

Sonda 6, stariji horizont, otkop 7., 8. i 9., dubina 1,30 do 1,70 m

d) : 1. fragment lonca s koso izvrnutim rubom, kratkim vratom, oblim ramenom s tankim ukrasnim brazdama, inv. 8640. — 2. koso izvijen rub i oblo rame pehara dobre fakture, inv. 8656. — Oba su primjera vjerojatno ranocarska na kojima je vidna savršena tehnika i latenska tradicija. —

e) : 1. vodoravno izvijen rub lonca kratkog vrata i oblog ramena, čađave boje, inv. 8655. — 2. vodoravno izvijen i odebljali rub lonca ili zdjele svjetlije sive boje, s visokim ramenom, vel. 8x5,5 cm, inv. 8656 b, T. XVII-6. — 3. izvijen rub i stijena grubo rađenog lončića, inv. 8658. — 4. izvijen rub i stijena, na kojoj ostatak metličastog ukrasa, inv. 8662. — 5. fragment poklopca s prihvatalkom, inv. 8650 b.

f) : 1. fragment tanjura s blago uvijenim rubom i crvenkastom prevlakom, inv. 8641. — 2. vodoravni rub i oblo rame s ukrasnom brazdom većeg lonca jajolikog oblika, dobre fakture, tipa Gose 356, inv. 8642. — 3. šuplja noga kadionice s ostatkom ukrasa od ureza, inv. 8651. — 4. fragment firma-lampice sa dvije bradavice, inv. 8665. — 5. fragment firma-lampice s jednom bradavicom, inv. 8660. — 6. fragment šupljeg, u presjeku okruglog šiljka amfore (Spitzamphore), inv. 8652⁴⁰. Ostali fragmenti: rub i ručka velikog lonca 8643, stijene velikih dolija 8645 a i b i 8659, vrat vrča 8666, usko dno vrča 8648, dno posude 8649 i 8979; dvije trakaste ručke, 8653 i 8654.

Premda se radi o oblicima koji su se javljali i rano i kasno u rimsko doba, ipak neki oblici po kvaliteti materijala, po obliku i po dobroj izradi sjećaju na ranocarsko doba, napr. lonac jajolikog oblika spomenut u rubrici f) 2, fragmenti firma-lampica, f) 4 i 5 i šiljata amfora, f) 6.

Sonda 6, mlađi horizont, otkop 4., 5, i 6., dubina 0,60 do 1,30 m.

a) : 1. rub i kosa stijena šalice bez ukrasa, tamnocrvene boje, vel. 7×6 cm, inv. 8617, T. VII-5.

b) : 1. dno oveće posude fine fakture, žute boje, sa sjajnom crvenom prevlakom, inv. 8623. — 2. posve slično dno s isto takovom prevlakom, inv. 8633. — 3. odebljali rub i ravna stijena polukuglaste zdjele s dvije ukrasne brazde, boja siva s prevlakom crnog sjajnog firnisa, vel. $10,5 \times 5,5$ cm, inv. 8629, T. VII-2. — Kako je već rečeno, ovakove zdjelice tipa Schörg. 5 ili 19 datiraju u kasno 1. ili ranije 2. st.

d) : 1. rub trbušastog lončića, inv. 8625; — 2. dno tamnosive posude, 8621; — 3. trakasta ručka s dva žlijeba, 8618.

e) : 1. stijena i dno posude smeđe boje, 8620. — 2. dva dna sivosmeđih posuda, 8626 i 8634; — 3. ručka i stijena vrča, 8627.

f) : 1. vodoravni rub s nešto stijene dobro oblikovanog jajolikog velikog lonca, debljina stijene 0,9 cm, raspon luka 20 cm, inv. 8616. — 2. rub tanjura s unutrašnjom crvenom prevlakom, 8622. — 3. stijena dolija s ukrasnim i valovitim brazdama, 8632. — 4. dvije stijene vrčeva, 8619 a i b. — 5. trakasta ručka s tri žlijeba, 8635.

g) : 1. tri ruba s nešto stijena triju različitih traonika s kremenčićima, sva tri fragmenta su o c a k l j e n a tamnije i svjetlije smeđe boje, inv. 8614 a, b i c; profil br. 8614 a prikazan na T. VII-4. — 2. vodoravni rub s tri brazde smeđe o c a k l j e n e posude, inv. 8628. — 3. fragment oblog ramena velike posude s dvije ukrasne brazde, zelenosmeđe o c a k l j e n e, inv. 8630.

Mlađem horizontu pripada dakle nekoliko vrsti posuda sa zelenom i smeđom caklinom, što vremenski odgovara 4. st., kako je spomenuto.

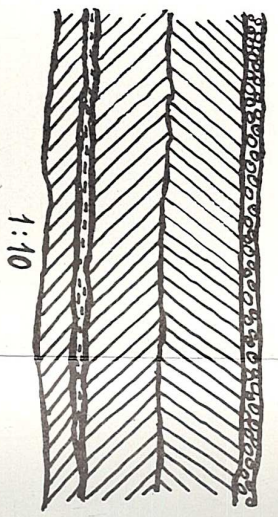
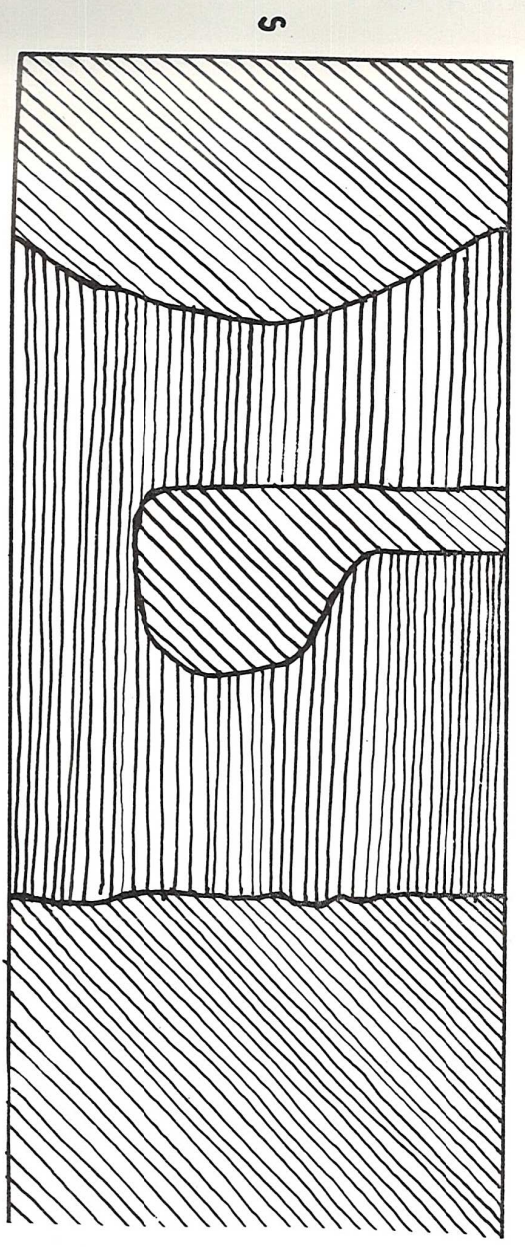
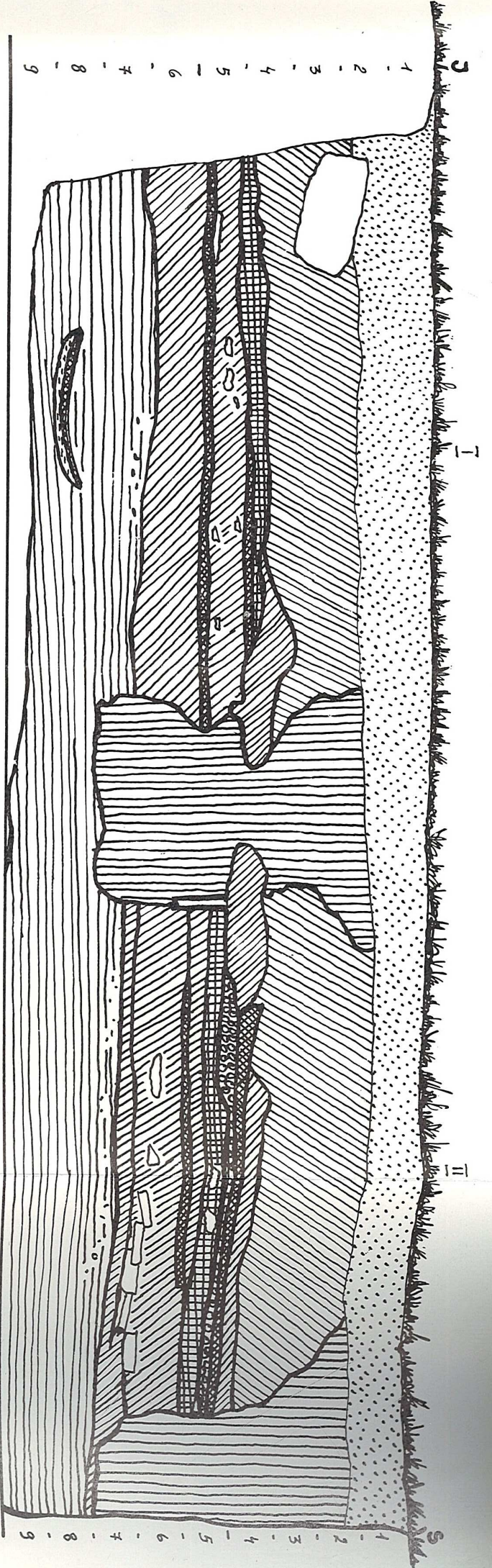
I u recentnom nasipu ispod sloja humusa bilo je nalaza keramike, koja je onamo dospjela uslijed obrade vrtova. Zbog učestalosti nekih karakterističnih tipova, neki će primjeri ovdje biti spomenuti.

a) : 1. fragment prstenaste nožice zdjele tipa vjerojatno Drag. 37, inv. 8605.

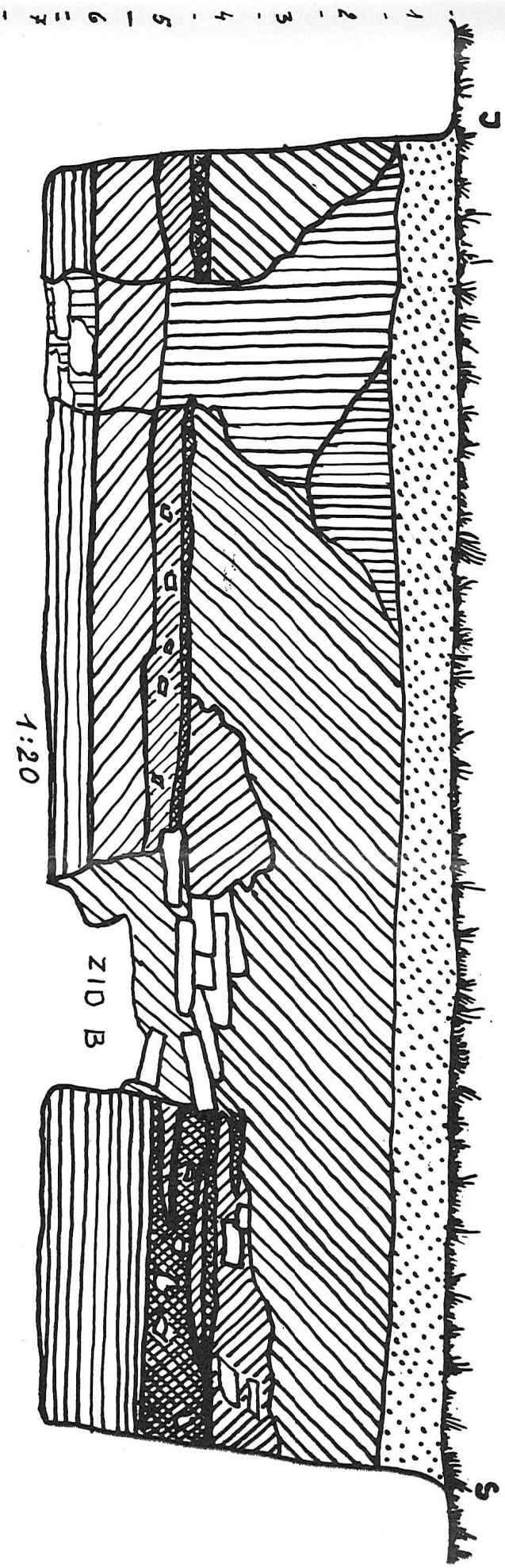
e) : 1. kanelirani vodoravni rub i gotovo vertikalna stijena ovećeg lonca crne boje od nepročišćene gline, vel. 10×6 cm, inv. 8602, T. VII-7. — 2. tri fragmenta posude izvijenog ruba grube smjese s paralelnim brazdama na ramenu, inv. 8603/1-3. — 3. izvijen i profiliran rub, kratak vrat i obla kanelirana stijena, izvana crnog, dimljenog, unutra sivog lonca od nepročišćene smjese, vel. $9 \times 4,5$ cm, inv. 8610, T. VII-3.

f) : 1. dva fragmenta blijedožutog traonika, inv. 8598/1 i 2; — 2. komad ruba i izljeva velikog traonika, inv. 8608. — 3. nazubljen rub ukrašen s plastičnom i nazubljenom valovnicom i s nešto stijene kadionice, na kojoj tragovi bijele prevlake, vel. $8,5 \times 4,2$ cm, inv. 8600, T. VII-8. — Kadionice s plastičnom valovnicom i nazupčanim ornamentom javljaju se u 2. st. i nestaju u 3. st., da bi se ponovno pojavile u 4. st., po mišljenju A. Schörgendorfera.⁴¹ — 4. visoka nožica (Zapfenfuss) vrčića, promjer 5 cm, inv. 8612, T. VII-9. — Produkt 4. st. —

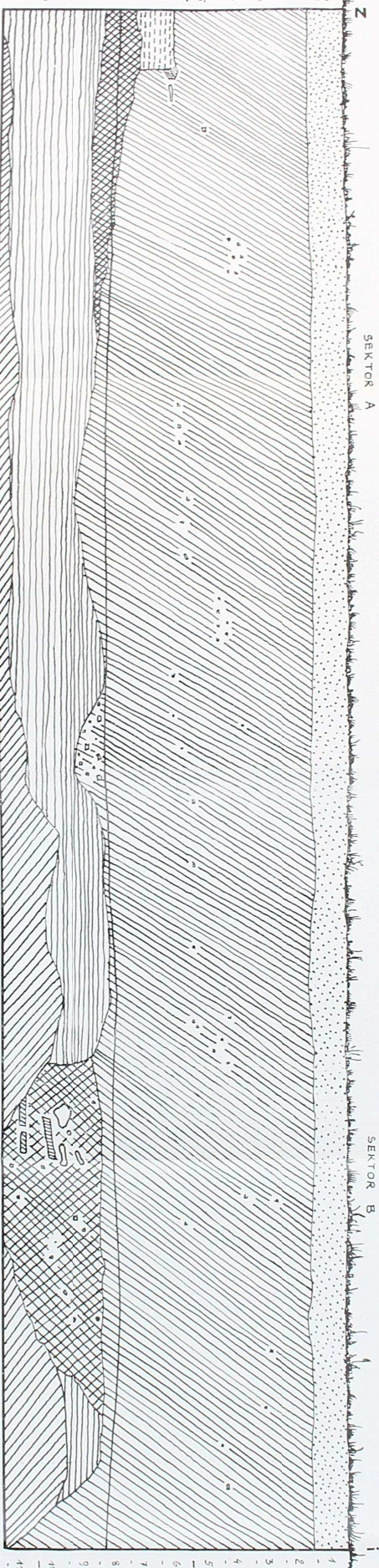
g) : 1. dva fragmenta traonika s vodoravnim rubom i izljevom te gustim premazom smeđe cakline, opseg luka oba fragmenta 23 cm, inv. 8609/1 i 2, na T. VII-1 prikazan samo jedan fragment.

Skica 5 Sonda 6 — zapadni profil; tlocrt s gornjim podom; profil poda

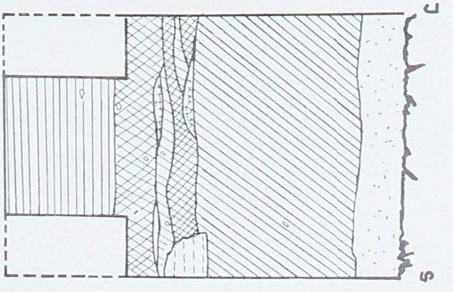

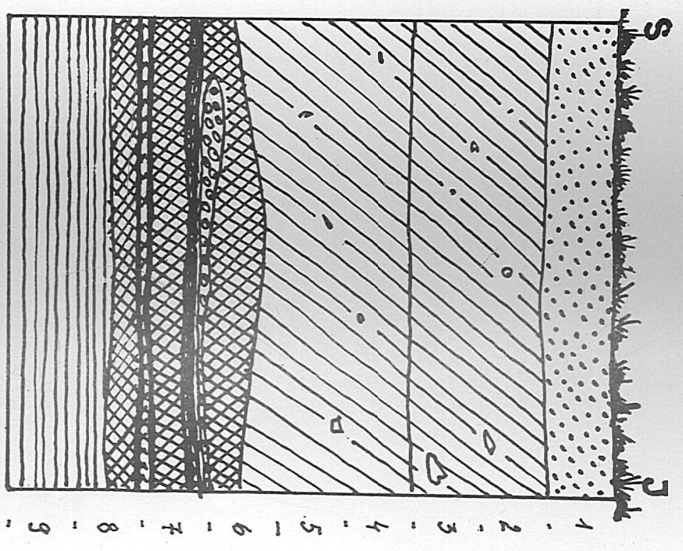
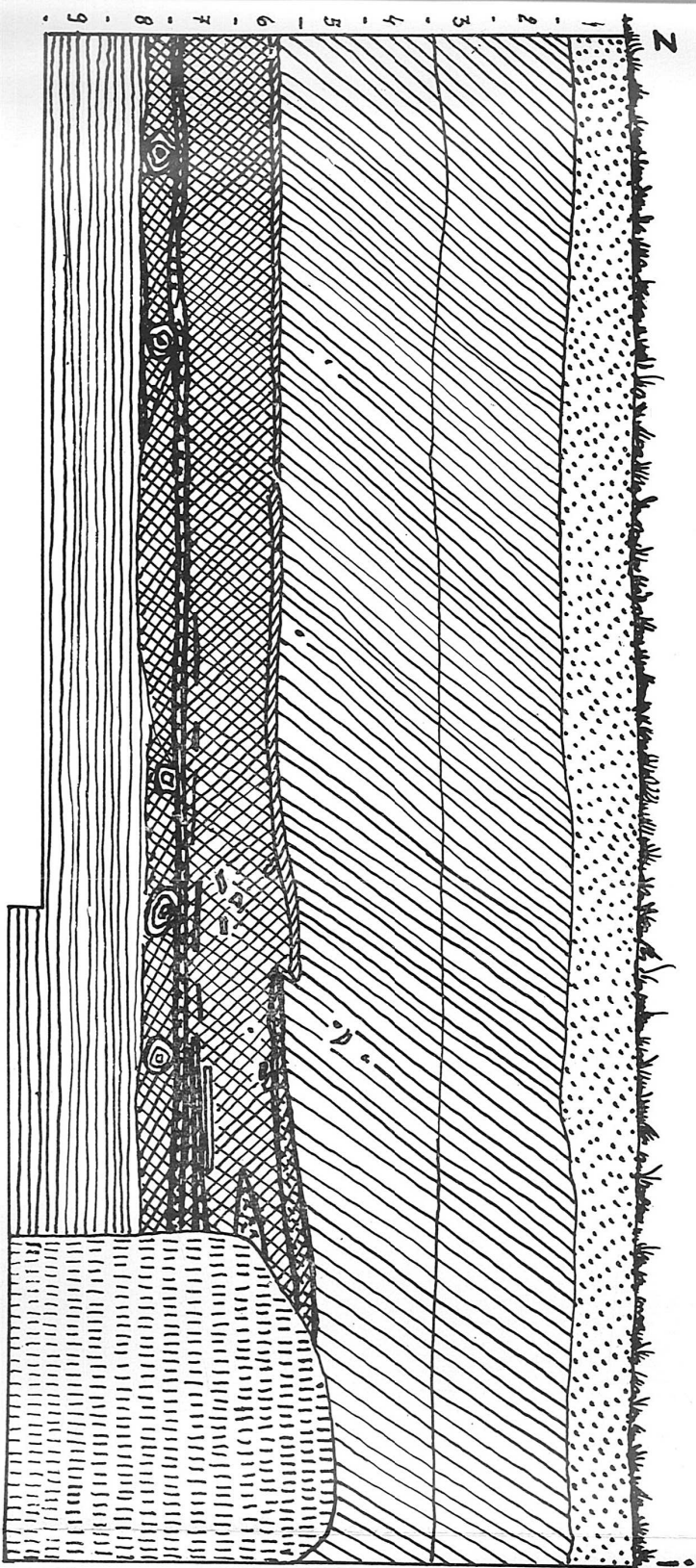
Skica 6 Sonda 8 — zapadni profil

1:20

Slika 7. Sonda 2 — severni i zapadni profil

1:20

Skica 8 Sonda 5 — sjeverni i istočni profil

Premda niti u sondi 6 keramika ne pokazuje oštru granicu između starijih i mlađih slojeva, ipak i ovdje u slojevima starijeg horizonta ima ranija carska keramika prevagu, dok u gornjim slojevima kasnocarska, što se izrazito očituje na ocakljenim fragmentima, koji su vjerojatno produkti domaćih radionica.

Žbuka sonde 6 koja potječe od zida donjeg horizonta, čini se da pripada zbog istog stratigrafskog položaja kao i žbuka sonde 1, te zbog svojih okvirnih zelenih i crvenih traka, kao i zbog nježnih pastelnih boja, također vremenu do markomanskih ratova. Sačuvano je oko 20 većih i 25 manjih komada (inv. 8613, 8624, te 8668 do 8674); naslućuje se da je u uokvirenim poljima vjerojatno bilo i genre-scena.

Od nalaza željeza prikazani su na T. XIII-4 i 5 nožić i spojnica. — U slojevima starijeg horizonta bilo je i sićušnih fragmenata duvanog tankog stakla, kao napr. rub i vrat s jedva vidljivom profilacijom na ramenu od mliječnog stakla (8637 a); prstenasti rub bočice, vjerojatno dužeg vrata (inv. 8637) i izvijen rub zelene boje, možda od kuglaste bočice (inv. 8667). Kakav su približni oblik ti fragmenti mogli imati, pokazuju analogije rimskog stakla iz Murse u osječkoj muzejskoj zbirci, a ovdje su prikazani na sl. 7 — 1, 2 i 3.

Sonda 8, nalazi iz slojeva dubine 0,60 do 1,55 m.

Kako se iz opisa sonde 8 vidjelo, ona je kopana cijelom širinom samo do polovice petog otkopa, nakon čega se od kamenog praga u zidu kopao dalje prema jugu samo uski rov koji se u tlocrtu očitovao tamnijom bojom; dublje se do 1,55 m kopao manji sektor na sjeveru zida, na površini od 1,5×1 m. Malobrojna keramika koja se tom prilikom našla inventirana je pod brojevima 8719 do 8732. U toj skupini bilo je 13 fragmenata od velike svjetlosive posude s tamnom prevlakom, koja je imala i trakastu ručku s tri brazde. Posuda se nije dala ni djelomično sastaviti, ali njena solidna faktura ukazuje na latensku tradiciju u lončarskom obrtu. (inv. 8727/1-13). Tu su se nalazili i fragmenti tri tanjura s ostatkom crvene prevlake, a oni su po obliku i izradi slabije imitacije sigilate, koji su se proizvodili sve do 4. st., i, kako smo vidjeli bili su neprestano prisutni kod iskapanja u Bosanskoj ulici. — Zidna žbuka ima ružičaste mrlje i pruge na svijetloj podlozi i po kombinacijama boja srodna je žbuki sonde 6. — Čavli (8733 i 8726 a i b) prikazani su na T. XIII-6, 7 i 8.

Sonda 7, stariji horizont, otkop 7., 8. i 9., dubina 1,3 do 1,8 m.

a) : 1. odebljali rub posude, ispod kojeg se nazire jajasti niz, tamno-crvena boja, inv. 8708.

b) : 1. fragment tanjura dobre kvalitete, sastavljen od tri dijela, boje oker, ima oblu stijenu, blago uvijeni rub, firnis crvene boje i visokog sjaja; promjer 16 cm, inv. 8694/1-3; T. XXI-1. — 2. fragment solidno modeliranog poklopca sa prihvatom (sastavljen od dva komada), ciglene boje, firnis crven i sjajan; polumjer 8 cm, inv. 8702/1-2, T. XVIII-6. Oba primjera firnisane keramike su vrlo dobre imitacije sigilate.

d) : 1. prstenasto dno lonca dobre kvalitete, inv. 8717.

e) : 1. rub i stijena lončića, inv. 8712. — 2. rub lonca, inv. 8698, dno lonca 8705.

f) : 1. od tri komada sastavljen rub velikog lonca tipa Gose 356 ili Schörgend. 433, 1. ili rano 2. st. Promjer 20 cm, inv. 8710/1-3, T. XX-2; 2. okomit rub, profiliran u dva pojasa velikog lonca, vel. $16,8 \times 5,5$ cm, inv. 8711, T. VIII-9 i T. XXII-3. — 3. rub i stijena kadionice dobre izrade, rub naroskan i ukrašen plastičnom valovnicom, profilirana stijena ukrašena urezima, tragovi bijele prevlake, vel. $10 \times 4,5$ cm, inv. 8696, T. VIII-10 i T. XIX-2. — 4. stijena dolija s pojasom brazda i valovnicom, inv. 8713/1-2. — 5. tri dna lonaca, odnosno vrčeva, inv. 8699, 8704, 8716. — 6. deset fragmenata velikog tanjura, uvijenog ruba, crvenosmeđe boje, promj. dna 20 cm, inv. 8718/1-10. — Ostali fragmenti: rub tanjura 8697, ulomak poklopca 8703, dno vrča 8715.

g) : 1. stijena traonika s kremenčićima i zelenom olovnom caklinom, inv. 8714.

Prema tome stariji horizont je dao primjere firnisane keramike (tanjur i poklopac, T. XXI-1 i XVIII-6) koji najvjerojatnije predstavljaju import 1. ili 2. st., o čemu govori savršenstvo oblika, izrade i materijala.

Uporišta za relativno raniju dataciju imamo i u skupini predmeta nađenih u dubini od 1,40 m, kako je već kod opisa sonde napomenuto. (T. XVIII-1-8 i T. XXV). Od keramike se ističu dvije firma-lampice, potpuno sačuvane, istog oblika i tipa s isturenim nosom i sa po tri bradavice na ramenu. Još tri fragmenta istog tipa lampica bila su nađena i u sondi 1 i 6, dakle sve zajedno za ovog iskapanja došlo je na vidjelo pet primjeraka firma-lampica, dok je samo jedan fragmenat i to iz sonde 3 pripadao tipu kasnoantičkih lampica grube izrade. — Veća lucerna je žućkasto crvene boje s tragovima dima i plamena oko otvora na nosu. Pečat se nalazi na vanjskom dnu zdjelice unutar dva nepravilno izrađena kruga :
LVCIVS
F

Vel. $8 \times 5,4$ cm, inv. 8981, T. VIII-1 i T. XXV-1. Manja lucerna nešto je tamnije nianse, također s tragovima plamena oko nosa i sve ostalo potpuno je slično s većom lampicom. Na dnu zdjelice unutar tri pravilno izrađena kruga, pečat je oštro i pravilno utisnut: IEGIDI (s kružnicom iznad slova G). Vel. $7 \times 4,8$ cm, inv. 8982, T. VIII-2 i T. XXV-2.

Oba pečata već postoje na lampicama u osječkoj zbirci. Nekoliko pečata manje lampice već je V. Celestin evidentirao i objavio,⁴² no naš primjer odgovara onom njegovom koji ima sitnu kružnicu iznad imena majstora i koji pokazuje pravilno slovo G, kao što su pravilna i sva ostala slova našega primjera. Isti pečat nalazi se i na lampici istog tipa u Narodnom muzeju u Beogradu, a također potječe iz Osijeka.⁴³ Pečate O(fficina) IEGIDI i LVCIVS F(ecit) na istom tipu lampica s osječkog terena i pohranjenih u osječkom muzeju objavila je Dóra Iványi.⁴⁴ Od vremena Celestina i D. Iványi lampice nisu više publicirane, no u muzejskoj kartoteci su brojno zastupana oba pečata, jer je otada stiglo mnogo novog materijala s terena.

D. Iványi jednostavan tip lampica s tri bradavice, s kružnom profilacijom koja se ne zatvara na diskosu, već prati vrat i nos, stavlja u tip XVII (odn. X po Loeschkeu) i tvrdi da je to najčešći tip firma-lampica. Ona se ne slaže s Loeschkeom koji ga smatra postojanom formom produkcije lampica u 2. i 3. stoljeću, već prema svojim podacima i iskustvu stavlja

njihovu fabrikaciju ranije i kasnije od tog okvira i to na temelju nalaza novaca koji su se desili na mnogo mjesta zajedno s nalazima ovog tipa lampica.

Lampice sonde 7 nađene su zajedno s još nekoliko fragmenata keramike, bronce i koštanih predmeta. Sićušan fragmenat sigilate tamno-crvene boje, na kojem je u reljefu prikazana bradata glava, vel. $3,9 \times 2$ cm, inv. 8983, T. VIII-7 i T. XXV-8. Slične bradate maske u uokvirenim poljima nalaze se na sigilatama iz Lauriacuma, a one se pripisuju rajncabernškim radionicama kasnoantoninskog perioda.⁴⁵ — Sićušan fragment od stijene nekog pehara ili lončića smeđe boje sa sjajnom crvenom firnis prevlakom i ukrašen na cijeloj površini jamicama, vel. $5 \times 4,5$ cm, inv. 8984, T. VIII-6 i T. XXV-7. — Ovaj način ukrašavanja jamicama (Grübchenverzierung) vrlo je rijedak i nalazi ga se u 1. st.⁴⁶ — Usko i naglašeno dno s nešto stijene vrčića krem boje fine fature, promj. baze 2,5 cm, inv. 8985, T. VIII-8 i T. XXV-4. — Usko dno s nešto stijene vrčića sa crvenom prevlakom, promj. dna 3,8, inv. 8986, T. XXV-5. — Dno i stijena sive posudice od grube smjese, tipičan i poznat oblik posudice za topljenje metala, koji je trajao kroz cijelu antiku. Promj. dna 3,2, vis. 6 cm, inv. 8987, T. XXV-6.

Od metalnih predmeta ovamo spada pločasti držak brončane kasrole s polumjesečastim izrezom na polukružnom kraju, ukrašen kružnim brazdama, zelena bolesna patina. Duž. 10,5 cm, inv. 8988, T. XXV-3. — Prema Radnotijevoj tipologiji ovaj primjer ide u podvrstu kasrola s pločastom drškom i polumjesečastim izrezom, koja predstavlja najrašireniju varijantu kasrola u Panoniji. Oblik se susreće u Italiji i u Galiji, oni iz Italije se datiraju u 1. st., dok oni iz južne Galije u 2., eventualno još u početak 3. st.⁴⁷ — Brončan prsten najjednostavnijeg oblika, polukružan u presjeku, inv. 8998, T. XXV-11. — Među koštanim predmetima bile su dvije ukosnice jednostavnog oblika, poligonalnog i kružnog presjeka, inv. 8991 a i b, T. VIII-3 i 4 i T. XXV-9 i igla s eliptičnim presjekom, inv. 8992, T. VIII-5 i T. XXV-9. — Među staklenim predmetima bili su zastupani: fragment kuglaste bočice s kratkim vratom i izvijenim odebljalim rubom, rađeno tehnikom duvanja, promj. 2,3 cm, inv. 8993; rub i obla stijena fine staklene posudice, na rame-nu pojas tankih brazdi, na vratu i trbuhu brušeni ukras od sitnih elipsa, vel. $4,5 \times 3,5$ cm, inv. 8994, sl. 7—4; rub i vrat boce iz jačeg zelenkastog stakla, vel. $4,8 \times 6,5$ cm, inv. 8995, sl. 7—5.

Osim ovog skupa nalaza koji karakterizira donje slojeve sonde 7, treba uzeti u obzir i žbuku tih slojeva. Tri oveća komada zidne žbuke odlikuju se, prvi, plavobijelom rozetom na ružičastoj podlozi, omeđenoj crvenim i žutim prugama, drugi, crvenim i svjetlosmeđim prugama i krugovima, dok treći, pompejanski crvenom bojom sa svjetloplavim potezima kista. Inv. 8707 a, b i c, T. XIV 3—5. Kad se bude pristupilo cjelokupnoj obradi zidnih fresaka iz Murse koji se čuvaju u muzeju, moći će se na temelju analogija nešto određenije reći za ove motive, koji možda pripadaju nešto kasnijoj fazi.

Sonda 7, mlađi horizont, dubina 0,6 do 1,3 m.

a) : 1. naglašeni rub tanjura tamnocrvene boje, vel. $5 \times 4,6$ cm, inv. 8681.

c) : 1. usko naglašeno dno lončića sa crvenom prevlakom, vel. $6 \times 2,5$ cm, inv. 8686, T. VIII-14.

e) : 1. izvijeni rubovi lonaca, inv. 8684 a i b. — 2. vodoravan rub lonca, inv. 8690. — 3. fragment poklopca, inv. 8691. — 4. dva dna lonaca, inv. 8688 a i b.

f) : 1. naroskani rub i naroskana plastična valovnica kadionice aljkave izrade, na stijeni nizovi ureza, vel. $6,5 \times 5,5$ cm, inv. 8682, T. VIII-12. Najvjerojatnije pripada 3. ili 4. st.⁴⁸ — 2. rub i stijena traonika s kremenčićima i smeđom caklinom, vel. $18 \times 4,5$ cm, inv. 8676 a, T. VIII-11. — 3. širok rub traonika, vel. $7,5 \times 6,5$ cm, inv. 8676 b, T. VIII-13. — Ostali fragmenti: rub i dno tanjura, inv. 8675, horizontalni rub lonca, 8692, ručka sa žlijebom, 8678, masivna ručka sa žlijebom, 8679, dna većih lonaca, inv. 8680. 8687 a i 8689 i dr. — Analiza keramike sonde 7, kao i skupine predmeta iz dubine od 1,4 m također ukazuje na postojanje dva horizonta, na stariji i mlađi od kraja 1. do kasnog 4. stoljeća.

Sonda 2, otkopi 6—9, dub. 1—1,80 m.

Kako je stratigrafija pokazala u sondi 2 nisu se mogli niti djelomično uočiti kulturni horizonti, već samo širok pojas nasipa koji je sizio još i u 8. sloj. Koliko je poznato na ovom prostoru sve do novijeg vremena nije postojalo nikakovo naselje Osijeka, te se može pretpostaviti da je nasip bar u dubljim slojevima nastao još u antičko ili postantičko doba. Stoga će se kod prikaza keramike odvojiti nalazi nađeni u ognjištu i oko njega, kao i nalazi iz duboke i široke jame na istočnom sektoru sonde te jedino njih obraditi kao cjeline. Sva ostala keramika bit će prikazana bez obzira na slojeve u kojima je nađena.

Nalazi u ognjištu i oko njega, dubina 1,10 do 1,30 m.

a) : 1. fragment stijene peharčića, obla dvodjelna stijena, tamnocrvena boja, visok sjaj, vel. $3,8 \times 3,5$ cm, inv. 8332, T. IX-1. — Dvodjelne ili dvojne šalice s drškama spadaju u najraniji import iz sjeverne Italije. Poznati su primjeri u zbirkama u Ljubljani i iz Siska, i oni nose pečat majstora Clemensa.⁴⁹ U osječkoj zbirci ovo je prvi primjer ove vrste fine sigilate i s mnogo vjerojatnosti mora se pripisati ranom importu iz Italije, no da li je produkt radionice majstora Clemensa zasada se ne može tvrditi.

b) : 1. fragment tanke stijene žutocrveno firnisane posude ili pehara, ukras od tankih paralelnih ugraviranih linija, ispod kojih pojas tanjih i jačih plitkih ureza. Vel. $4,3 \times 2,9$ cm, inv. 8333, T. IX-2. Vjerojatno po obliku ide u pehare strmih stijena, a po pedantno izvedenim urezima (Strichelverzierung) u ranocarsko doba.⁵⁰

c) : 1. trakasta ručka, crveno obojena, inv. 8340; — 2. prstenasta noga posude, blijedožute boje, dno s gornje strane crveno obojeno, vel. $6,7 \times 2$ cm, inv. 8338. — Obojena i marmorirana keramika javlja se, kako je već rečeno u ranocarsko doba, ali traje i tokom daljnjih stoljeća.⁵¹ Sudeći po lijepo modeliranom prstenu i po dobroj fakturi naš primjer bi potjecao iz ranijeg doba.

d) : 1. prstenasto dno posude, inv. 8337. — 2. stijena sive posude s jačim unutrašnjim kolobarima, inv. 8334 b.

e) : 1. rub s nešto stijene lonca hrapave površine, inv. 8330. — 2. izvijen rub i stijena mrkosmeđe posudice, rukom rađene, inv. 8331. — 3. stijena rukom rađene čađavosmeđe posudice s nepravilnim brazdama, inv. 8334 a. — 4. dva fragmenta stijene i dna rukom rađene žutosmeđe posudice

iz grube smjese, inv. 8335/1 i 2. — 5. rub poklopca, inv. 8339. — Gruba keramika ovakove vrste i oblika smatra se domaćim lončarskim produktom koji se može pratiti kroz cijelo doba carstva, no u ovoj skupini očito pripada 1. stoljeću.

f) : 1. vodoravni rub i kosa stijena lonca, inv. 8329, vjerojatno late-noidnog oblika. — 2. slabo naglašen rub i obla stijena smeđe posudice, vel. $5,7 \times 4,8$ cm, inv. 8328, T. IX-3. — 3. dobro modelirano prstenasto dno i stijena vrča dobre fakture, svijetle boje, promj. dna 5,5 cm, vis. 6,5 cm, inv. 8336, T. IX-5. — U toj skupini nađen je i glineni kalup, tamnosive boje, vjerojatno za odljeve metala, vel. $4,4 \times 3,5$ cm, inv. 8343, T. IX-4; k tome dva mala grumena metala (željeza i olova); fragment neodredivog, na vatri oblikovanog predmeta od pješčane smjese, vel. $8,5 \times 4,9$ cm, inv. 8342, T. IX-6. — Dvodjelna šalica, fina firnisana posuda ili pehar, primjer obojene posude i drugo oko ognjišta nameće pomisao, da je i gruba, rukom rađena keramika u toj skupini pripadala kraju 1. stoljeća.

Keramika iz velike jame u istočnom sektoru sonde 2, dub. 1,40 do 2 m.

a) : 1. obla stijena s uvijenim rubom i bridasto profiliranom nogom zdjele, bez ukrasa, tamne boje, blijedog sjaja, vel. 8×7 cm, inv. 8293, T. IX-7. — Možda se radi o tipu Gose 31 (Drag. 32) koji se datira u polovicu 2. st. — 2. dva fragmenta oštećene stijene posudice, na kojoj je pravilan jajasti niz, ali nejasni figuralni motivi, vel. $4,5 \times 4$ cm, inv. 8308 a; — 3. fragment stijene svjetlije crvene boje posudice s motivom drvceta u reljefu, vel. $4,5 \times 3,2$ cm, inv. 8308 b, T. IX-9. — Boja ovog fragmenta potpuno je ista kao kod sigilate s motivom Venere, T. III-1 (sonda 1), te se može s velikom vjerojatnošću također pripisati nekoj istočnogalskoj radionici kasnoantoninskog perioda.

b) : 1. fragment izvijenog ruba, vrata i oble stijene polukuglaste zdjele svjetlosive boje s nešto tamnijim firnisom visokog sjaja; ukras se sastoji od dviju paralelnih plastičnih brazda na ramenu i od širokog pojasa perfektno izvedenih ureza kotačićem na trbuhu. Vel. $5,1 \times 5,9$ cm, inv. 8301, T. IX-11. — Oblik po svoj prilici Schörgend. 18 ili 19,2. polovica 1. st., uvozna roba, po kvaliteti ravna sigilati.

d) : 1. stijena velike latenoidne posude, inv. 8292. — 2. fragment podnoška od sive gline s tamnijom prevlakom, vel. $8 \times 2,5$ cm, inv. 8305, T. IX-10.

e) : 1. dno i stijena lončića, inv. 8303. — 2. nenaglašeno dno sivog lonca, inv. 8294. — 3. trakasta siva ručka, inv. 8306.

f) : 1. vodoravno i oblo izvrnuti široki rub lonca, inv. 8299. — 2. rub tanjura s crvenom prevlakom, inv. 8300. — 3. isto, inv. 8304. — 4. stijena svjetložutog dolija s paralelnim širokim kanelurama, vel. $4,5 \times 7,2$ cm, inv. 8302, T. IX-8. — 5. fragment šuplje noge kadionice s prevlakom krem boje, inv. 8295.

Kako je već ranije spomenuto u jami sonde 2 bilo je mnogo građevinskog materijala, osobito opeka. Mnogobrojna keramika koja je samo sumarno navedena, osim u izuzetnim slučajevima, ne razlikuje se mnogo od ostale keramike iz nasipa ove sonde. U njoj je doduše bilo nekoliko produkata ranijeg carstva, kao firnisiranog suđa i latenoidnih posuda, no njena gruba i crvena kućna keramika pokazala je oblike koji se susreću sve do u kasno rimsko doba.

Keramika sonde 2, iz nasipa raznih dubina.

a) : 1. rub šalice tamnocrvene boje, vel. 4×2 cm, inv. 8278; — 2. odebljali rub zdjele tamnocrvene boje, vel. $6 \times 4,5$ cm, inv. 8321.

b) : 1. tri fragmenta, dva od ruba, jedan od stijene, peharčića tanke stijene oker boje, odlične kvalitete, rub neznatno izvijen, vrat i rame glatki, na stijeni sitne bobice od gline, vel. najvećeg komada $5,2 \times 3,8$ cm, inv. 8325/1-3, T. X-1. — ranocarski import. — 2. profilirani rub i stijena pehara tanke stijene, oker boje, vel. $5,4 \times 3,8$ cm, inv. 8344, T. X-7. — 3. kanelirani, vodoravni rub i kosa stijena jajolikog lonca svjetložute boje sa sjajnom crvenkastom firnis-prevlakom; ispod ruba pojas dvostrukih precizno izrađenih ureza i jedna brazda. Vel. $7,3 \times 6$ cm, inv. 8265, T. X-2. — vjerojatno ranocarski import.

c) : 1. usko naglašeno dno i stijena lončića žute boje s crvenom prevlakom, inv. 8289; — 2. trakasta ručka, obojena crveno sa smeđom prugom, inv. 8276.

d) : 1. fragment prstenastog dna i stijene sive posude sa crnom prevlakom; iznad dna ostatak ukrasa od igličastih krugova, promj. 6, vis. 2,3 cm, inv. 8267, T. X-3. — Siva pečatana keramika ove vrste datira se u 1. st. (vidi T. III-3 i bilješku 16).

e) : 1. vodoravno izvijen rub, kratak vrat i oblo rame lonca crne boje, inv. 8264; — 2. koso izvijen rub, kratak vrat i oblo rame lonca crne boje, inv. 8270, T. X-9. — 3. prstenasti rub i koso rame crnog lonca, inv. 8345, T. X-8. — Ostali fragmenti: tri izvijena ruba i stijene triju sličnih lončića, crnih od čađe i dima, rad ljudskih ruku, inv. 8314 a i b. —; slabo izvijen rub i stijena lončića, rukom rađenog, 8312; rub i stijena s ostatkom metličastog ukrasa, 8282; naglašena dna posuda, 8274 i 8284; tri dna grubih posuda, 8258, 8326 i 8346; prihvat poklopaca, 8260, 8280, 8255.

f) : 1. vodoravni rub i kosa stijena velikog jajolikog lonca, na rubu i vratu ostaci crne boje, raspon luka 18 cm, inv. 8288. — Tip Gose 356, uspor. T. XX-1. — 2. narovašen rub i profilirana stijena kadionice s tragovima ružičastobijele prevlake, precizna izrada, vel. $7,5 \times 6$ cm, inv. 8310, T. X-6. — 3. stijena vrča ili dolija dobre fature s pojasom brazdi i valovnica, vel. 7×7 cm, inv. 8273, T. X-4. — Ostali fragmenti: pet fragmenata raznih tanjura s uvijenim rubom, oblom stijenom i ravnim dnom, posve sličnih profila, sa crvenom prevlakom, inv. 8252, 8271, 8283 a i b, 8309; dva fragmenta sivosmeđih tanjura, inv. 8311 a i b; trakasta ručka ciglene boje, inv. 8290; visoka nožica lonca (Zapfenfuss), inv. 8275; ulomci poklopaca, inv. 8285, 8281.

U sondi 2 nađena je i koštana ukosnica s valjkastom glavicom, duž. 9,4 cm, inv. 8268, T. X-5.

Analiza keramike iz širokog pojasa nasipa jasno ukazuje na primjere za raniju dataciju, no masa grube i žutocrvene kućne keramike govori o domaćoj proizvodnji ranijeg i kasnijeg vremena.

Sonda 5.

Kako je stratigrafija pokazala u sondi 5 bila su dva poda, jedan na nivou od 1,10 m dubine, a drugi na nivou od otprilike 1,40 m. Čitav gornji dio sonde bio je recentno prekopavan kroz dva šira pojasa. Zbog dobijanja

bar približne datacije potrebno je lučiti keramiku, nađenu ispod nivoa donjeg poda od one nađene u sloju između dva poda i one iznad nivoa gornjeg poda.

Sonda 5, nalazi nađeni ispod nivoa donjeg poda.

a) : 1. fragment oble stijene posude, tamnocrvene boje, na kojoj u reljefu muška figura raskrečenih nogu, raščlanjen stupić i medaljon (s nejasnim motivom), vel. $4,7 \times 4,4$ cm, inv. 8580, T. XI-1, T. XVII-2. — Po boji, fakturi i motivima (figura u metopi, medaljon s dva kruga) može se s vjerojatnošću pripisati krugu nekog rajncabernškog majstora.⁵² — 2. prstenasta noga s nešto dna zdjelice, vel. $5,5 \times 2$ cm, inv. 8588.

b) : 1. tanjur, sačuvan preko polovice, svjetlosive boje s tamnosivom prevlakom firnisa, koji je većinom istrošen; na malo ugnutom dnu plitak stajaći prsten, stijena kosa, rub izvijen, promjer dna 14 cm, vis. 4 cm, inv. 8573, T. XXI-3. — Vjerojatno ranocarski tip tanjura izvijenog ruba i plitkog stajaćeg prstena.⁵³ — 2. odebljali rub zdjele sive boje s tamnosivom sjajnom prevlakom firnisa (terra nigra), na stijeni ispod ruba dvije pravilne brazde; vel. $6,4 \times 5,6$ cm, inv. 8577, T. XI-2 i T. XVII-4. — Vjerojatno pripada ranocarskom tipu zdjele na prstenastoj nožici, kakovih se proizvodilo i u sigilati, primjer Gose 26 (Drag 40);⁵⁴ — 3. sićušan fragment ruba peharčića žute boje sa sjajnom prevlakom smeđe boje, rub neznatno izvijen, ispod njega tanka brazda; stijena je 2 mm tanka i tvrdo pečena; vel. $3,5 \times 2$ cm, inv. 8575, T. XVIII-4. — Ranocarski tip pehara, koji je možda bio nabačen i bobicama. — 4. izvinuti i kanelirani rub, kratak vrat i oblo rame lončića sa crvenkastožutom prevlakom firnisa, na ramenu brazda, ispod koje sitne glinene bobice, vel. $5,2 \times 4$ cm, inv. 8576, T. XI-3 i T. XVIII-1. — Pripada ranocarskom tipu trbušastog firnisanog lončića s užom stajaćom plohom i ovakovim ukrasom.

c) : 1. stijena s nešto ramena, vjerojatno vrča, obojena do crte ramena krem bojom, a ispod nje smeđe boje s vodoravnim tamnijim prugama, dobra faktura, vel. $6,7 \times 6,2$ cm, inv. 8586, T. XI-4. — Možda se radi o rijetkom predstavniku grupe »panonske« isprugane keramike, koja se često nalazi među nalazima Brigetija i Poetovija. Ukras od širokih pruga u crvenoj ili smeđoj boji u gornjem ili srednjem dijelu posude ima svoj cvat u 2. i na početku 3. st., a karakterističan je za domaću latenoidnu lončarsku tradiciju.⁵⁵

e) : 1. nakoso izvrnuti rub, kratak vrat i vrlo oblo rame crnog ovećeg lonca, inv. 8579. — 2. nakoso nagnuti rub, kratak vrat i oblo rame lonca, vel. $9 \times 3,7$ cm, inv. 8578, T. XI-8.

f) : 1. trakasti rub, vrat i početak ručke s jednom brazdom vrča, promjer ruba 6, vis. 7,7 cm, inv. 8593, T. XI-5; — vrčevi s ovakovim rubom javljaju se i u rano i u kasno doba carstva; — 2. vodoravno izvijeni i obli rub masivnog traonika ružičaste boje (u jezgri sive), vel. 13×7 cm, inv. 8594; — 3. uska nožica vrlo trbušastog lončića, ispod trbuha precizno izrađen kružni pojas od plitkih ureza (Strichelverzierung), smeđe boje, promjer nožice 2,5 cm, vis. 3 cm, inv. 8587 T. XI-7; — 4. uska nožica trbušastog lončića ili vaze s jednom kružnom brazdom, promjera 2,7, vis. 6,5 cm, inv. 8595, T. XI-6. — Ostali fragmenti: fragment velikog poklopca, inv. 8585; naglašeno dno posudice ružičaste boje, 8596; naglašeno dno posudice mekše fakture krem boje, 8589; stijene ovećih posuda, 8582, 8583, 8584; trakaste

ručke, 8590 i 8591/1 i 2; obla ručka elipsastog presjeka, 8592. — U ovom sloju nalazio se i čavao s vrlo širokom glavicom, inv. 8597, T. XIII-17. — Firnisana keramika u ovom horizontu naročito naglašava 1. i 2. st., a sigilata 2. st.

Sonda 5, nalazi iz sloja između dva poda, dubina cca 1,10 do 1,40 m.

a) : 1. prstenasto dno i obla stijena zdjele, Drag. 30 ili 37; u reljefu su prikazani biljni motivi, figure i životinje u metopama i medaljonima; ponavlja se: ležeća košuta s natrag okrenutom glavom, noge stojeće figure i floralni motivi; tamnocrvena boja, promj. 7,7, vis. 3,5 cm inv. 8544, T. XII-1, T. XVII-1. Boja, faktura i motivi govore za neku od rajncabernških radionica. Motiv ležeće košute s okrenutom glavom spada u tip T-110 majstora Cobnertusa, a smanjeni motiv, po veličini jednak našem, u tip T-110 a, koji se pripisuje krugu majstora Victora I i Regulinusa⁵⁶; — 2. prstenasto dno posude iste boje i kvalitete, promj. 8 vis. 1,6 cm, inv. 8562.

b) : 1. komad tankog dna oveće zdjele, s unutrašnje strane crveni firnis, vel. 8,5x7,5 cm inv. 8563.

c) : 1. fragment oble stijene vrča smeđe boje, obojene svjetlijim mrljama (marmorizacija), vel. 8,5x7,5 cm, inv. 8558; — 2. uski, vodoravni rub s kanelurama i kosa stijena lonca crvene boje sa svjetložutom prevlakom u koju na stijeni ugrebena slova ME, vel. 5,5x4 cm. inv. 8554 b, T. XII-5; — ugrebena slova su vjerojatno prvi slog imena vlasnika, ako možda nisu označavala MEL=med, tj. onda je to bila posuda za med.

d) : 1. prstenasto dno veće posude, inv. 8568 a; — 2. ravno dno i kosa stijena lončića dobre fature, inv. 8568 b; — 3. stijena latenoidne posude, inv. 8561; — 4. trakasta ručka s tri žlijeba, inv. 8545.

e) : 1. tri fragmenta lonaca s izvijenim rubovima i kratkim vratovima čađave boje, inv. 8535 a i b, 8555/1 i 2. — 2. izvijeni rub i stijena grube, rukom rađene posude, tamne nejednako sive boje, vel. 11x10 cm, inv. 8556, XII-6.

f) : 1. oblo modelirani vodoravni rub s jednim unutrašnjim žlijebom i jednim ukrasnim s obje strane izljeva, te nešto stijene s kremenčićima velikog masivnog traonika žute boje; širina ruba 6, izljeva 4, vis. 11 cm, inv. 8572 a, T. XX-6. — 2. rub kod izljeva i stijena s kremenčićima velikog traonika ciglene boje, vel. 11x7,5 cm, inv. 8572 b; — 3. tri fragmenta kadijone, rub, stijena i dno, rub ukrašen valovitom plastičnom linijom, ispod ruba niz zubaca (Zahnstab), na stijeni i na nogi nizovi ureza izrađenih tehnikom kotačića; bijela, dosta oštećena prevlaka; vel. 5,5x6,3 i 5x4,8 te 3,5x5,5 cm, inv. 8553/1-3, T. XII-2, 3 i 4, T. XIX-6, 7 i 8; — 4. dva fragmenta zdjele ili tanjura s odebljalim rubom i profilacijom ispod ruba, žućkaste boje sa crvenom prevlakom preko ruba i unutra, jaki tragovi vatre, imitacija sigilate. Vel. 15x5,5 cm (oba dijela), inv. 8550/1 i 2, T. XX-5. — Ostali fragmenti: pet tanjura, 8548, 8534, 8549 a, b i c; rub traonika, 8551; rub i stijena lončića, 8554 a; dna posuda, 8566, 8565 a i b, 8543; fragment poklopca, 8552; fragmenti stijena posuda, vrčeva ili lonaca, 8557, 8559, 8537, 8538/1 i 2, 8560. Keramika sloja između dva poda ukazuje također na ranocarsko doba.

U najgornjim slojevima nasipa od 0,2 do 1,0 m dubine bilo je manje nalaza, pa će se ovdje samo sumarno nabrojiti.

a) : 1. fragment prstenastog dna posude, vel. 5x4 cm, inv. 8531;

e) : 1. rub i stijena ovećeg lonca crne boje, inv. 8529; — 2. nenaglašeno dno lonca, inv. 8521; — 3. fragment poklopca, inv. 8527.

f) : 1. dobro modelirana šuplja noga kadionice, tragovi bijele boje, inv. 8532; — 2. dva fragmenta tanjura sa crvenom prevlakom, imitacija sigilate, inv. 8523 i 8528; — 3. fragment dna masivnog traonika, inv. 8530; — 4. trakasta ručka, inv. 8525; — 5. stijena velike posude sa širokim kanelurama, inv. 8524.

Osim keramike nađene su i dvije savijene šipke, duž. 17 i 22 cm, inv. 8526 a i b, T. XIII-13 i 14; neki savijeni željezni predmet sa kvrgom, duž. 14 cm, inv. 8533, T. XIII-15.

Za dataciju dao je sloj ispod dubljeg poda svjedoke 1. st., a to su peharčići i terra nigra-posuda, dok je sloj između dva poda s rajncabernškom sigilatom dao svjedoke kasnoantoninskog perioda.

Zaključak

Arheološko ispitivanje Murse u 1968. god. nije donijelo za opću sliku života u Mursi nekih iznenađujućih novih saznanja, ali je dalo mogućnost da se utvrde neki detalji i specijalni podaci. To su u prvom redu novi **topografski** podaci, koji će biti, uz sve ostale dosada poznate, unijeti u urbanistički plan Murse. Mi sada znamo da je tu stajala grupa rimskih kuća koja je sizala do željezničke pruge s jedne strane, i do ispod temelja postojećih kuća od br. 6 do 8 u Bosanskoj ulici, s druge strane. Premda smo mi prema Katančičevom opisu ovdje tražili temelje jedne oveće zgrade, pokazalo se da smo naišli možda samo na dijelove jedne rimske insule u Mursi. Kako postoji plan da se i dalje ispituje ovaj teren, naročito prema istočnoj strani, tek će budućnost moći ovu sliku upotpuniti. Isto tako će se tek budućim daljnjim ispitivanjima moći utvrditi karakter objekata, otkrivenih na zapadu ulice ispred kuća br. 1 b i c.

Drugo, stratigrafija dala je **historijske** podatke u razvoju Murse na ovom posebnom sektoru, tj. da je tu život tekao prilično kontinuirano od 1. do 4. stoljeća, iako je postojao period nasilnog rušenja i razaranja požarom za vrijeme markomanskih ratova. No opis slojeva, kao i keramika koja je poslužila za dataciju dopušta zaključak, da nije iza ratnih razaranja došlo do napuštanja terena, već naprotiv do obnove kuća na izravnanom terenu te sukcesivno i do adaptacija ili pregradnja, kako se to vidi po tragovima čak i tri poda na tri nivoa u profilima dugačkog rova i u profilima sonde 6.

Nalazi raznolikog građevinskog materijala koji je došao na vidjelo, daju nam, iako vrlo fragmentarno, ideju o urbanom tipu ovog dijela Murse, tj. sliku o opremi kuća te insule. Tu su stajale čvrsto građene kuće od velikih rimskih latera, pokrivene tegulama i imbricima; one su morale imati, kao redovito i drugdje, bar djelomično hipokauste i u zidovima tubule za dovođenje vrućeg zraka; podovi su bili ili od terrazza ili od podnih kockica, ili od naboja; na kućama je bilo i detalja od profiliranog kamena. Ne bi se moglo reći da su ove kuće bile raskošne, no mogle su imati neke prostorije bolje opremljene od drugih pod istim krovom. U sondi 3 nađeno je komada pletera s nabačajem gline, što nas nuka na pomisao, da su neke, možda pomoćne prostorije, bile građene sa nabijenim zidovima i podovima.

U sondi 4 vjerujemo da smo naišli na dio dvorišnog prostora, a u sondi 7 na dio kuće pod trijemom. Zbog oštrije panonske klime, ne možemo suponirati, da su kuće u Mursi bile građene po italском uzoru, već da se ovdje udomaćio poseban tip prilagođen kontinentalnoj klimi. I analogija s ladanjskim tipom vila u Panoniji pokazuje da su se doduše luksuzne vile bogataša, tipa »tuskula«, držale italjskih uzora, no skromnije zgrade na ladanjima nisu bile peristilne, niti su uopće bile građene po jednom ustaljenom uzoru, već su bile prilagođene klimatskim prilikama. No i one, mada su bile zatvorenijeg tipa, imale su trijemove prema dvorišnoj strani, kako to primjeri rekonstrukcija za zgradu br. 4 u Keszthely — Fenékpusztu i za zgradu br. 1 u Szentkirályszabadja-Romkút pokazuju.⁵⁷ — Po srodnosti fresaka iz starijeg horizonta sonde 1 sa onima u Baláczapuszti u sjevernoj Panoniji mogli smo stariji horizont te sonde staviti u doba do markomanskih ratova, tj. u kraj 1. i prvu polovicu 2. st., i dosljedno tome mlađi horizont te sonde pripisati vremenu neposredno iza ratova; ti se podaci odnose i na ostale sonde grupirane oko dugog rova za vodovod, jer nam taj zaključak dopuštaju njihovi slojevi s garom i pepelom i njihovi nalazi keramike.

Keramika pak sama za sebe dala nam je osim uporišta za dataciju još i **kulturnohistorijskih** podataka. Dala nam je uvida u snabdjevenost kućanstava ovog dijela Murse posuđem, među kojim je bilo i vrlo grubog i stereotipnog, no također i raznolikog luksuznog. Kako je iz analize keramike bilo lako zapaziti, apsolutnu prevagu je imala žuta, crvena i smeđa, dok je siva i crna bila samo nešto slabije brojčano zastupana, a zatim ona gruba, među kojom je bilo i rukom izrađenog suđa. Žuta, crvena i smeđa je tipična kućna keramika, koja imitira italjske oblike, pa i samu sigilatu. U njoj su najjače zastupani vrčevi, urne, zdjele, tanjuri, poklopci te traonici i kadionice. U sivoj i crnoj najjače se osjeća latenska lončarska tehnika, jer to je tvrdo pečena, dobro modelirana keramika koja pri udaru daje dobar zvuk, a u njoj su najjače zastupani lonci, vrčevi i urne, dok rjeđe tanjuri, zdjele i pehari. U gruboj keramici odrazuju se prastare tradicije domaćeg lončarstva, kako se to vidi na loncima, urnama, vrčevima, poklopcima i lončićima za lijevanje metala. To su dakle vrste, bez kojih rimsko kućanstvo nije moglo biti. U luksuzno suđe ubrajamo sigilatu i firnisanu keramiku, koja je u ranocarsko doba gotovo isključivo bila importirana. U sigilati (terra sigillata) nalazimo polukuglaste posude na prstenastoj nožici, šalice, tanjure i zdjele, koje sačinjavaju stolno suđe, a u firnisanom najčešće također polukuglaste zdjele i šalice sa crnom prevlakom (terra nigra) te pehare i lončice s naborima ili nabačenim bobicama smeđe ili crvenkaste boje iz kojih se kod stola pilo (Trinkgeschirr). To fino stolno suđe za jelo i piće bilo je relativno obilato zastupano u kućama ovog sektora Murse, pa su sigurno i ovdje u kućanstvima postojali čitavi servisi finog suđa, kako je to poznato da je bilo na drugim lokalitetima.

Opća slika importa keramike iz većih produkcionih centara izvan Panonije, zahvaljujući progresu naše i mađarske arheološke nauke, prilično je poznata, a također i opća slika domaće proizvodnje u samoj Panoniji, pa se neke crte te opće slike mogu sa sigurnošću primijeniti i na keramiku ovog dijela Murse.⁵⁸ — Prastanovnici Murse izrađivali su za svoje potrebe grubu lončariju bez upotrebe lončarskog kola, no dolaskom Kelta u ove

krajeve dolazi i upotreba lončarskog kola i stoga izrada lončarije postaje tehnički dotjeranija. Osvajačka rimska vojska donosi sa sobom potrebnu lončariju, a vremenom i majstore lončare i lončarske uređaje, da bi se za potrebe vojske na licu mjesta lončarija mogla proizvoditi, a proizvodila se po italском uzoru. Mora se naime pretpostaviti, da je okupatorska vojska u Mursu stigla već u prvoj polovici 1. stoljeća, a vjerojatno i još ranije neposredno iza svladanog panonsko-dalmatinskog ustanka. U Mursi je na primjer nađena importirana terra sigillata već iz vremena Klaudija i Vespazijana. Tokom 1. st., kad se ovdje rimska vlast učvršćivala, za potrebe oficira i činovničkog aparata, bolja se keramika uvozila iz Italije i južne Galije. O tome svjedoči bogata muzejska zbirka finije keramike, koja je jednim dijelom i stručno obrađena.⁵⁹ Premda je import iz Italije, a poslije i Galije u 1. st. uz vojničku keramičku proizvodnju igrao najvažniju ulogu, domaće stanovništvo proizvodilo je svoju grublju i latenoidnu keramiku i dalje. Obilatije se import finog suđa, naročito sigilate, razvijao u 2. st., kad su za potrebe vojske na dunavskom Limesu i za potrebe urbanih centara, koji su se tada u Panoniji razvijali, robu dovozili iz srednje i istočne Galije. Promet se odande odvijao plovnim rijekama Rajnom i Dunavom, a u južnoj Panoniji i Dravom i Savom. Najmasovnije su keramiku u Panoniju eksportirale radionice u Rheinzabernu (Tabernae) u Porajnju i u Westerndorfu u Bavarskoj. Tek od početka 3. st., kad je počeo rad u rajncabernskim radionicama jenjavati, razvijao se Aquincum kao važan produkcionni centar koji je robu i eksportirao. Pored ovakove međunarodne trgovine postojala je razmjena keramičkih produkata i unutar Panonije i u njoj je Aquincum odigrao najvažniju ulogu, a njegovo važno područje izvoza bilo je, osim vojničkih garnizona na Limesu i međurječje između Drave i Save, gdje su mu Mursa, Siscia i Poetovio bili glavna tržišta. Postojale su uske trgovačke veze i između Murse, Cibala, Sirmija, Siscije i Poetovija, kako se dalo ustanoviti po izvjesnim srodnim keramičkim artiklima. Od sredine 3. st. dolazi u vanjskoj trgovini, uslijed stalnih nemira na rajnskom i dunavskom limesu, do zastoja i dosljedno tome trgovačke veze unutar Panonije postaju sve intenzivnije, a one se očituju i u trgovini s keramikom, koja postaje grublja i jednoličnija po oblicima i dekoru; a stoga što se domaći lončari drže starih uzoraka koji se stoljećima nisu mijenjali, često je tu grublju keramiku teško vremenski lučiti u raniju i kasniju.

U ovoj vezi treba podvući još nekoliko podataka o sigilati iz Bosanske ulice. Moglo se konstatirati, da su od sveukupnog broja sigilate (a registrirani su i najsitniji fragmenti) samo dva primjera bila vjerojatni import iz istočne Galije, dok su svi ostali komadi i veći i manji po motivima, kvaliteti i boji najvjerojatniji import iz radionica u Rheinzabernu. Ta se činjenica slaže donekle i s analizom koju je mogao dati M. Bulat na temelju sigilate s majstorskim pečatima.⁶⁰ Pa ako je analiza sigilate jugozapadne Panonije, koju je dala Iva Curk,⁶¹ mogla utvrditi podatak da je najveći dio ptujske sigilate porijeklom iz Rheinzaberna, dok je takove sigilate jedva stiglo u ostale centre jugozapadne Panonije (Emona, Nevioudunum, Siscia), onda nam i taj podatak nameće pomisao o prisnim trgovačkim vezama između Poetovija i Murse, pri čemu je Drava mogla biti glavni prometni put.

Računa se, da su radionice u Rheinzabernu proizvodile sigilatu za svoja tržišta od 140. do 220. godine, tj. kroz 80 godina, da im je godišnja produkcija iznosila oko 1 milijun komada, i da im je sveukupna proizvodnja kroz 80 godina, ako se računa i s godinama dekadanse, mogla biti najmanje oko 50 milijuna komada. Glavna su im tržišta bila u Germaniji, Reciji, Noriku i Panoniji. Istraživanja su pokazala, da se u posljednjoj trećini 2. st. u te provincije, dakle i u jugoistočnu Panoniju, uvozila gotovo isključivo sigilata iz tih radionica. Još od vremena Marka Aurelija sve do dinastije Severa bile su na dunavskom Limesu velike koncentracije trupa, a to je bila šansa za producente u Rheinzabernu da si osiguraju konzumente u rimskoj vojsci na Dunavu. Od sredine 3. st. rajncabernske radionice gube svoja tržišta na desnoj obali Rajne uslijed alemanskih provala i ratova i to je bio početak propadanja nekad cvatuće proizvodnje. Odsada staklo djelomično preuzima ulogu sigilate kao stolnog suđa.⁶² — Jedna specijalna analiza keramike u Panoniji pokazala je da je u razdoblju od 120. do 180. godine još uvijek u Panoniju dolazila roba iz sjeverne Italije i srednje Galije, ali da je u tome nastao prekid s početkom markomanskih ratova, jer su tada Panoniju s jedne strane preplavili trgovci iz Orijenta, a s druge strane trgovci rajncabernskom robom. Njihov najmasovniji eksport u Panoniju desio se dakle između 160. i 230., a to se sigurno odnosilo i na Mursu i ujedno još jednom potvrđuje da je unatoč ratnih razaranja život ovdje tekao dalje.⁶³

Keramika iz Bosanske ulice, koliko se po fragmentima mogla upoznati, sastoji se od importa iz sjeverne Italije, Galije i Germanije, zatim od importa iz panonskih centara, te od lokalne lončarske produkcije. Iz Italije je u 1. st. stizala osim sigilate finija firnisana i obojena keramika, dok su amfore stizale osim iz Istre, također i iz Italije s vinom i uljem koje se amo dobavljalo. Traonici, kadionice, jajolike urne, vrčevi, doliji i imitacija sigilate mogli su u rano doba potjecati iz vojničkih radionica, no u 2. st. i iz civilnih lončarskih radionica koje su radile suđe po italskom uzoru. Masovno su se iz sjeverne Italije dopremale također firma-lampice od kraja 1. do kraja 2. st. Među najpoznatijim keramičarima tih lampica spominje se i Lucius, kojega se pečat nalazi i na jednoj od lampica iz Bosanske ulice.⁶⁴ Osim sigilate iz Porajnja dopremane su u južnu Panoniju i pehari s naborima, pehari s nabačenim bobicama i terra nigra. U kasnoj antici, moramo računati s jačim importom iz Aquincuma i to traonika i ocakljene pečatane keramike. Za lokalnu proizvodnju u samoj Mursi također raspoložemo dokazom, jer su u Donjem gradu pronađene lončarske peći.⁶⁵

— O —

- 1 M. P. Katančić, *Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta*, Osijek, 1782 i Zagreb 1794; R. Franjetić, *Važan nacrt grada Osijeka* (rukopis u Muzeju Slavonije); D. Pinterović, *Prilog topografiji Murse*, Osj. zbornik V 1956, 55—94
- 2 M. Bulat, *Dva nova rimska natpisa u Muzeju Slavonije*, Osj. zbornik VII 1960, 13 do 16; idem, *Novi epigrafski spomenik iz Osijeka*. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XI 1962, 3 str. 74; Bulat—Pinterović, *Novi rimski natpisi iz Osijeka*, Osj. zbornik XI 1967, 87—100; i dr.
- 3 D. Pinterović, *Rimski grob od opeka*, Osj. zbornik II/III 1948, 25—35; idem, *Zaštitno iskapanje na Vukovarskoj cesti*, Osj. zbornik VI 1958, 89—92; E. Spajić, *Rimski grob*, Osj. zbornik VI 1958, 65—72

- 4 Zahvaljujem se direktoru muzeja E. Spajiću za determinaciju rimskih novaca
5 D. Pinterović, Prilog topografiji Murse, sl. 2 i 3
- 5a Zahvaljujem se kolegici Zlati Simić za pomoć u determinaciji osteološkog materijala.
- 6 B. Vikić—Belančić, Istraživanja u Vinkovcima 1966. godine, VAM Zagreb, 3. serija, sv. IV 1970.
- 7 A. Schörgendorfer, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer, Brünn — München — Wien 1942, 2
- 8 E. Bonis, Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I. Die Materialien der frühen Kaiserzeit, Diss. Pann. 1942, ser. II, no. 20, 134
- 9 E. Gose, Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland, Bonner Jahrbücher, Beiheft 1, 1950
- 10 B. Vikić—Belančić, o. c. 167/168
- 11 A. Gnirs, Forschungsergebnisse aus dem südlichen Istrien, Jahreshefte XIII 1910, Beibl. 95—99; Plin. Nat. hist. XV 2, 3
- 12 E. Gose, o. c. 38
- 13 A. Schörgend. o. c. 16—17; 94
- 14 E. Bonis, o. c. 51
- 15 A. Schörgendorfer, o. c. 117/118
- 16 B. Vikić—Belančić, Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Pannoniji, Starinar XIII—XIV 1962—1963, 97, 98; E. Thomas, Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, 315—319 (uspor. T. CCI u sredini)
- 17 A. Schörgendorfer, o. c. 114
- 18 B. Vikić—Belančić, Istraživanja u Vinkovcima, 173—174
- 19 E. Thomas, o. c. 73—107, T. XXIX, XXXV, XXXVI, L i LII
- 20 E. Thomas, o. c. 374—375
- 21 J. Liversidge, Wall—Painting in Roman Britain: A Survey of the Evidence. Antiquity and Survival, Vol. II no. 4, 1958, 377—380
- 22 A. Schörgendorfer, o. c. 109—111; E. Bonis, o. c. 44—48
- 23 E. Bonis, o. c. 43
- 24 E. Gose, o. c. 16
- 25 A. Schörgendorfer, o. c. 121
- 26 E. Gose, o. c. 17—18
- 27 A. Schörgendorfer, o. c. 68, br. 578 i 579; R. Egger, Ausgrabungen in Norikum 1912/1913, Jahreshefte XVII 1914, Beibl. 53—56, sl. 34
- 28 E. Gose, o. c. 24—25, 31; uspor. i E. Bonis o. c. T. XXXVIII 6; A. Schörgendorfer, tip 366
- 29 A. Schörgendorfer, o. c. 12; E. Bonis, o. c. 50; B. Vikić—Belančić, Neka obilježja ranocarske keramike, 104, sl. 38
- 30 A. Schörgendorfer, o. c. 9, br. 90; E. Gose, o. c. 39, 40
- 31 D. Iványi Die panonischen Lampen, Dissertationes panonicae, ser. 2. No. 2, Budapest 1935, 19 i T. LV-2
- 32 I. Mikl—Curk, Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija, Dissertationes IX, Ljubljana—Beograd, 16. T. VII-21
- 33 E. Gose, o. c. 15—16
- 4 A. Schörgendorfer, o. c. 117, ukras nazivlje »Wellenbandverzierung« i nalazi ga na starijem obliku kadionica
- 35 A. Schörgendorfer, o. c. 142
- 36 H. Ricken — Ch. Fischer, Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern, Bonn 1963, 102—103 i 116—117
- 37 B. Vikić—Belančić, Istraživanja u Vinkovcima 1966, 167—168 (datira se u 3. i 4. st.)

- 38 B. Vikić—Belančić, Istraživanja u Jalžabetu, VAM Zagreb, 3. ser. sv. III, 91, T. VIII-7; ista, Neka obilježja ranocarske keramike 107, s. v. Vrčevi
- 39 A. Schörgendorfer, o. c. 2, 7, 11
- 40 E. Gose, tip 433 do 438; E. Bonis, T. XXXI 5, 6 — datiraju se u rano carsko doba.
- 41 A. Schörgendorfer, o. c. 137
- 42 V. Celestin, Rimske svjetiljke iz Osijeka, VHAD V/1901 30;
- 43 Miltner—Zurunić, Žišci u Beogradu, Starinar VI(1931), 104
- 44 D. Iványi Die pannonschen Lampen, 190—191, 196, 273, 274; T. XLIX, 7; pečati T. XCI i XCII
- 45 P. Karnitsch, Die verzierte Sigillata von Lauriacum, Linz 1955 (Forschungen in Lauriacum, Band 3), T. 48-3 i 50-1 i 4
- 46 A. Schörgendorfer, o. c. 118
- 47 A. Radnoti, Die römischen Bronzegefäße von Pannonien, Dissertationes Pannonicae, Budapest 1938, 11 — 67; D. Pinterović, O rimskoj bronci s terena Osijeka, Osječki zbornik VIII, 74—75
- 48 A. Schörgendorfer, o. c. 17
- 49 B. Vikić—Belančić, Keramika i njen udio u trgovinskom prometu Južne Panonije u rimsko carsko doba, Arheološki vestnik XIX, Ljubljana 1968, 511, T. I-3
- 50 A. Schörgendorfer, o. c. tip 166, str. 17—18. — E. Gose, o. c. tip 193, str. 17
- 51 B. Vikić—Belančić, Istraživanja u Vinkovcima 1966, 167—168
- 52 H. Ricken, o. c. M 194 str. 9 i K 16 str. 11
- 53 B. Vikić—Belančić, Neka obilježja ranocarske keramike 103, sl. 36-12 i 106; E. Bonis, o. c. 163, T. XL-19
- 54 E. Gose, o. c. 8
- 55 E. Bonis, Die streifverzierte Keramik aus Brigetio, Folia archaeologica XXI Budapest 1970, 86—90
- 56 H. Ricken, o. c. 141, 142
- 57 E. Thomas, Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, 379—381; sl. 36 str. 68 i sl. 58 str. 121
- 58 B. Vikić—Belančić, Keramika i njen udio u trgovačkom prometu Panonije 509—520
- 59 M. Bulat, Terra sigillata s pečatima u Muzeju Slavonije, Osječki zbornik VI 1958, 73—88
- 60 M. Bulat, o. c. 86
- 61 Iva Curk, Charakteristiken des Terra Sigillata—Importes aus Rheinzabern in den südwestlichen pannonschen Raum, Rei cretariae romanae fautorum acta XI/XII, München 1969—1970, 5—7
- 62 O. Roller, Die römischen Terra—Sigillata—Töpfereien von Rheinzabern, Limes — Museum, Aalen, 1965 9, 14—17
- 63 K. Poczy, Rheinzabern und die pannonschen Töpfereien, Rei cretariae romanae fautorum acta XI/XII, München 1969—1970, 90—94
- 64 B. Vikić—Belančić, Keramika i njen udio . . . , 512
- 65 M. Šeper, Rimske lončarske peći u Osijeku otkopane 1935. godine u Donjem gradu kraj tvornice koža, Hrv. List, br. 301 od 25. XII 43. str. 48

Profile i predmete crtali: Stevan Tucakov, Dragica Svatić
 Predmete fotografirao: Rudolf Bartolović

REPORT ON THE 1968 EXCAVATION AT MURSA (OSIJEK)

Since the last century there have been frequent occasional or protective excavations of Roman Mursa, but in 1968 a team of experts from the Zagreb Archaeological Museum and from the Museum of Slavonia at Osijek, executed for the first time, what could be called a systematic exploratory excavation, the aim being to obtain new stratigraphic and dating evidence and topographic data for the history of Mursa.

A quiet lane (Bosanska ulica) was chosen for this exploration, where there are small vegetable gardens in front of the houses, while on the opposite side the railway-line going East to Dalj (Teutoburgium) is bordering the lane. Earlier in the year when in this lane trenches for water-supply and sewerage had been cut, remains of Roman walls and building materials were discovered by the museum staff members.

A Franciscan friar and great scholar in the 18th century, M. P. Katančić was witness to the grand planning activity of Austria in this part of Osijek and in one of his earliest scientific papers he left us many notes on what he had seen of Mursa's torso, then still partly lying above the surface and partly in the ground. Along with this, he expressed his admiration for the glory of Roman Mursa, bitter regretting the building activity and spreading of the then modern Osijek over this significant archaeological site (note 1).

Also, in an old 18th century map, traces of Roman houses and walls were seen on the site where our lane now exists and at the west end of it even traces of Mursa's outer defensive walls could be discerned. Katančić's paper and this old map gave us enough encouragement to begin with our task (fig. 1).

In 1968, in the gardens in front of the above mentioned Lane, eight trial trenches had been cut, oriented either East—West or North—South. Trenches No. 1, 3 and 4 were situated in front of houses No. 6, 7 and 8, while trenches No. 2 and 5 in front of houses No. 2a and 2c. When the excavation began, the long trench oriented NS, earlier opened for construction of a water-main in front of house No. 7, was still open, so that its profiles East and West could easily be scrutinized. In one section of it two floors and two walls could be traced and for that reason three more trial trenches, No. 6, 7 and 8 were dug to its west and east side (fig. 2).

The excavation report contains a) a description of the trenches, their profiles and finds (page 3—17), b) stratigraphic explanations (page 17—21), c) a chronologic analysis, based mainly on pottery fragments (page 22—55) and d) a conclusion (page 55—62).

Trench 1 Unfortunately, trench 1 could be illustrated only with a fragment of its northern profile (sketch 1) because, before the research work in it could be thoroughly completed, the earth around the trench started to crack, so that we were alarmed that we were causing damage to the foundations of the near-by houses. Therefore, the trench had to be refilled and covered up in haste, allowing no further work on drawing or photographing the profiles. Nevertheless, the description in the diary of the digging work done, permits to conclude that this trench indicated two floors on two different levels: the elder one lying between 1.4—1.2 m. deep and the younger one between 1.0—0.9 m. In between these floors, a great amount of painted wall plaster came to light. It probably first belonged to the lower floor but later served as a filling-in when the ground had to be levelled for the construction of the upper floor. The painted wall plaster in its motifs and colour composition could best be compared with examples from North Pannonia, which supposedly derive, at the latest, from the first half of the 2nd century (fig. 3:2, plate XVIa and XVIb).

The plaster fragments with the water bird amidst reed, in all probability belonged to the dado of the wall. The upper parts of the walls must have had different genre-scenes within fields or panels framed by thicker or thinner streaks in several colours, as one could judge by the salvaged fragments.

Motifs, such as water birds in reed set in a river or swamp scenery (in which Hungary and this part of Slavonia abound) on dados and genre-scenes on panels bordered by multicoloured streaks in upper parts of walls, were dis-

covered in Hungary on the site of Balácapusztá near Nemesvámos and were dated at the latest with the midsecond century (see E. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapest Akadémiai Kiadó 1964, 73—107, 374—375, plate L and LII). Since trench 1 (and also trench 3, see sketch 3) in depth of 1.4—1.2 m showed traces of burning, it should be assumed that once fire was set to the houses here, followed by plundering and destruction, which could have happened in the Marcomann wars during the reign of Marcus Aurelius. Trench 1 also yielded a great amount of building materials, such as bricks, tiles, imbrices, mortar, nails, semicircular tiles from hypocausts (see plate XV), a box-tile (to lead the hot air through), a piece of veined green marble and lots of pottery sherds (plate I—IV).

The clay layers with traces of burning being broken and misplaced, were not found undisturbed in both sections of trench 1, so that the two visible horizons could not quite clearly and continuously be followed.

Trench 4 The pretty wall plaster in trench 1 stimulated us to search for more plaster and for the related to it walls, from which it had dropped. For this purpose, trench 4 was cut to the West of trench 1. Our expectations did not come true. Here in the depth of approximately 1 m, we uncovered a pavement of marly stone rubble, which was perforated in a circular shape, as though in the more recent time people drilled here in order to find a well. In all probability, no water whatever was found and so the pit had to be covered up again. Therefore its Roman finds were mixed up, the layers did not indicate any chronologic continuance, nor did the profiles show any other horizon except the one with the pavement, which in its part clearly corresponded with the upper horizons in trench 1 and 3. The pavement might have belonged to a courtyard outside the house, of which obvious traces have nearby been discovered (see sketch 2, fig. 3:4).

Trench 3 It clearly demonstrated two horizons : a lower, lying on a layer of yellow clay, containing building rubbish, burning and ash traces between 1.4 and 1.2 m deep, which obviously belonged to its devastated architectural parts. The younger horizon is related to lumps of mortar with crushed brick particles and remains of wall plaster over it (sketch 3). This trial trench yielded the greatest amount of Roman ceramics (plate V). In its lower parts, a crushed amphora was uncovered, of which the upper part could be pieced together (plate XXII-1). Among the building material, a piece of a thin marble plate was found, with violet veins, probably part of some revetment. Also iron objects were uncovered, such as two keys, two nails and two curved bars (plate XXVI).

The water-main trench Special attention was given to the trench in front of house No. 7 which served, as was mentioned above, as a junction for the water-main. In its profiles one could easily discern traces of two floors and two walls, of which one, wall B, had completely been destroyed, having left in situ 1 m deep, only a small part of its outer wall plaster. Wall A, also built of bricks and also 0.5 m wide, had been devastated and disturbed, too, while the floors beneath it became slightly curved by its pressure. The traces of a Roman floor on the higher level to the North of wall B, between 0.6 and 0.8 m deep, belonged to a later building activity. Beneath the floor levels, traces of a trough-shaped hearth were discovered, approximately 0.35 m wide, on the bottom of which thin layers of baked clay and ashes lay (see sketch 4 and fig. 4:1 floor traces in the water-supply trench; fig. 4:3 the devastated wall A; fig. 4:4 the hearth).

Because of these stratigraphic data obtained in the profiles of the water-supply trench, East and West in the line of both its wall traces, new trial trenches have been cut, in order to follow these traces and get some more knowledge of Roman houses on this site.

Trench 6 In its middle, it demonstrated traces of a demolished partition wall, which was oriented East-West in the direction of wall B in the water-main ditch. To its southern side in room I, two floors on two different levels, approximately 1.0 and 0.8 m deep, could be ascertained. To its northern side in room II, traces of three floors could be discerned, which were best manifested in the western profile of the trench. The lowest floor, 1.3 m deep, consisted of beaten clay onto which the building rubbish had fallen; the second floor, only 1.1 m deep, survived in the layer with traces of burning and rubble over it, and so did the third floor with fire traces, too, 0.8 m deep. The latter two upper floors

represent rather two building activities in a shorter interval of time than two different cultural horizons. The lowest floor in room II was perhaps related to a wall which totally disappeared and not even survived in any traces of the profiles. The middle floor chronologically corresponded to wall B, which was demolished but beyond doubt could be stated in the profile, while the third floor was constructed upon the levelled ground over the middle floor in the upper horizon. The middle floor consisted of a three cm thick layer of white mortar upon layers of beaten yellow clay and red baked clay, in all 35 cm thick. — In the southern part of trench 6 in a sterile layer 1.6 m deep, traces of a perhaps prehistoric hearth became visible (see sketch 5 and fig. 5:2). — As was to be expected, this interesting trench yielded an abundance of pottery sherds such as of 6 mortars, of two cult bowls (for burning incense) and of two oil lamps (plate VII). There were also glass fragments (fig. 7:1, 2, 3), one knife and an iron peg (plate XIII-4, 5; sketch 5 in which are shown: the western profile, the ground plan of the middle floor in room II and its profile; fig. 5:2 with floor traces).

Trench 8 In it, a demolished floor could be stated, corresponding in line and width to wall B in the aqueduct ditch and to the partition wall traced in trench 6; in addition, the floor levels next to this wall, corresponded to the ones in room I and II in trench 6. In the southern part of trench 8, a floor, 1.3 m deep, was visible, which presumably belonged to another exploited wall of which bricks appeared even down to 1.4 m of depth (see sketch 6, fig. 5:4). In trench 8, beside fragments of bricks, tiles, mortar and ceramics, also iron objects were found (see plate XIII 6, 7, 8).

Trench 7 It demonstrated on a surface of 1.5 m² cca 0.7 m deep a layer of red baked clay, 4–10 cm thick. Close to it, only slightly deeper (0.8 m), a quantity of large tiles with impressed elliptic and concentric lines were uncovered (plate XV-2). Thicker and thinner layers of yellow and red clay appeared deeper again, so that one must assume a disturbance of horizons also in this trench. In the depth between 1.4 and 1.7 m, three pits, 18–20 cm in diameter, in an East-West line with intervals of 1 m could be stated (fig. 5:3). In the same depth, traces of a white mortar floor could be followed. Close to the middle of the three pits 1.4 m deep, two firm-lamps, some pottery fragments, a handle of a bronze casserole, a bronze ring, two bone hair-pins, one bone needle and several glass fragments were found in a heap. They were studied separately because they gave some dating evidence belonging to the early imperial times (see plate VIII-1–8, plate XXV-1–12 and fig. 7:4,5). In the profiles of trench 7, the horizons did not show up as well as they could be spotted horizontally in the digging process. The red baked clay, the floor mortar, the painted wall plaster and lots of bricks and tiles in several levels, induced us to assume that at least two cultural horizons existed, belonging to the early and late imperial times. The pits in the lowest levels might have derived from timber posts which once supported a porch or an open corridor, and to it probably belonged the white mortar floor. The upper layers of the trench did not remain untouched, yet judging by the bulk of pottery sherds in them, they belonged to the later imperial times.

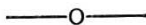
Trenches 2 and 5 stratigraphically differ from the group of trenches to the East of this site. Sketch 7 illustrates the profiles of **trench 2**, with these essential elements: a) on the west side a 20 cm high hearth over a layer of rubble and burning traces was visible 1.1 m through to 1.5 m deep; b) in the middle of the trench 1.4 to 1.6 m deep a rubbish pit was uncovered; c) in the eastern section of this trench a large cavity from 1.6 through to beyond 2 m deep and over 2 m wide showed up, containing rubble, bricks, tiles, mortar etc. that highly probably derives from a completely demolished mighty wall. The objects found on and near the hearth, were studied separately, and so were the finds from the cavity. All other finds from the rest of the trench were treated with no regard to chronology, as they came from layers of thrown up earth and rubble (see sketch 7, fig. 6 : 1,2 and plate IX, X). Significantly enough, the objects from the hearth could be dated with the late first century, by means of pottery fragments.

In trench 5 the covering of thrown up earth lay more than 1 m deep, while in this depth on the eastern side, a fundament of beaten clay with pieces of mortar appeared. As sketch 8 illustrates, in the sterile level 1.5 m deep, a

timber floor had been constructed, so that upon the levelled surface timber posts, 8—10 cm in diameter, were laid in intervals of cca 0.4 m (in the profile only 5 dark traces of rotten timber were visible). They supported a timber floor which entirely disappeared yet could be traced. On this floor a 25 to 30 cm wide layer was found, mixed up with ashes, burning traces, mortar, bricks and pottery sherds. Approximately 1.1 m deep, the second timber floor could be spotted, which was seen slightly climbing near the fundament of beaten clay. The wall on this fundament may also have been of timber, belonging probably to the lower floor. In this case, too, it might be supposed that they, wall and floor, had been erected before the Marcomann wars, but were in the course of the war destroyed by fire and later reconstructed (see sketch 8, fig. 6 : 4 and plate XI, XII).

Trenches 2 and 5 yielded the greatest amount of animal bones such as of cattle, horses, wild boars, pigs and of smaller ruminants.

The pottery fragments are shown on plates I—XII by drawings and on plates XVII—XXV by photos. In the text they are described and determined in a fixed order according to quality, beginning with a) terra sigillata; b) varnished pottery; c) painted pottery; d) grey and black pottery, influenced by La Tène ceramics; e) coarse, locally produced pottery; f) red and yellow ceramics of the Roman type; g) glazed late imperial pottery. For the referred to literature see notes 6—18, 22—46, 48—56, 58—64.

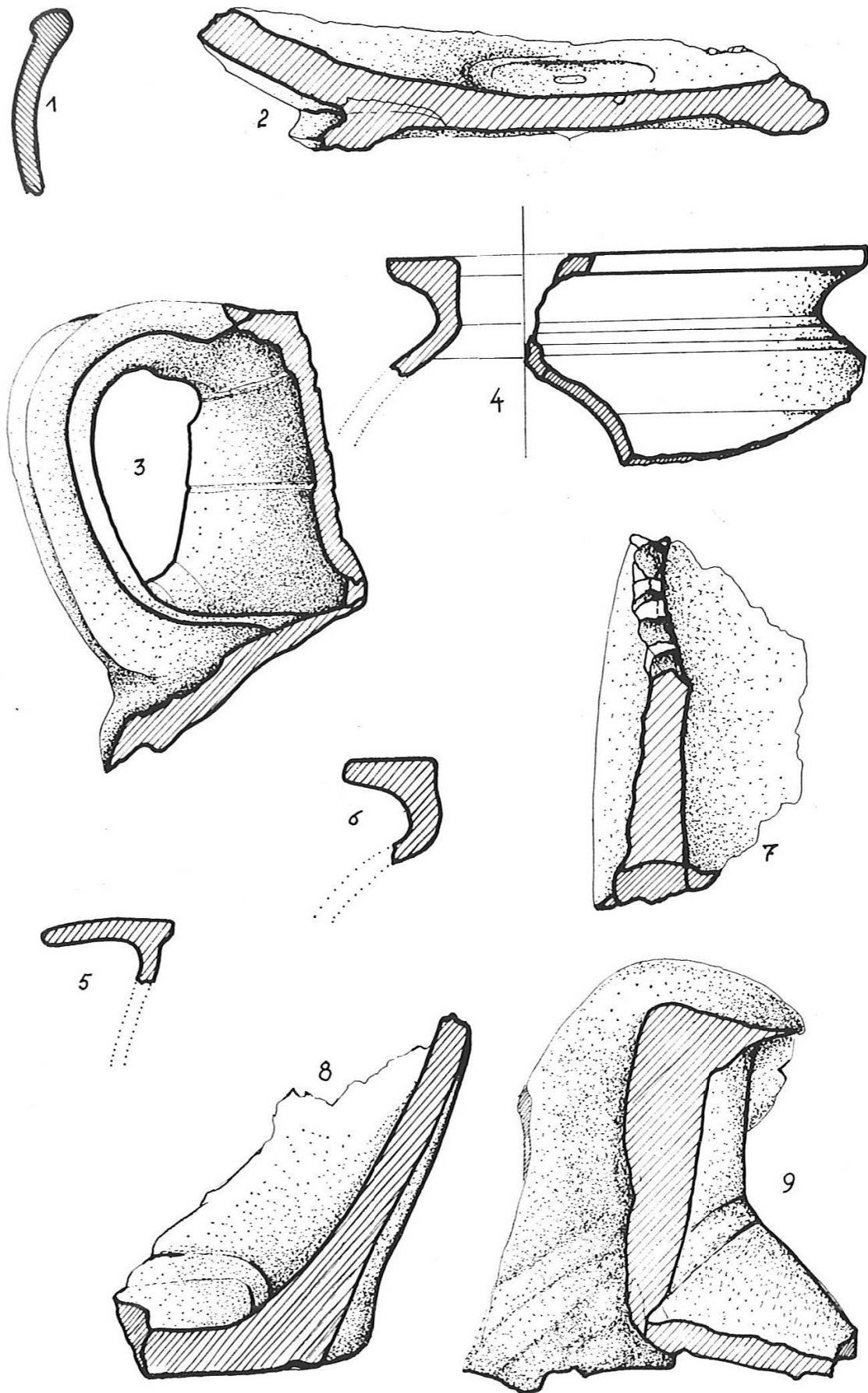
To avoid repetition, only the sherds from trench 1 are given in details on plate I—IV, separating the pottery of the lower layers belonging to the elder horizon from the one of the upper layers belonging to the younger horizon. The rest of the sherds from all the other trenches is shown only with more significant examples, but the separation of the elder and younger horizon was maintained, if possible. As in some cases, as was already referred to, the layers indicated disturbances, it was no wonder that some early imperial finds appeared in the upper layers and a few late imperial ones in the lower. — As regards the coin evidence only two worn out coins came to light: in trench 1, one of Claudius Gothicus and in trench 7, one of Valens (see plate XXVII), but they could not be of any dating help because they derived from disturbed layers.

In the conclusion it is stated that the excavation in 1968 brought new **topographic** data for the spreading of the colony Mursa on this particular site. Also some hints or indications have been obtained that the Romans had settled here already in the second half of the first century which might have been during the military occupation of this land, while in the first half of the second century, when in 133 Mursa was by Emperor Hadrian given the status of a colony and started to develop as an urban settlement, houses were built here apparently partly with hypocausts, with mortar floors, painted wall plaster, perhaps open corridors and so on. The **stratigraphic** evidence ascertained some new historic facts, namely that war terrors, fire and plunder did not spare Mursa in the Marcomann wars. Further, evidence was obtained, that the houses here were reconstructed or adapted, as soon as the wars were over. Then, what we know better from other sources and evidences, a general flourishing period developed in Mursa in the time of the Severi in the first half of the third century.

The analyses of all the finds together gave some additional data to the cultural history of Mursa : the **building material** permitted to anticipate, though fragmentary, some knowledge of the equipment of houses, their fundaments, walls, floors, and so on; the **pottery** fragments allowed to get an idea of the outfit of Roman households at Mursa, with various types of imported or locally produced pottery. They distinctly offered dating evidence.

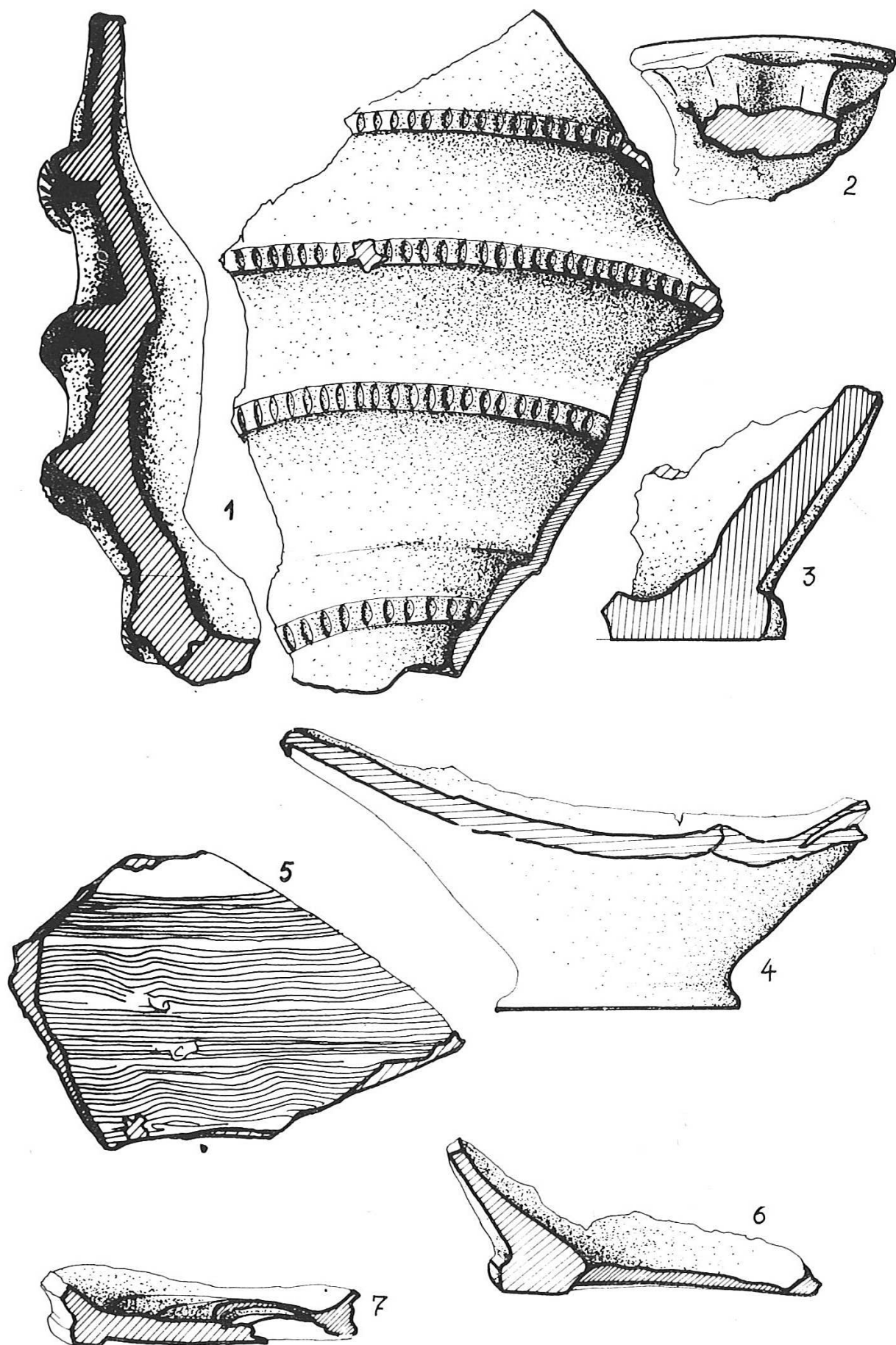
As regards the demolished walls and floors in trench 2 and 5 we are confident that we have come across Mursa's late imperial defensive construction, but more evidence is needed to prove it for certain.

The research in 1968 nearly exclusively (except for the few prehistoric traces) proved that this particular part of Mursa was intensively inhabited through four centuries and that no life whatever existed here after the decline of the Roman Empire up to the present century, when this Lane came into being.

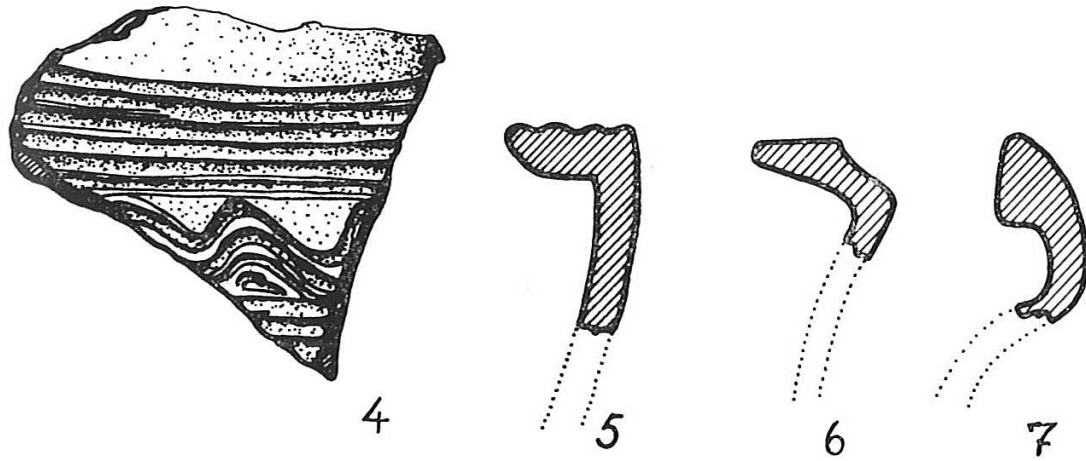
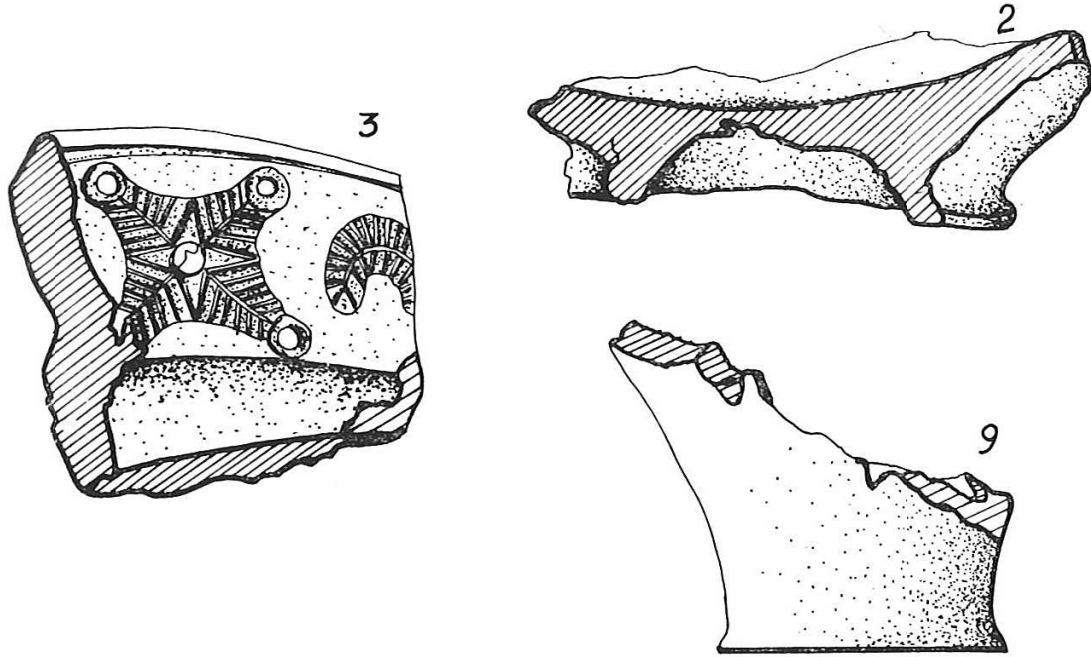
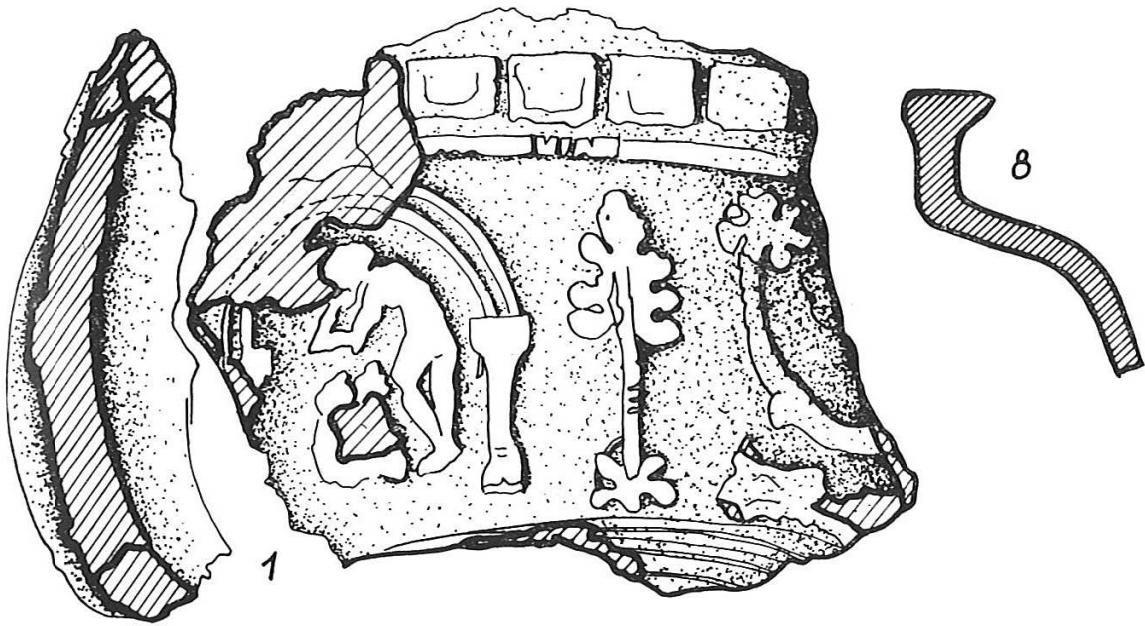
1:2

Sonda 1 — stariji horizont

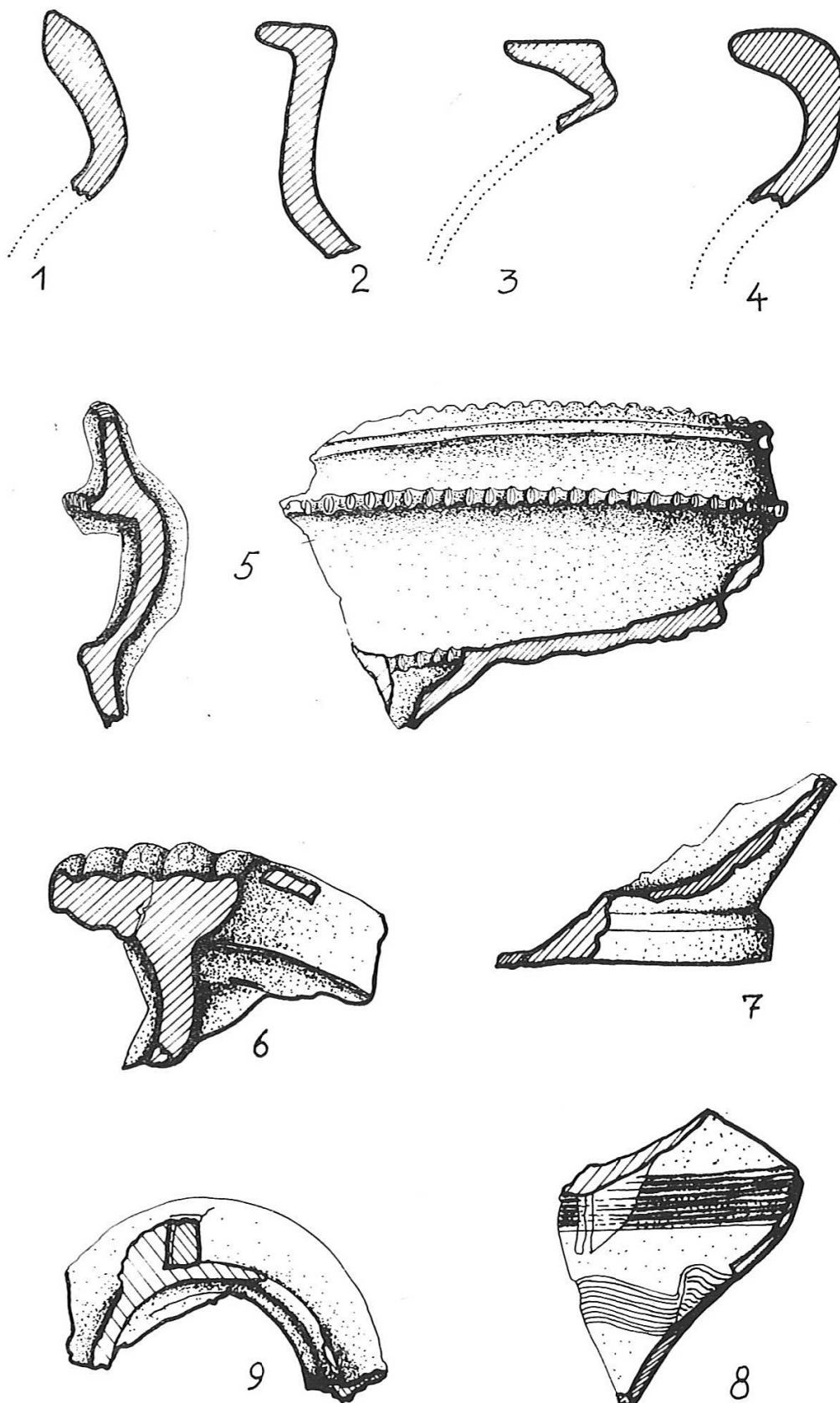
1:2

Sonda 1 — stariji horizont

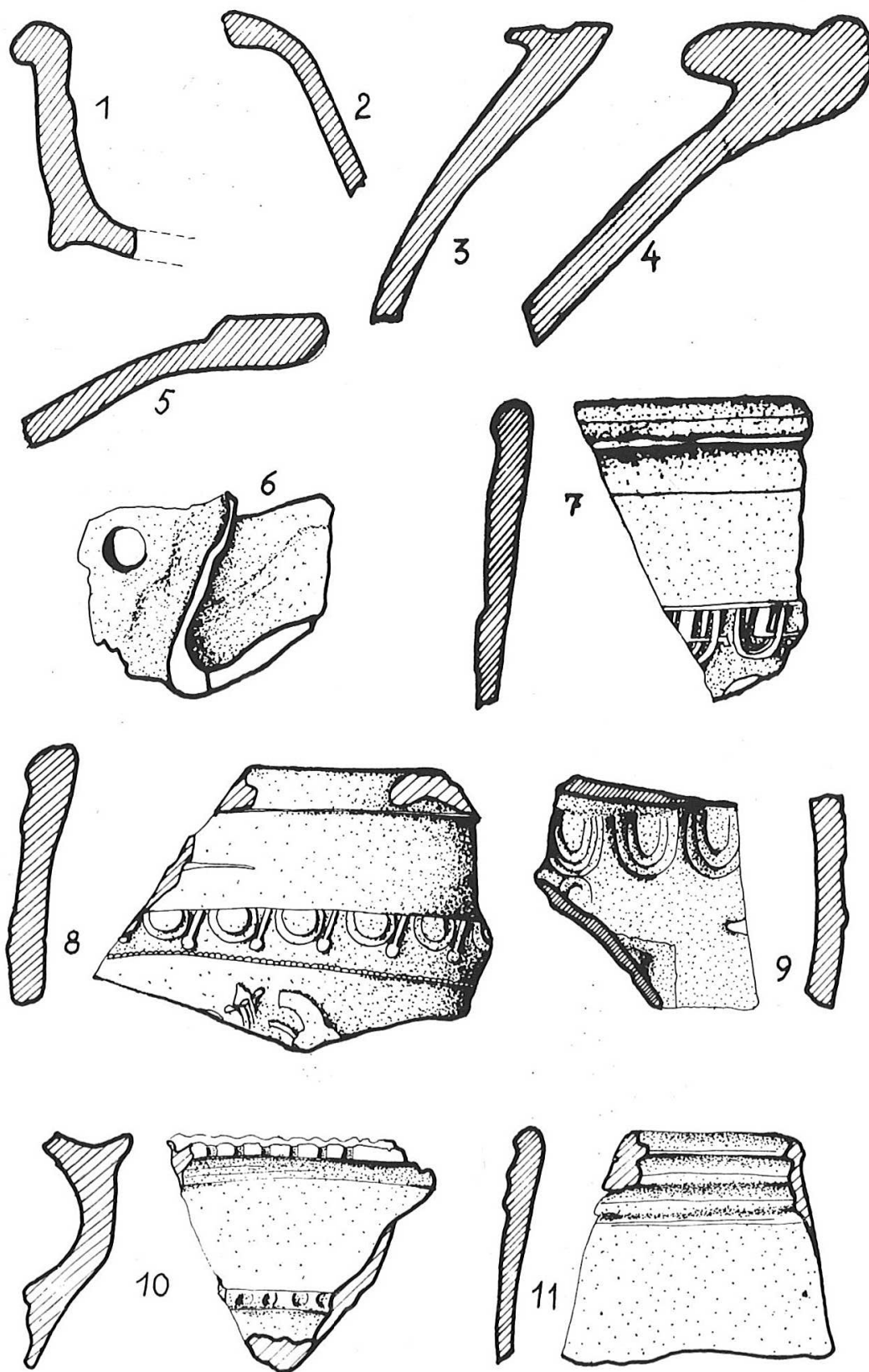
1:2

Sonda 1 — mlađi horizont

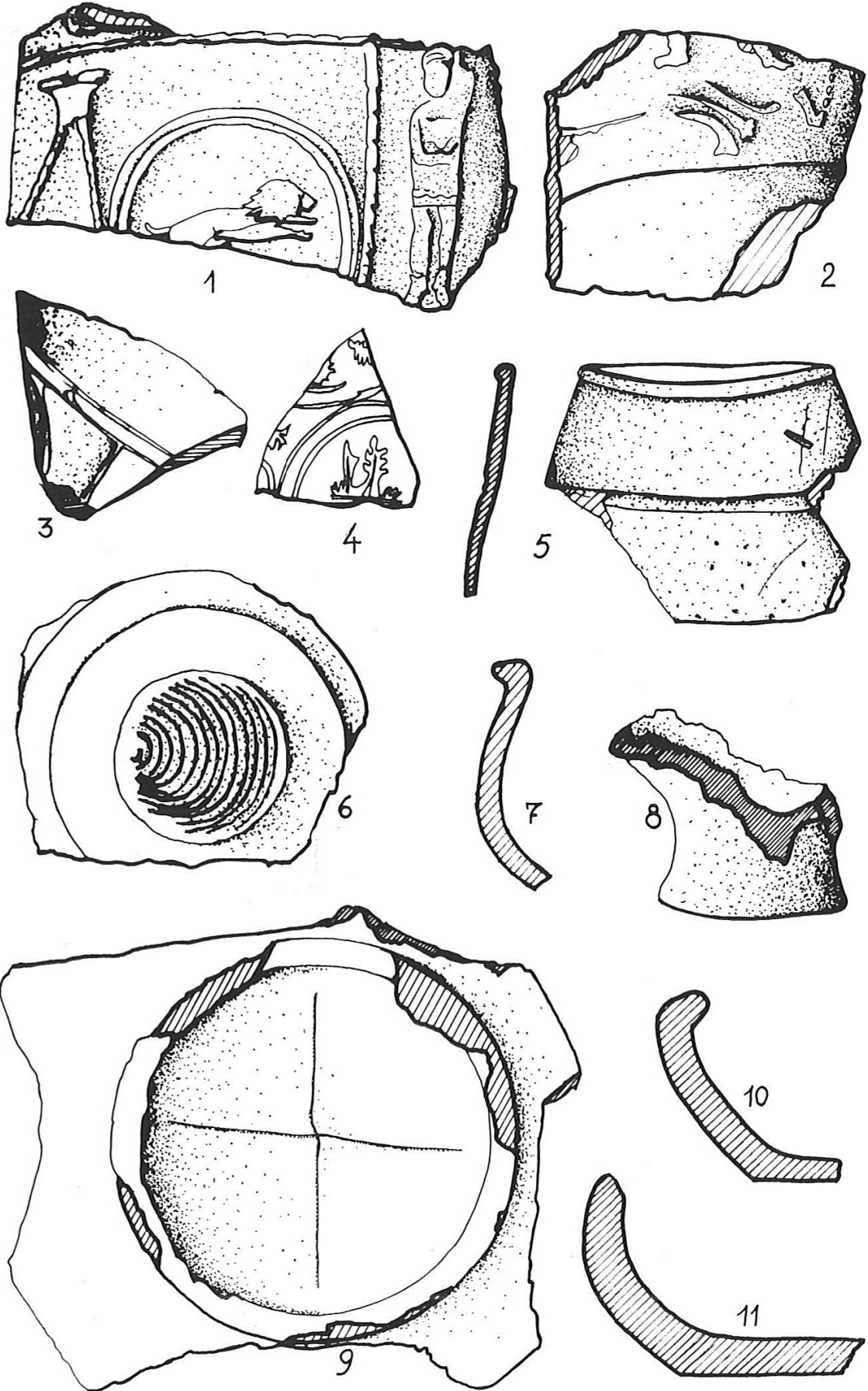
1:2

Sonda 1 — gornji slojevi

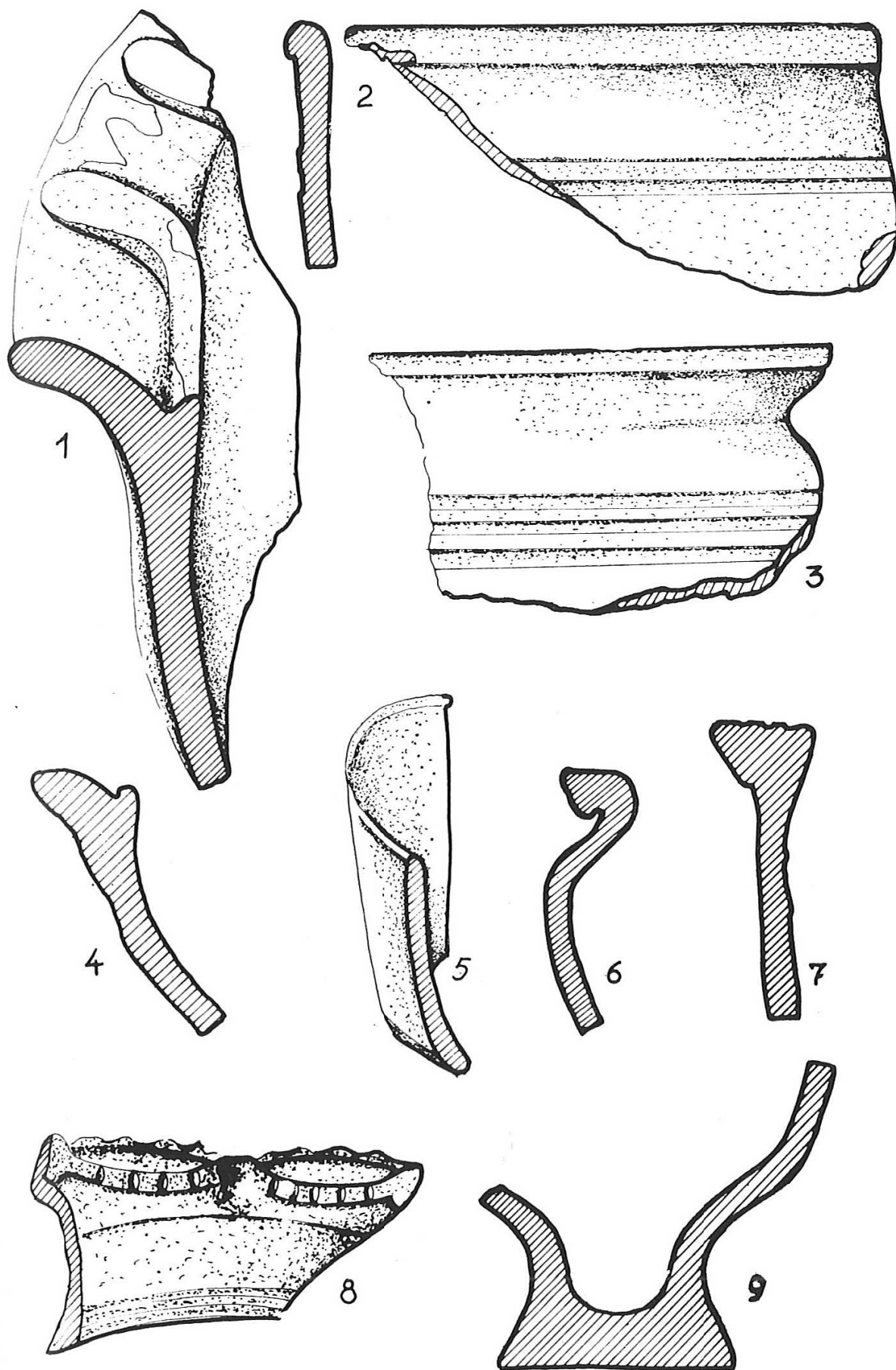
1:2

Sonda 3

1:2

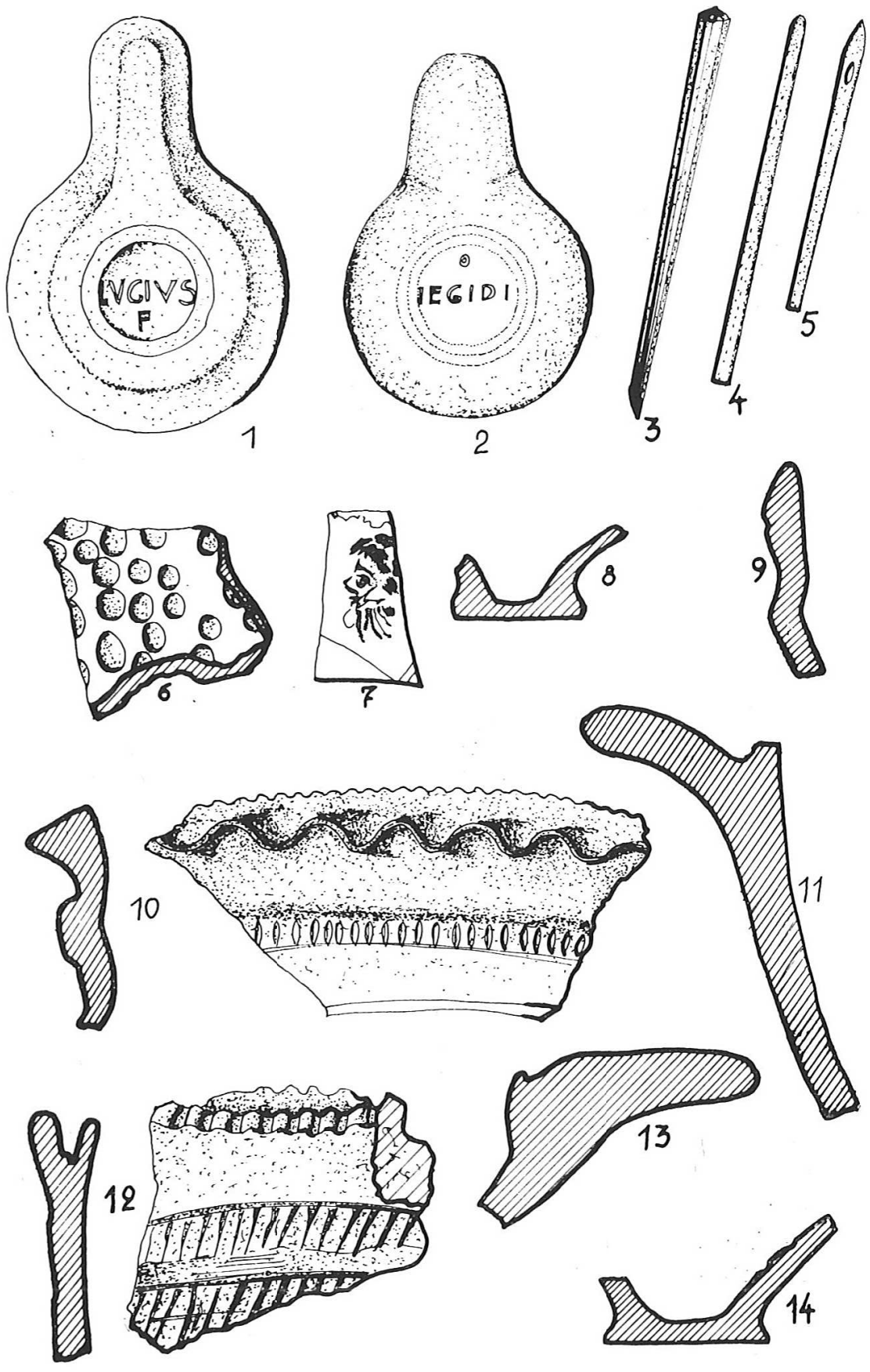
Sonda 4 i rovovi

1:2

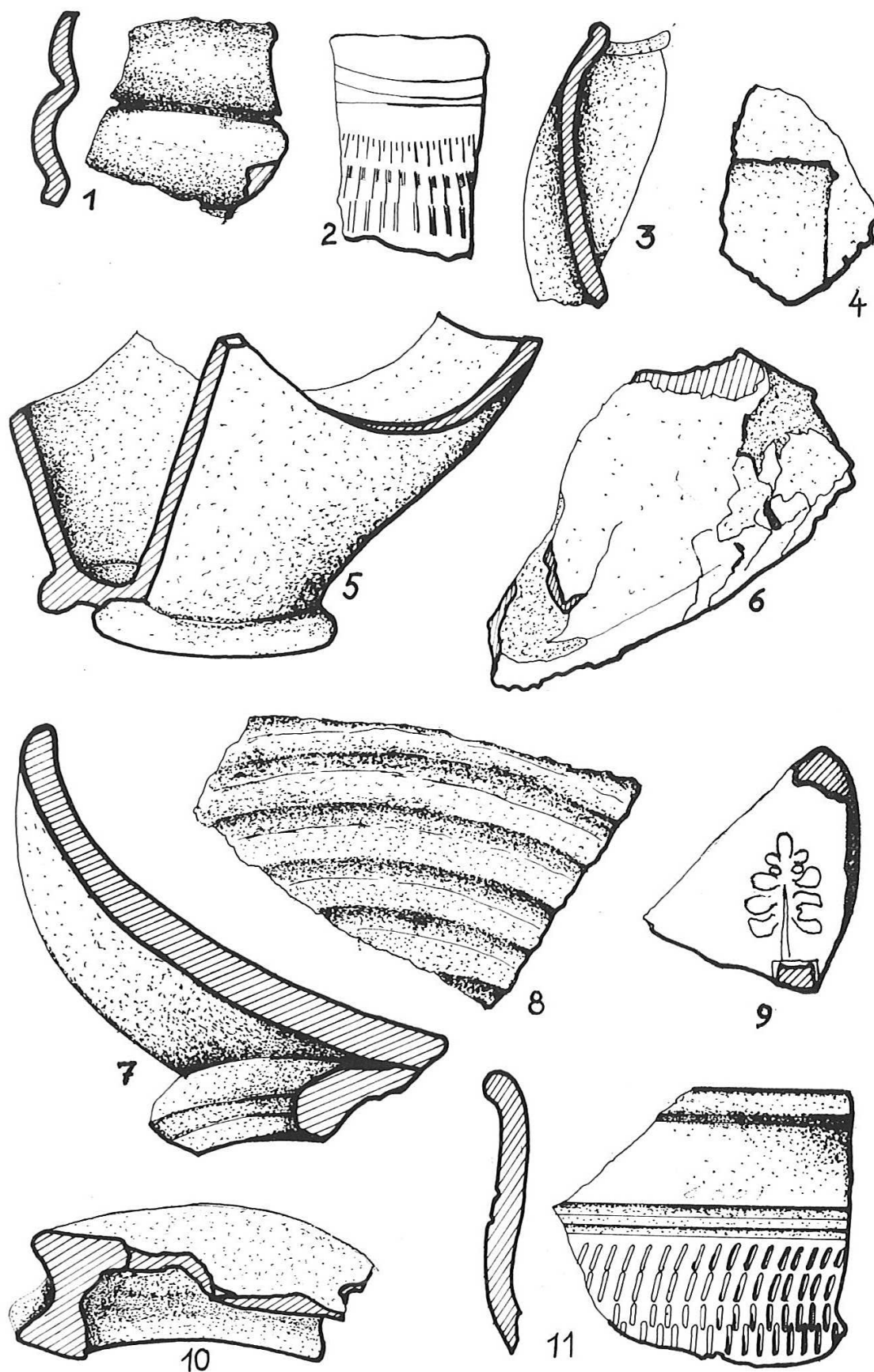
Sonda 6

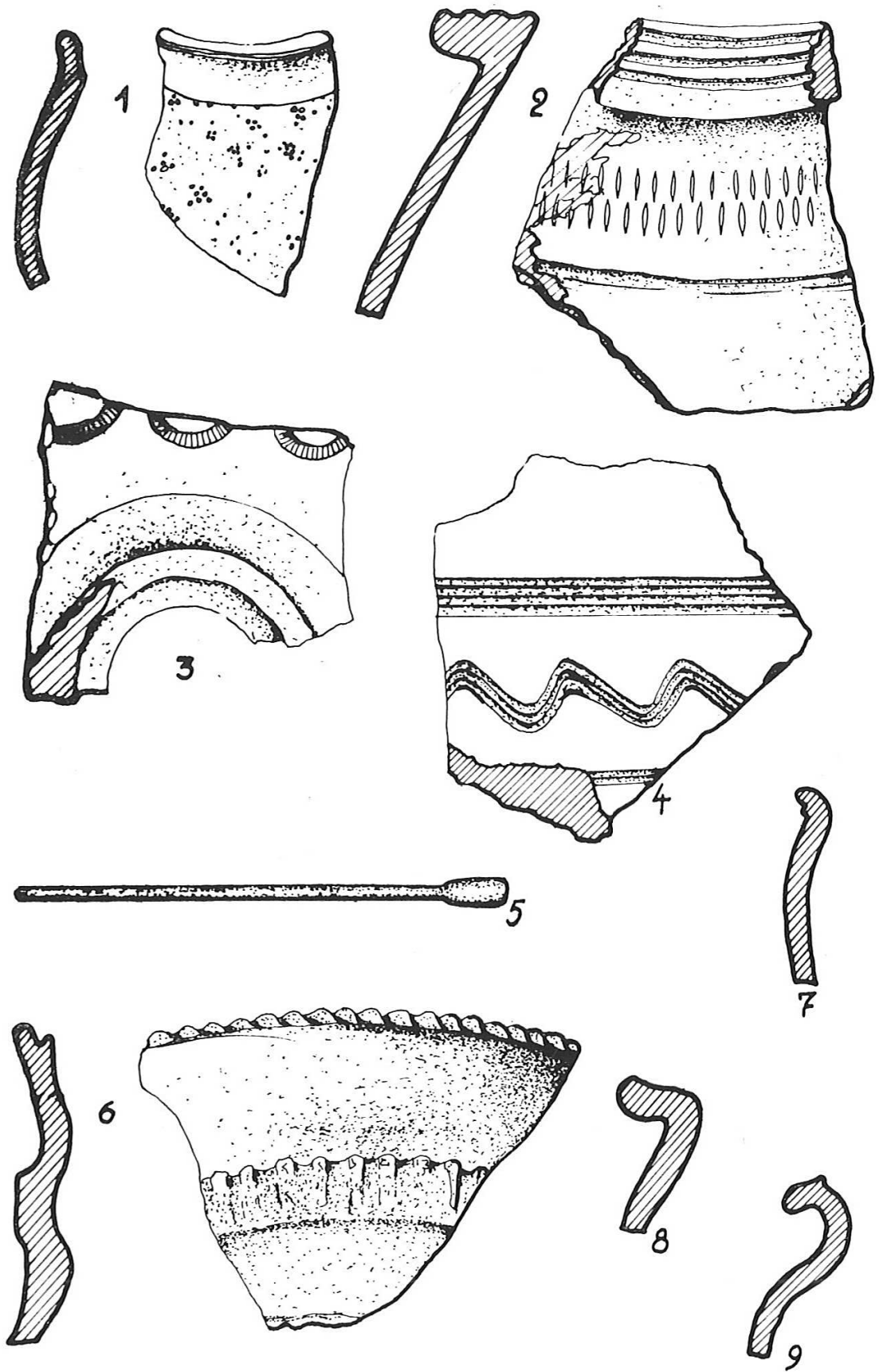
1:2

Sonda 7

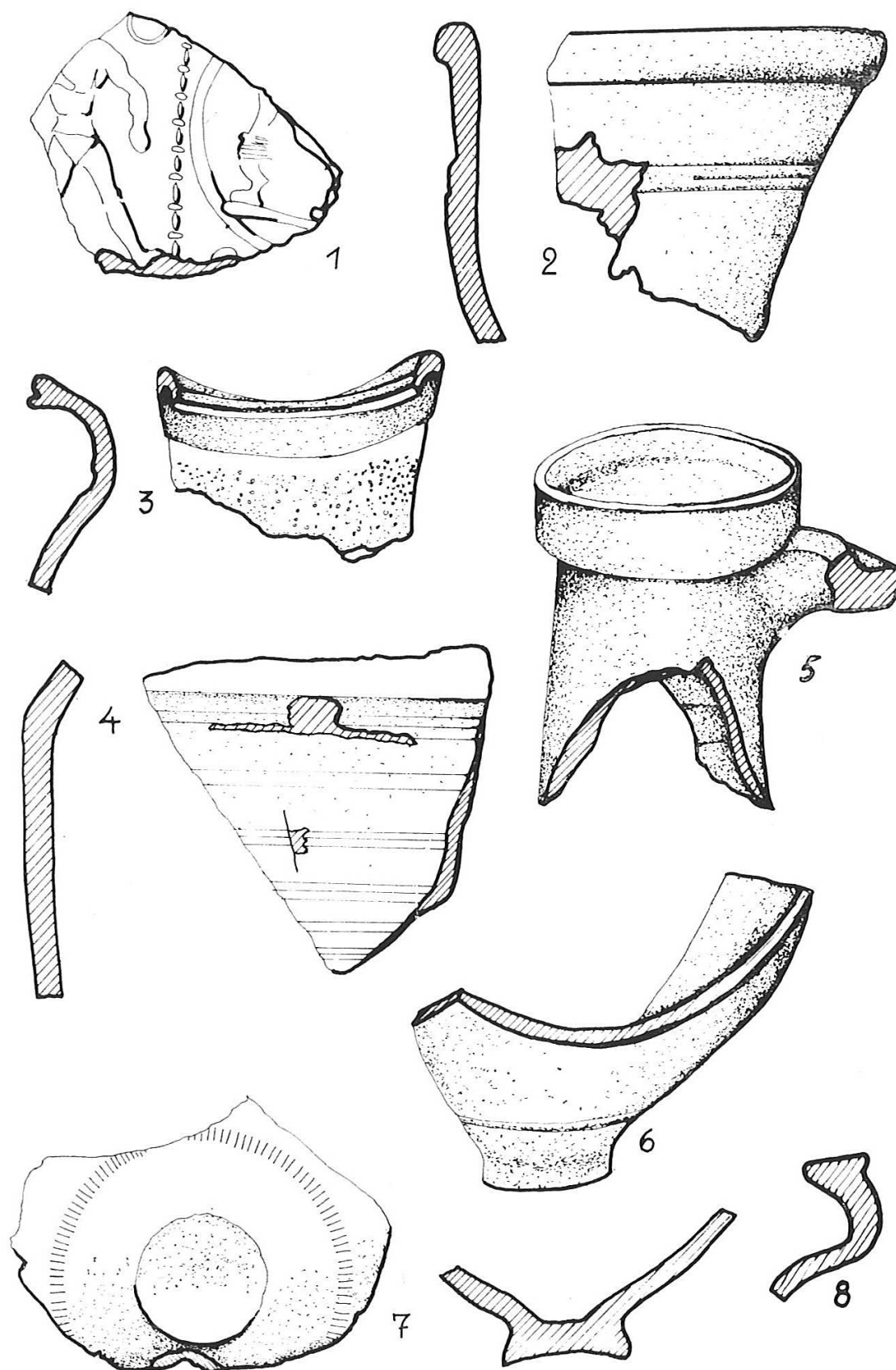
1:2

Sonda 2 — ognjište i velika jama

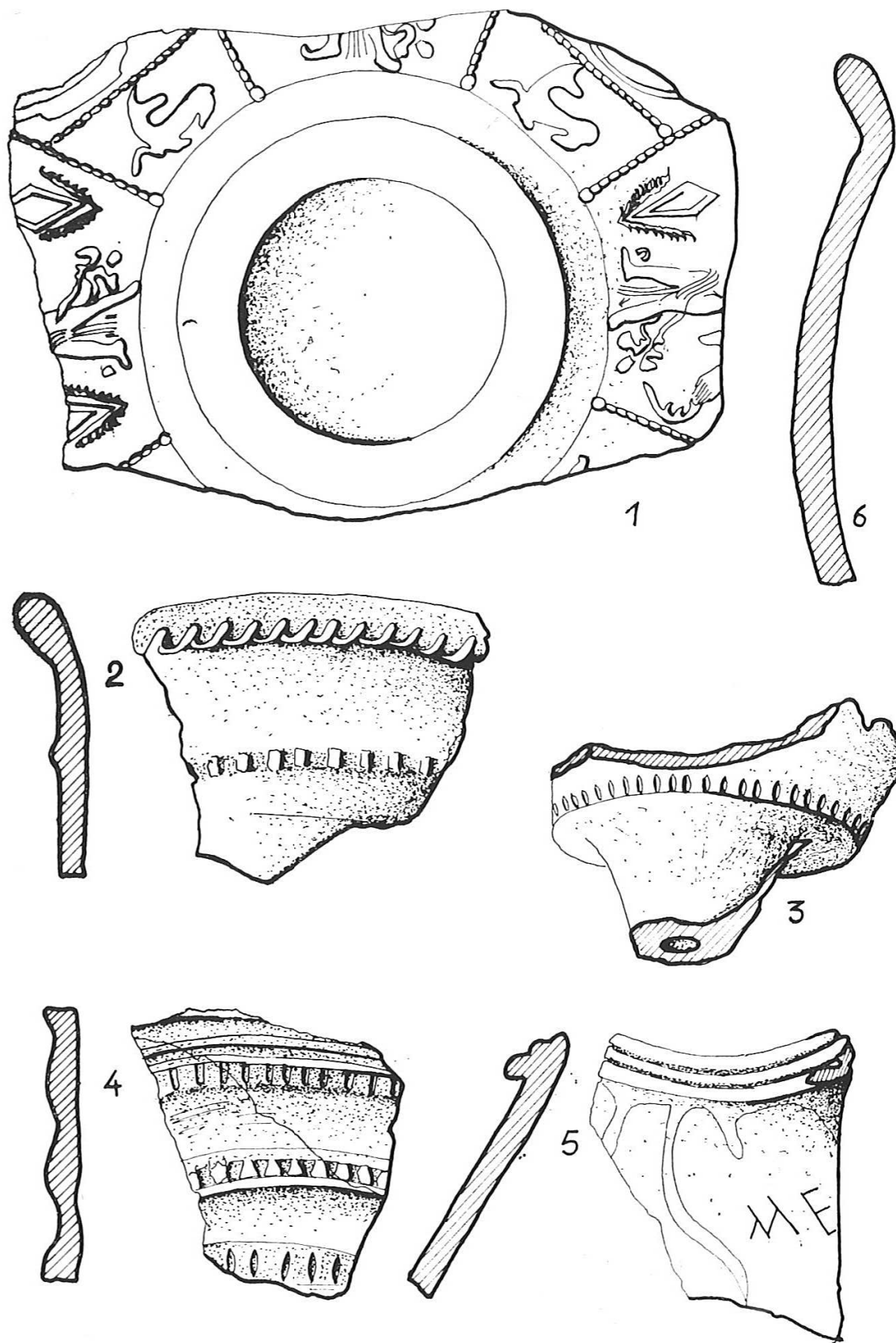
1:2

Sonda 2 — nasip iz raznih dubina

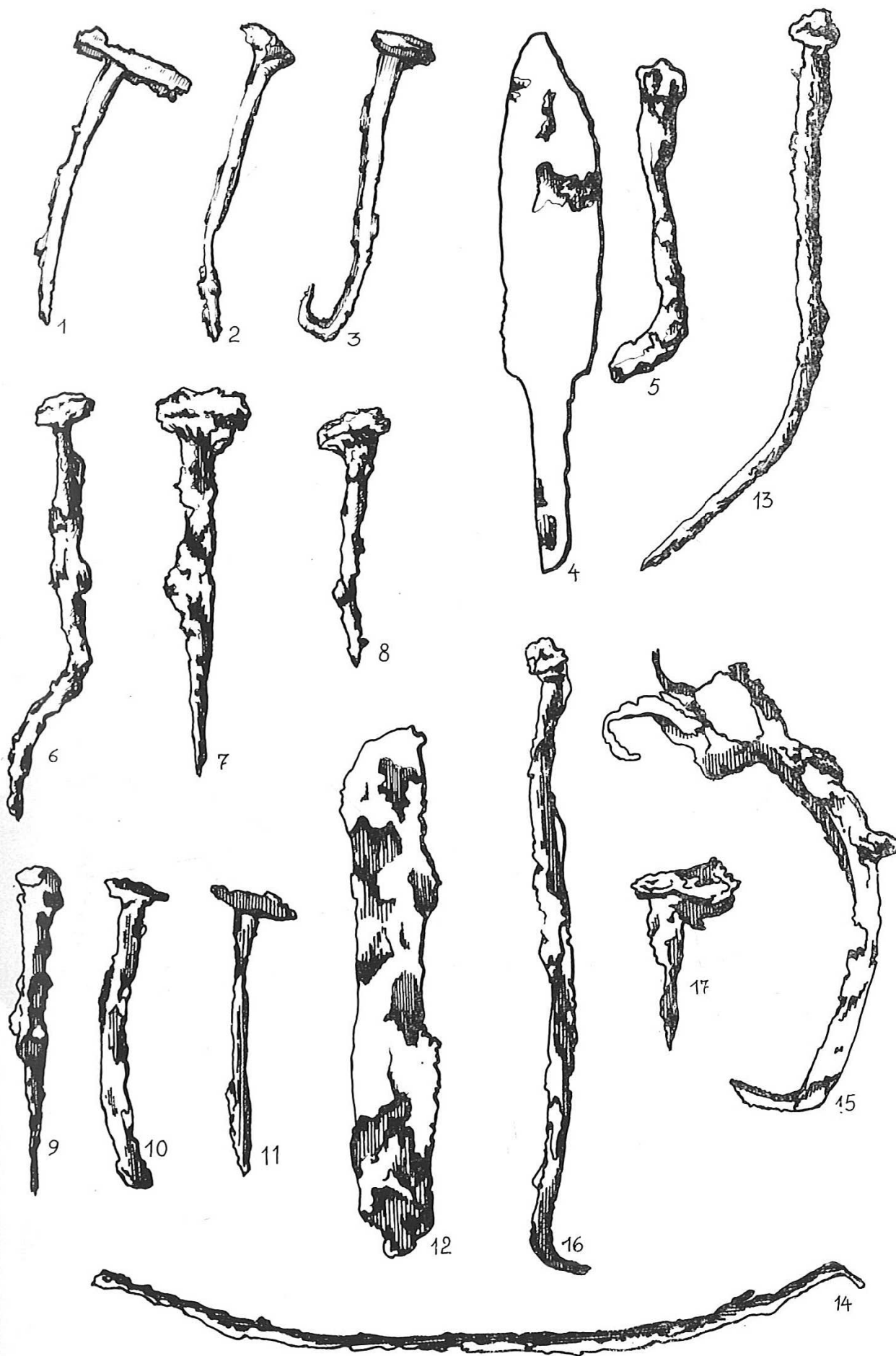
1:2

Sonda 5 — ispod donjeg poda

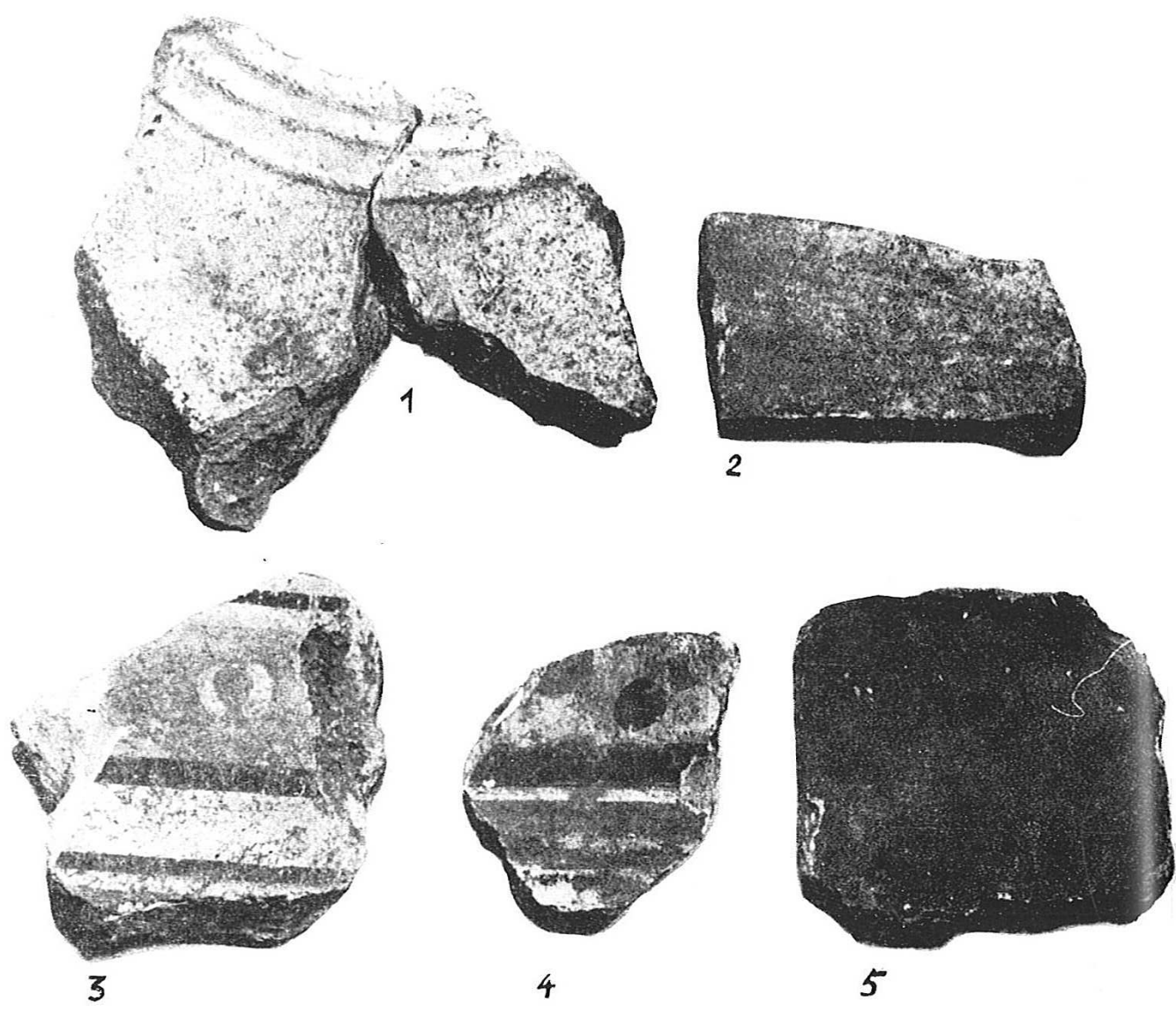
1:2

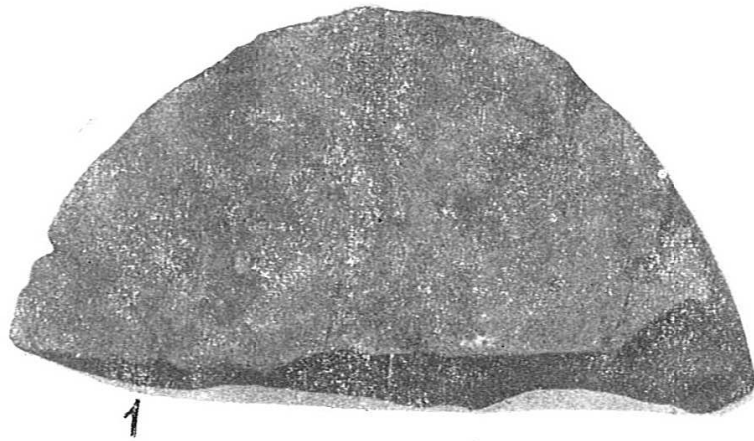
Sonda 5 — između dva poda

1 : 4

Željezni predmeti

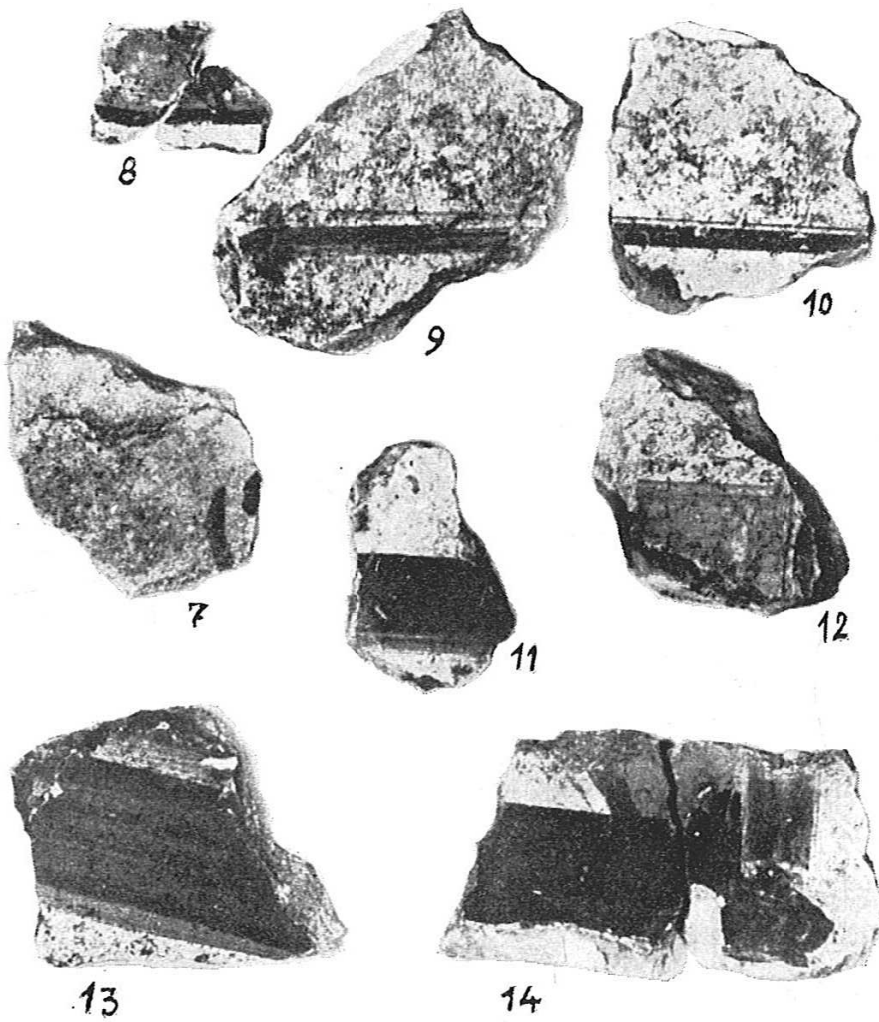

Oslikana žbuka sonde 1

Oslikana žbuka sonde 1

1

2

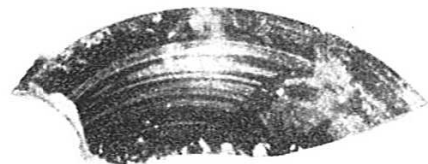
3

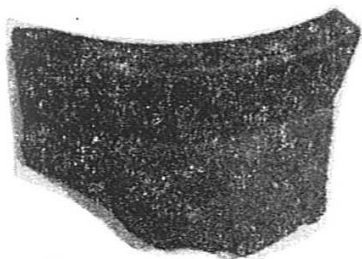
4

5

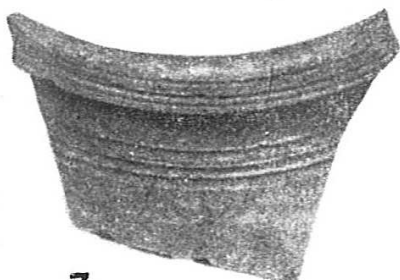
6

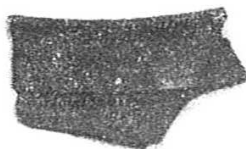
1

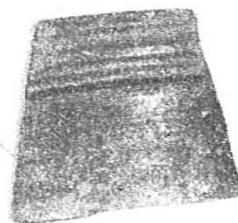
2

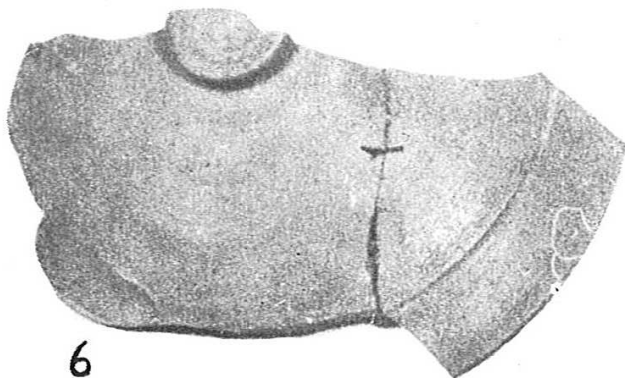
3

4

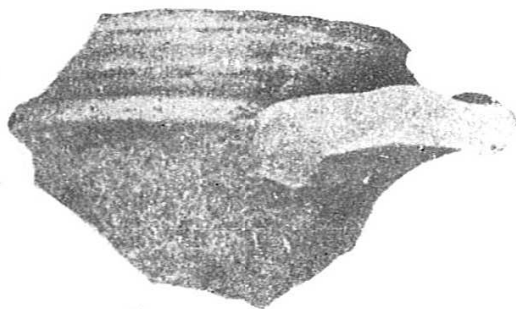
5

6

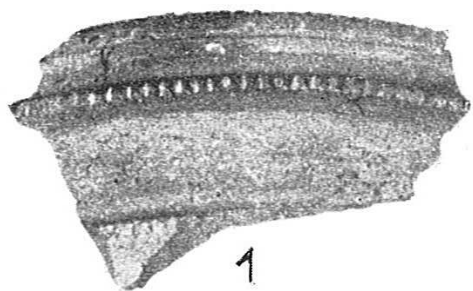

7

8

Pehari, vrčevi, poklopac

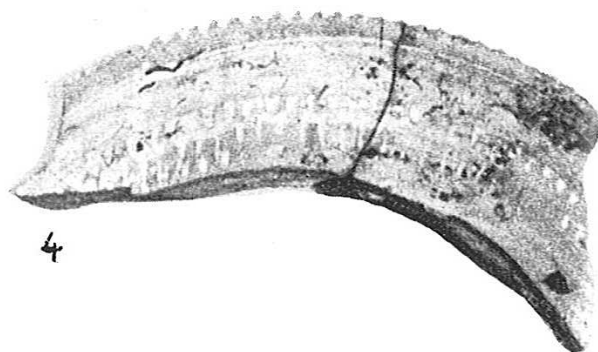
1

2

3

4

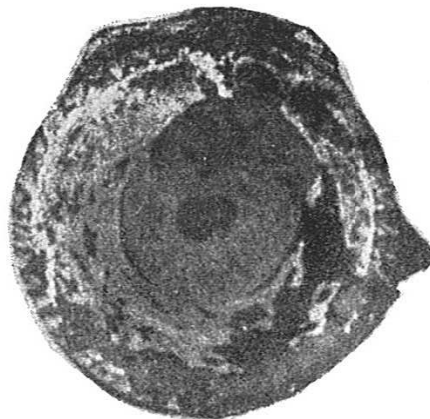
5

6

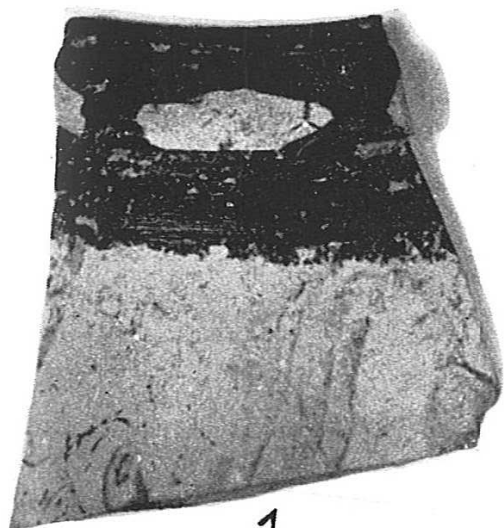

7

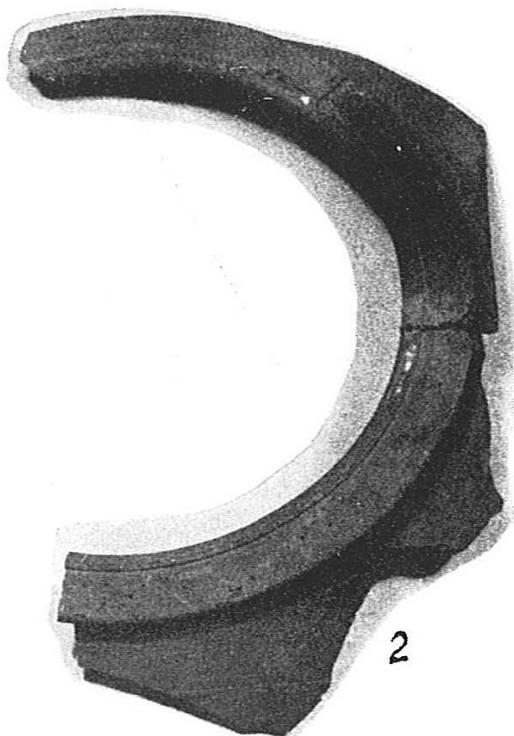

8

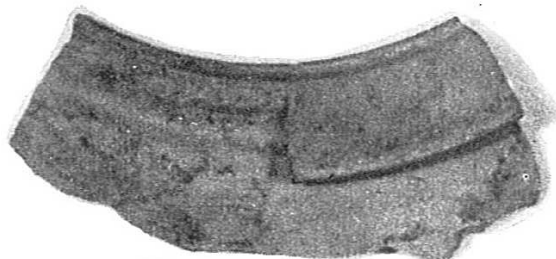
Kadionice

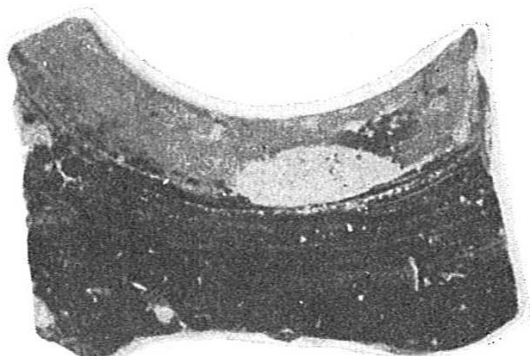
1

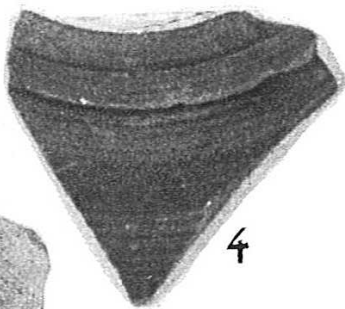
2

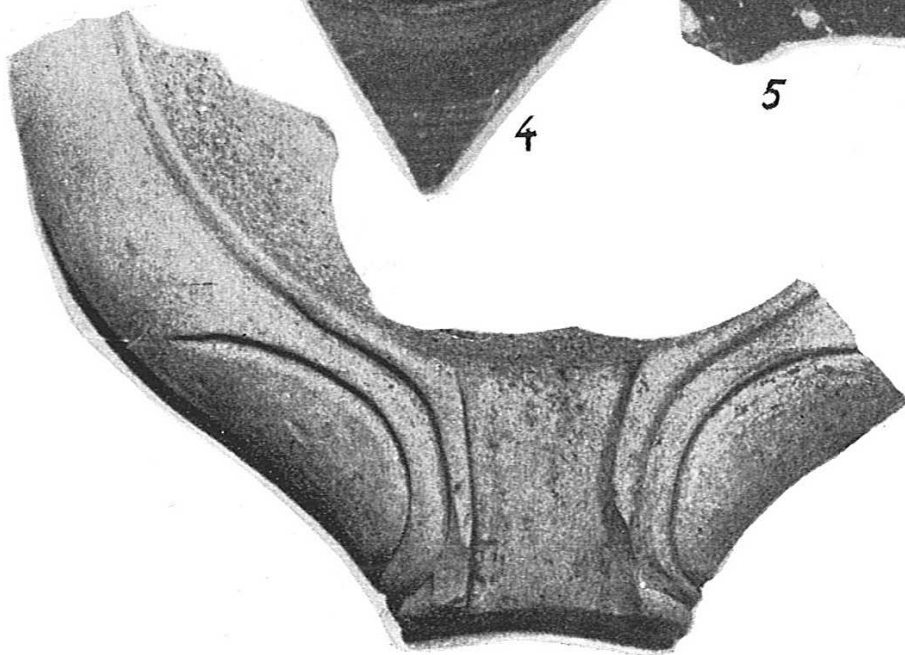
3

5

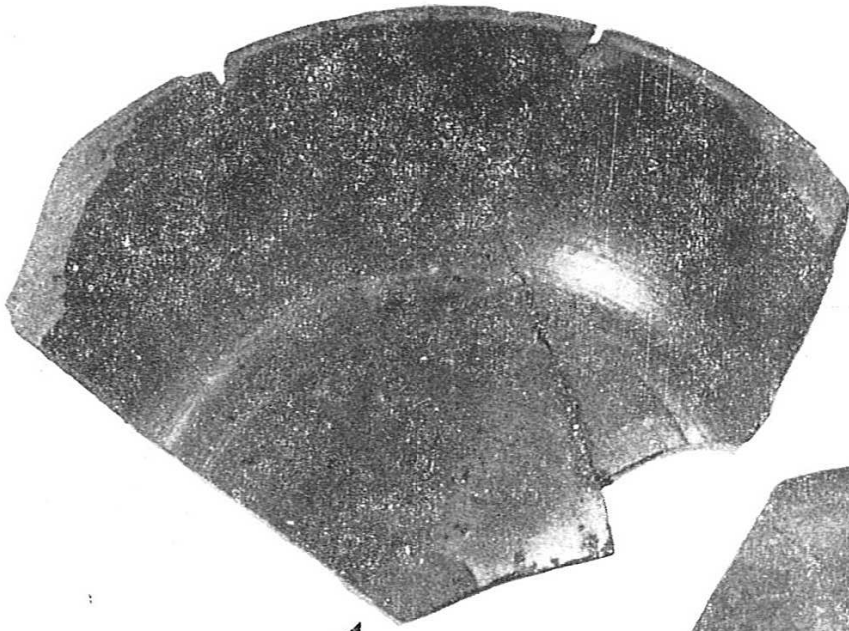

4

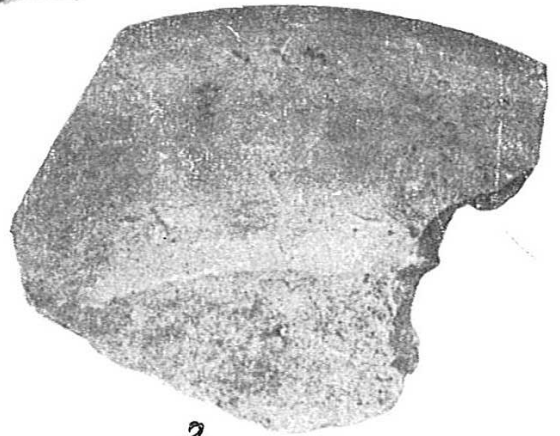

6

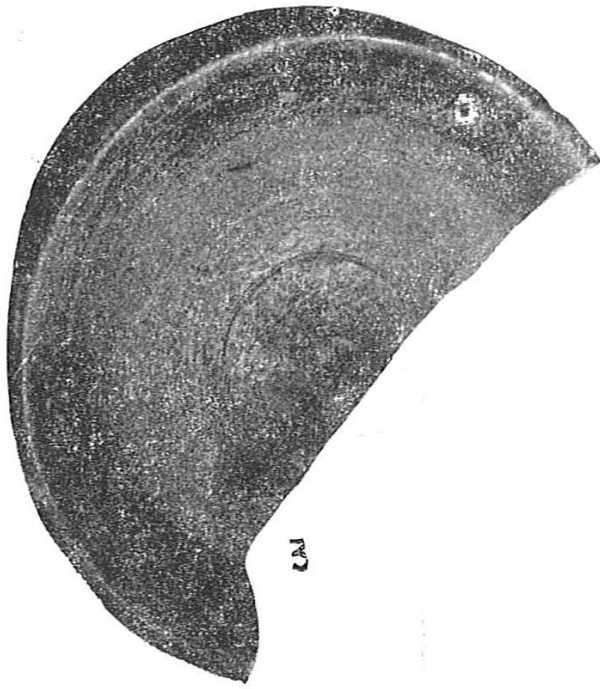
Lonci, traonik

1

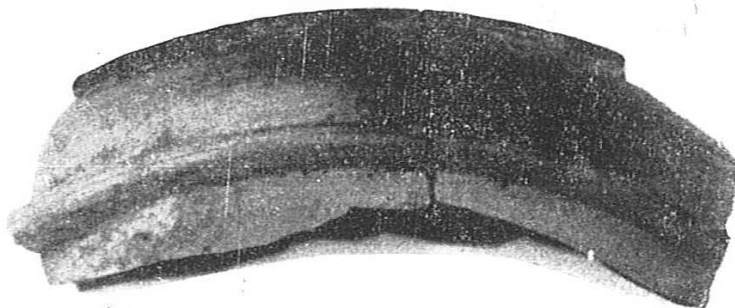
2

3

4

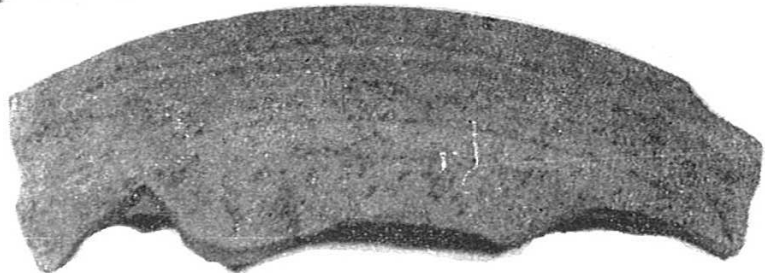
5

1

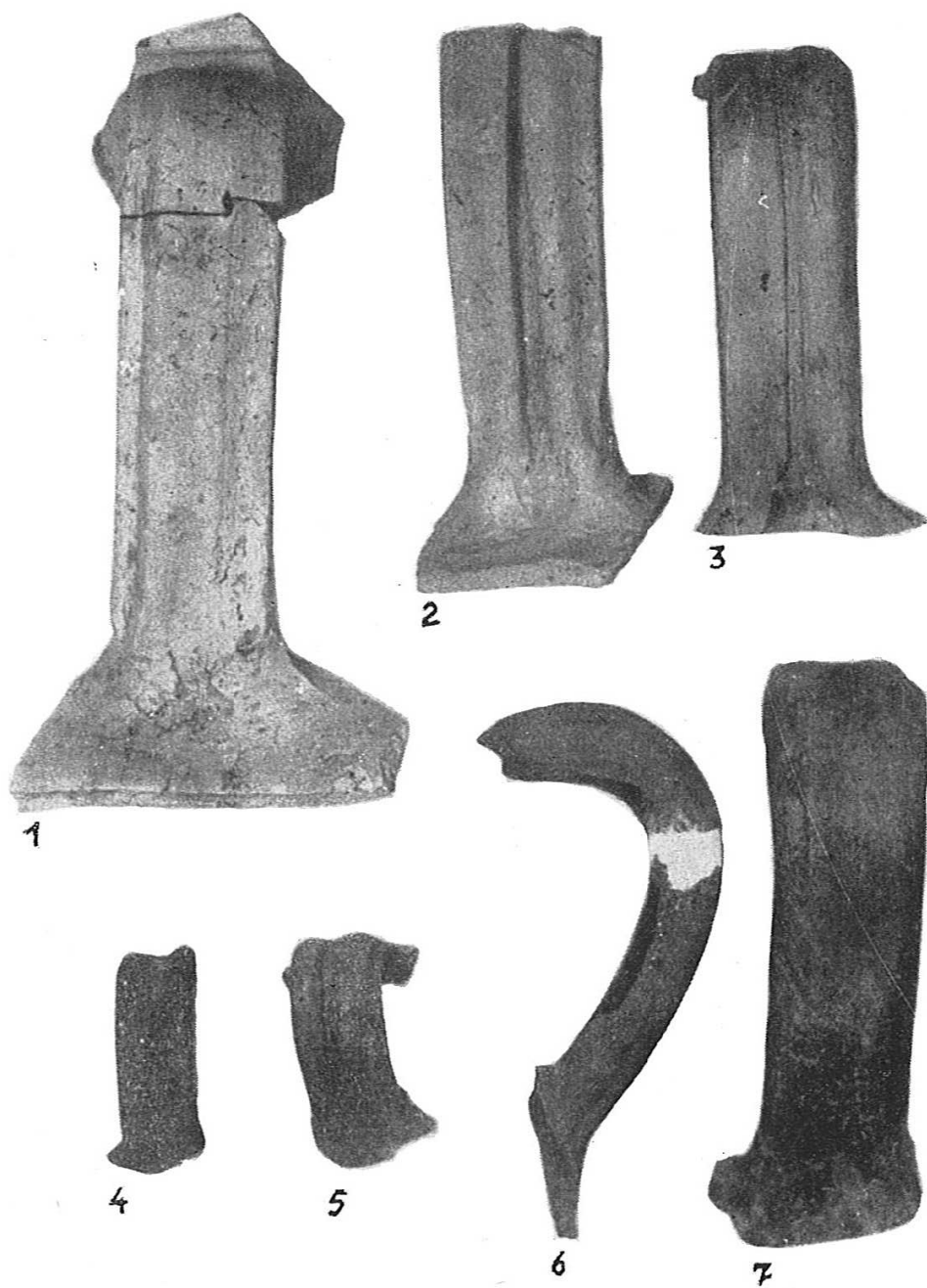
2

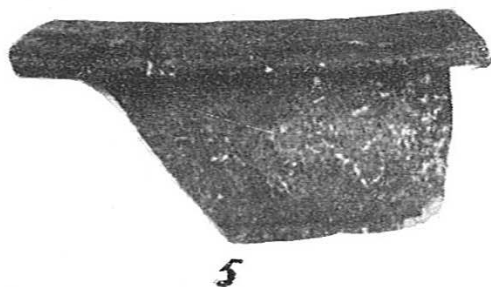
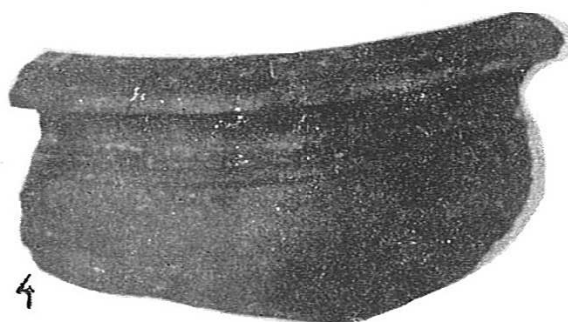
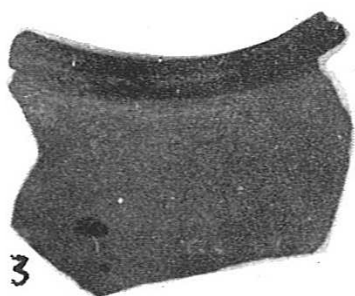
3

Amfore, posuda

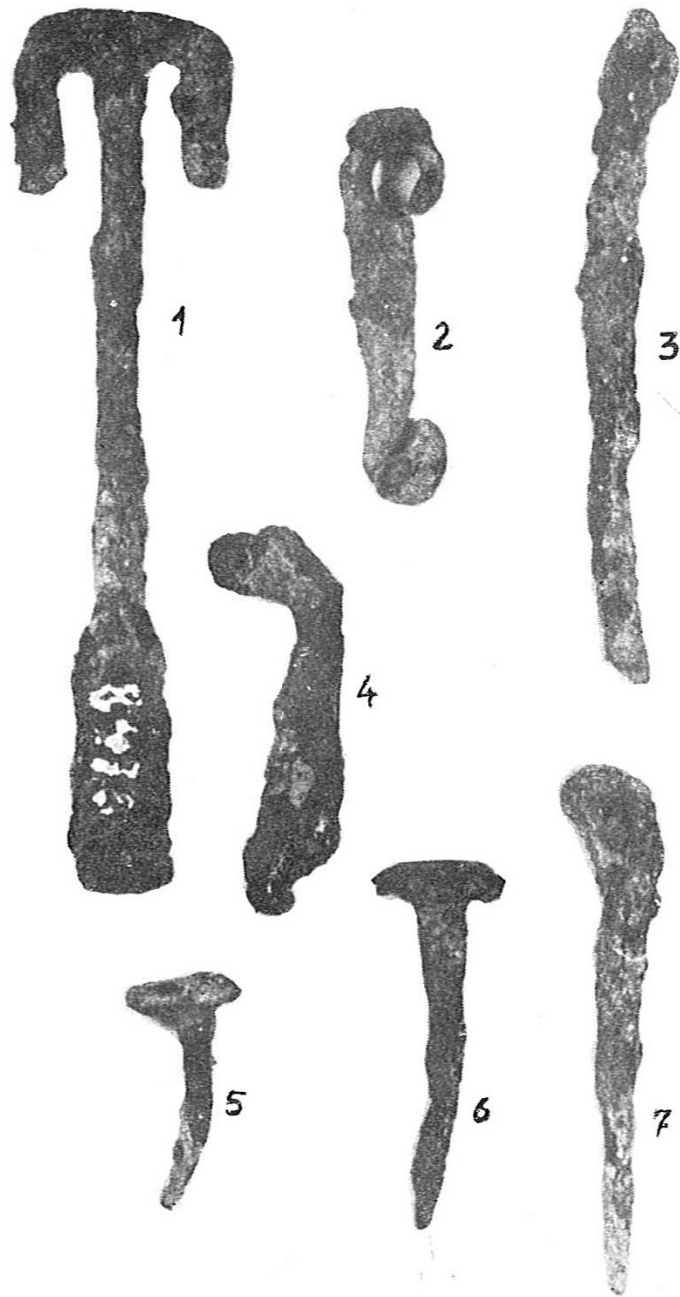

Ručke

Skupni nalaz iz sonde 7

željezo sonde 3

1

2

Novac 1. Claudius Gothicus
2. Valens